

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Margareta Cerk

Naslov: Doživljanje možnosti izbire med mladimi na prehodu v odraslost

Kraj: Ljubljana

Leto: 2013

Število strani: 94

Število tabel: 5

Število slik: 2

Število virov: 26

Število prilog: 1

Mentor: doc. dr. Milko Poštrak

Somentor: doc. dr. Nino Rode

Deskriptorji: izbira, mladi odrasli, prehod v odraslost, osmišljanje, identiteta, subjekt, intersubjektivnost, ustvarjalnost.

Povzetek: To delo obravnava odraščanje, opisuje mladost kot posebno življenjsko obdobje, od zgodnje mladosti, preko adolescence in postadolescence nas privede do obdobja mladih odraslih. Zajema nastanek in razvoj identitete ter spreminjanje pojmovanja identitete skozi čas. V pričujočem delu se dotaknem tudi področja sebstva, subjekta in intersubjektivnosti. Sledi poglavje o izbiri: kako jo doživljamo, kaj nam prinaša oziroma odnaša, kako jo na različne načine povezujemo s tesnobo in svobodo. Na koncu se navežem še na ustvarjalnost, nato teoretski del zaključim s poglavji o socialnem kapitalu in o metodi osmišljanja, ki je tudi vodilo za metodološki del naloge. Raziskava je bila izvedena s pomočjo metode osmišljanja [*Sense-Making Methodology*], ki jo od leta 1972 razvija Brenda Dervin (2003). S petimi mladimi na prehodu v odraslost smo govorili o situacijah, ko so se znašli pred izbiro. Zanimala so me vprašanja in strahovi, ki so se jim takrat porajali. Govorili smo o idejah, zaznavah, mislih, občutkih in čustvih pred izbiro, med njo in po njej. Skozi pogovor smo prišli do končnih izidov, posledic soočanja s to situacijo. Spregovorili smo tudi o pomoči – kdo jim je pri procesu odločanja pomagal. Želela sem torej raziskati, kako mladi na prehodu v odraslost doživljajo možnost izbire.

Title: Perception of Choice Among Young People in Transition to Adulthood

Descriptors: choice, young adults, transition to adulthood, sense-making, identity, entity, intersubjectivity, creativity.

Abstract: This work deals with growing up, describing the youth as a specific stage of life. From early childhood through adolescence and post-adolescence brings us to the period of young adults. This work covers the origins and development of identity and changing conceptions of identity over time. In this work we also write about entity and intersubjectivity. The next chapter is about choice: how we experience it, what we get and lose because of it and how we connect choice with anxiety and freedom. Afterwards we refer to creativity. Theoretical part ends with the chapter about social capital and about sense-making methodology. The survey was conducted using the Sense-Making methodology (Dervin 2003). With five young people in the transition to adulthood, we talked about situations where they faced a choice. I was interested in the questions and fears that they had in that situation. We talked about ideas, perceptions, thoughts, feelings and emotions before the choice, during and after the choice. Through conversation, we came to the final results, the consequences of coping with this situation. We also talked about help - who have helped them in the decision-making process. The main aim of the research was to find out how young people in transition to adulthood experience choice.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

**DOŽIVLJANJE MOŽNOSTI IZBIRE MED MLADIMI NA PREHODU V
ODRASLOST**

Mentor: doc. dr. Milko Poštrak

Somentor: doc. dr. Nino Rode

Margareta Cerk

Ljubljana, 2013

PREDGOVOR

V lanskem letu sem bila na potovanju po Vietnamu, Laosu in Tajski. Doživela sem veliko novega, drugačnega, lepega in skrivnostnega. Zaradi določenega dogodka pa sem začela razmišljati o možnosti izbire, ki jo na splošno imam v življenju. S fantom sva sedela v lokalu in pila kavo. Bilo je vroče, midva pa sva morala čakati, da laoška ambasada v Hanoi odpre svoja vrata, saj sva potrebovala vizume za vstop v njihovo državo. Pred lokalom, kjer sva sedela, je čepel fant najine starosti in čakal na mimoidoče z umazanimi čevlji. Za majhen denar jim jih je očistil. Ob tem prizoru sem začela razmišljati, kako midva brezskrbno čakava, da ambasada odpre svoja vrata, in pije kavo, da čas mine. Kako sva midva na drugem koncu sveta, ker imava možnost prihraniti toliko denarja, da potujeva dva meseca. Kako imam doma vse pa sem včasih razdražena, če v trgovini nimajo takšnih hlač, kot sem si jih zamislila. Kako sem slabe volje, če se obetata dve zabavi, jaz pa ne vem, katere bi se udeležila. Fant nasproti naju pa (mogoče le v mojih mislih) čisti čevlje, ker nima druge izbire, ker potrebuje denar, da preživi. Ne za zabavo in ne za hlače. Vendar je bil v tistem trenutku nasmešek na njegovem obrazu precej bolj sijoč kot nasmešek na mojem. Mogoče malo klišejsko, a tu sem dobila idejo, ki se je razvila v diplomsko nalogo z naslovom Doživljanje možnosti izbire med mladimi na prehodu v odraslost.

To delo obravnava odraščanje, opisuje mladost kot posebno življenjsko obdobje, od zgodnje mladosti, preko adolescence in postadolescence nas privede do obdobja mladih odraslih. Zajema nastanek in razvoj identitete ter spreminjanje pojmovanja identitete skozi čas. Potreba po občutenju identitete, kot pravi Praprotnik (1999), izhaja iz samih pogojev človeške eksistence. Prisiljeni smo, da storimo skoraj vse, da si pridobimo »jaz«, saj brez tega ne moremo ostati duševno zdravi (*ibid.*). Zato se v pričujočem delu dotaknem tudi področja sebstva, subjekta in intersubjektivnosti. Sledi poglavje o izbiri: kako jo doživljamo, kaj nam prinaša oziroma odnaša, kako jo na različne načine povezujemo s tesnobo in svobodo. Na koncu se navežem še na ustvarjalnost, saj kot pravi Poštrak (1994), moramo biti ustvarjalni, da se v tem svetu, ki smo si ga ustvarili, znajdemo. Teoretski del se zaključi s poglavji o socialnem kapitalu in o metodi osmišljanja, ki je tudi vodilo za metodološki del naloge.

Raziskavo sem torej naredila s pomočjo metode osmišljanja [*Sense-Making Methodology*], ki jo od leta 1972 razvija Brenda Dervin (2003). Izvedla sem pet intervjujev. Z mladimi na

prehodu v odraslost smo govorili o situacijah, ko so se znašli pred izbiro. Zanimala so me vprašanja in strahovi, ki so se jim takrat porajali. Govorili smo o idejah, zaznavah, mislih, občutkih in čustvih pred izbiro, med njo in po njej. Skozi pogovor smo prišli do končnih izidov, posledic soočanja s to situacijo. Vprašala sem jih tudi, kje so našli pomoč, če so jo potrebovali. Želela sem torej raziskati, kako mladi na prehodu v odraslost doživljajo možnost izbire.

Zahvaljujem se mentorju doc. dr. Milku Postraku in somentorju doc. dr. Ninu Rodetu za vso pomoč in podporo pri pisanju diplomske naloge.

KAZALO

SEZNAM TABEL	6
SEZNAM SLIK	7
1. TEORETSKI UVOD	8
1.1. ODRAŠČANJE	8
1.1.1. Mladost kot posebno življenjsko obdobje	8
1.1.2. Zgodnja mladost	12
1.1.3. Adolescenca	13
1.1.4. Postadolescenca	14
1.2. IDENTITETA	17
1.3. SEBSTVO, SUBJEKT IN INTERSUBJEKTIVNOST	21
1.4. IZBIRA – TESNOBA IN SVOBODA	29
1.5. USTVARJALNOST	41
1.6. SOCIALNI KAPITAL	44
1.7. METODA OSMIŠLJANJA [<i>Sense-Making Methodology</i>]	47
2. PROBLEM	62
3. METODOLOGIJA	64
3.1. VRSTA RAZISKAVE	64
3.2. SPREMENLJIVKE	64
3.3. MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV	64

3.4.	POPULACIJA IN VZORČENJE	64
3.5.	ZBIRANJE PODATKOV	65
3.6.	OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV	66
4.	REZULTATI IN RAZPRAVA	67
5.	SKLEPI.....	74
6.	PREDLOGI	77
7.	LITERATURA	79
8.	PRILOGE	82
8.1.	DODATEK 1 – Intervjuji	82
9.	POVZETEK	93

SEZNAM TABEL

Tabela 1: Osem razvojnih nalog v mladostništvu	11
Tabela 2: Kategorije gibanja v situaciji.....	59
Tabela 3: Podatki petih intervjujev glede na glavna raziskovalna vprašanja	68
Tabela 4: Intervjuji po kategorijah gibanja v situaciji.....	70
Tabela 5: Intervjuji po kategorijah pomoči	70

SEZNAM SLIK

Slika 1: Metafora osmišljanja	55
Slika 2: Trikotnik osmišljanja.....	60

1. TEORETSKI UVOD

1.1. ODRAŠČANJE

1.1.1. Mladost kot posebno življenjsko obdobje

»Ena od pomembnih značilnosti sodobnih družb je členitev življenjskega poteka na posamezne, med seboj ostro ločene življenjske faze, ločitev otroštva in mladosti od odraslosti in izjemno zanimanje za potek odraščanja otrok in mladostnikov.« (Ule 2008: 48)

Mirjana Ule (2008: 48) pravi, da mladost pomeni predvsem prehod iz narave v kulturo, obenem pa tudi reproducira razliko narava/kultura, če otroštvo še pripada področju naravnega in odraslost področju družbenega. Odraščanje in mladost nista samo psihofizičen proces, ampak zapleten splet razlik in prispodob. Te razlike in prispodobe v vsaki kulturi in družbi označujejo in izražajo razliko narava/kultura z vso imaginativnostjo, ki spremlja artikulacijo te razlike v različnih družbah (*ibid.*). Po Mirjani Ule (*op. cit.*: 49) se zavestno družbeno izoblikovanje obdobja mladosti pojavi šele v družbah, v katerih je odraščanje postalo tudi stvar izbire, odločanja, odgovornosti posameznika. Dodaja, da je bilo odkritje mladosti nujno v vseh družbah, ki omogočajo razmah individualnosti in v katerih mesto posameznika ni bilo že vnaprej določeno. »Mladost v teh družbah dobi poseben pomen in značaj. Od novega veka naprej pomeni socialno nadaljevanje otroštva, premik odraslosti v poznejše obdobje, pomeni obdobje socialnega eksperimentiranja s seboj in socialnim svetom.« (Ule 2008: 49) Dodaja, da je razsvetljenstvo uveljavilo idejo posameznika, ki ravna po razlogih in principih, ne le po navadah in tradicijah. V praksi pa je to – paradoksalno – pomenilo še večje vpletanje države in institucij kulture v posameznike. Takrat so posamezniki postali »objekti« socialnega vpliva, predvsem vzgojno-izobraževalnega (*ibid.*). V sodobni družbi je šola postala bistvena institucija, ki je posredovala med družino in širšo družbo. Šola je dobila prevladujočo nadzorno funkcijo nad odraščajočimi mladimi ljudmi (*op. cit.*: 51). Dotedanji primat družine in cerkve na področju vzgoje in izobraževanja je izpodrinil šolski aparat. Zato se vzporedno z intenziviranjem industrijske revolucije razširja in podaljšuje tudi šolanje. Hkrati pa se enako razširja tudi obdobje med otroštvom in odraslostjo (Ule, *et al.* 1996: 17). Po besedah Mirjane Ule (*ibid.*) pa je do sociološke tematizacije mladosti prišlo šele v 20. stoletju. Psiholog Stanley Hall je v prvem desetletju dvajsetega stoletja prvi raziskal obdobje mladosti in ga

poimenoval adolescence. Adolescenca je pojem, ki ga uporabljajo predvsem razvojni psihologi za pojasnitev procesov odraščanja med otroštvom in odraslostjo. Po njegovem mnenju so za adolescenco značilni viharništvo, stresi in upori mladih proti različnim avtoritetam (Ule 2008: 53). Rezultati raziskav v zadnjih dveh desetletjih pa kažejo, da so bile ugotovitve starejših študij interpretirane pristransko. Na podlagi raziskav, osredotočenih na ugotavljanje problematičnega vedenja v populaciji, ne moremo tipizirati kot problematične kar večine mladostnikov. Obseg in intenzivnost težavnosti mladostnikov v zahodnih tehnološko razvitih družbah sta pretirana, kar potrjujejo empirično zbrani podatki različnih avtorjev. Rezultati študij, ki so jih Larson in Lapman-Petratis (1989), Offer in Offer (1975) ter Petersen (1988) izvajali na velikih vzorcih mladostnikov v splošni populaciji, kažejo, da je večina mladostnikov dobro prilagojenih (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 519). Njihovo vsakodnevno delovanje je minimalno prizadeto zaradi domnevne relativne psihološke nezmožnosti tega. Čeprav težavnost v mladostništvu ni univerzalen pojav, pa ne pomeni, da nekateri mladostniki v tem obdobju ne izražajo precejšnega nemira (*ibid.*).

Mladost kot posebno življenjsko obdobje mnogi avtorji delijo v manjše faze, oblike mladosti. Razvoj industrijskih družb, vedno večji del šolajoče se mladine ter podaljševanje šolanja so prispevali k temu, da mladost tvori različne faze, kot so zgodnja mladost (puberteta, pozno otroštvo), adolescenca ter postadolescenca ali mladi odrasli (Ule, *et al.* 1996: 17-18). Mladostništvo lahko delimo tudi na zgodnje (do približno 14. leta starosti), srednje (do približno 17. ali 18. leta) in na pozno mladostništvo (do približno 22. ali 24. leta) (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 512). Med različnimi avtorji seveda prihaja do razlik pri določanju spodnje in zgornje meje mladosti. Eden izmed razlogov za to so tudi pubertetne spremembe, ki se v povprečju prej pojavljajo med dekleti kot fanti. Začetek mladostništva N. Kapor-Stanulović (1988) po Enciklopediji Brittanici navaja med 11. in 12. letom, konec pa med 22. in 23. letom. Svetovna zdravstvena organizacija obdobje mladosti opredeljuje s starostjo med 10. in 24. letom. Še bolj ohlapno zamejitev pa ponuja ameriški psiholog Santrock (1992), in sicer med 10. in 12. ter 18. in 22. letom. Za določanje zgornje meje mladostništva v sodobnih družbah uporabljamo razna merila. Eno izmed njih je pravno legalno merilo, v Sloveniji ga določa starost 18 let. Sociološko merilo predstavlja zaključek obdobja, v katerem ima posameznik neopredeljeno socialno vlogo. Pri ekonomskem merilu gre za ekonomsko neodvisnost od primarne družine. Poznamo pa še psihološko merilo, ki je uporabljeno tudi v razvojni psihologiji, tj. razrešitev razvojnih nalog mladostništva, doseganje relativne

spoznavne, čustvene, socialne in moralne zrelosti (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 511-513). Havighurst (1972) in Klaczynski (1990) pravita, da je razvojna naloga tista naloga, ki se pojavi v določenem obdobju posameznikovega življenja. Pojavi se kot rezultat njegovega telesnega razvoja, družbenih zahtev v njegovem okolju ter osebnih aspiracij in vrednot posameznika samega (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 521). Znanja, stališča, spretnosti, načini vedenja so tisto, kar razvojne naloge konkretno predstavljajo, posameznik pa jih mora osvojiti v določenem obdobju svojega življenja ter v določenem družbeno-zgodovinskem kontekstu. Če so razvojne naloge uspešno obvladane v posameznem razvojnem obdobju, potem to vodi do socialnega odobravanja in predstavlja prilagojeno vedenje v družbi. Na ravni posameznika uspešno obvladane razvojne naloge prispevajo k subjektivnemu zadovoljstvu, ki predstavlja ugodno pripravo oziroma izhodišče za uspešno obvladovanje razvojnih nalog v naslednjem obdobju. Neuspešno obvladovanje nalog vodi k splošnemu nezadovoljstvu s samim seboj in do družbenega neodobravanja njegovega vedenja. Povečuje pa tudi verjetnost, da bo imel v prihodnosti težave pri obvladovanju nalog v naslednjih obdobjih (Gavazzi, Anderson in Sabatelli 1993, v Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 521).

Havighurst (1972) je predpostavil osem temeljnih razvojnih nalog, ki bi jih moral posameznik v obdobju mladosti obvladati, da bi se njegov razvoj odvijal optimalno:

RAZVOJNA NALOGA	OPIS
Prilagajanje na telesne spremembe.	Sprejemanje in razumevanje normativnosti hitrih telesnih sprememb, sprejemanje lastnega zunanjega videza brez pretiranih frustracij, razvoj samostojne skrbi za telo in zdravje, razvoj strategij za učinkovito telesno delovanje (rekreacija, šport, delo, vsakodnevne dejavnosti).
Čustveno osamosvajanje od družine in drugih odraslih.	Razvoj čustvene neodvisnosti od odraslih in sočasno oblikovanje vzajemnih odraslih odnosov z njimi.
Oblikovanje socialne spolne vloge.	Prevezemanje istospolne socialne vloge, vadenje vedenja v tej vlogi v odvisnosti od kulturnih norm, ki to vlogo določajo.
Oblikovanje novih in stabilnih socialnih odnosov z vrstniki.	Oblikovanje istospolnih prijateljstev, razvoj socialnih spretnosti, sodelovalnega vedenja, stabilnih vrstniških odnosov, avtonomne medodvisnosti v vrstniški skupini.
Razvoj socialno odgovornega vedenja.	Izbira in zavzemanje za družbene vrednote in cilje v pluralistični družbi, ki jim posameznik v svojem vedenju sledi, kar vključuje tudi prevzemanje odgovornosti za druge ljudi in družbo.

Priprava na poklicno delo.	Opredelitev poklicnih ciljev, poklicno odločanje, izbira poklica, izobraževanje za izbrani poklic.
Priprava na partnerstvo in družino.	Razvoj socialnih spretnosti v interakcijah z nasprotnim spolom, pridobivanje podatkov in izkušenj o partnerskem življenju. Spoznavanje in razumevanje različnih vidikov partnerskega življenja.
Oblikovanje vrednostne usmeritve.	Opredelitev za določene vrednote, oblikovanje vrednotnega sistema, hierarhije vrednot ter delovanje v skladu z njimi na področju osebnega življenja.

Tabela 1: Osem razvojnih nalog v mladostništvu (Havighurst 1972, v Marjanovič Umek, et al. 2004: 522)

Različni avtorji različno opredeljujejo razvojne naloge, vsi pa se vsebinsko bolj ali manj navezujejo na Havighurstove. Slovenska avtorja Horvat in L. Magajna (1987) razvojne naloge v mladostništvu opisujeta kot naslednje: ustvariti zrelejše odnose z vrstniki (vrstniki obeh spolov, predvsem rezultati teh odnosov), oblikovati svojo spolno vlogo in spolno identiteto, sprejemati in učinkovito uporabljati svoje telo, oblikovati čustveno neodvisnost od staršev in drugih odraslih (prilagajanje mladostnika in odraslih na spremembo v medosebnih odnosih), pripravljati se na zakon in družinsko življenje (razvoj sposobnosti empatije, izražanje čustev in reševanje medosebnih konfliktov med partnerjema), oblikovati odnos do dela in pripraviti se na poklicno udejstvovanje (poleg Havighurstovega opisa dodajata še razvoj posameznikovih ustvarjalnih zmožnosti), oblikovati lastni sistem vrednot in etičnih načel (v smislu Eriksonovega oblikovanja identitete) ter želja in sposobnost opravljati družbeno odgovorne dejavnosti (pripravljenost odkrivanja za posameznika in družbo sprejemljivih vrednot, ki mu bodo omogočale delovanje v zapleteni sodobni družbi). Kot ključno razvojno nalogo lahko pojmujeemo razvoj identitete, ki vključuje večino razvojnih nalog navedenih po Havighurstu. Telesne spremembe so univerzalne, med družbami se razlikujejo zahteve, ki jih imajo odrasli do mladostnikov. Razvojne naloge, predvsem socialna spolna vloga in poklicna identiteta, vloga moških in žensk, pa se seveda spreminjajo tudi skozi zgodovinska obdobja. Posameznik ob soočanju s temi nalogami postopno razvija filozofijo svojega življenja. Ustvari niz vrednot, prepričanj in standardov, ki jim bo v prihodnje sledil. Conger (1991) pravi, da taka usmeritev smiselno ureja posameznikove odločitve in delovanje ter mu omogoča dosledno ravnanje tudi v raznolikem in hitro spreminjajočem se okolju (Marjanovič Umek *e tal.* 2004: 521-523).

Za sklenitev podobdobja poznega mladostništva Fasick (1994) predlaga čas, ko posameznik prevzame eno izmed odraslih vlog. Seveda se merila opredelitve odraslih vlog od družbe do družbe razlikujejo, navadno pa ta merila vključujejo vsaj enega izmed naštetih dogodkov: zaključek izobraževanja, vstop na delovno mesto, vodenje »neodvisnega gospodinjstva«, oblikovanje stabilne partnerske zveze ali zakona ter starševstvo. Po kriteriju prevzema ene od vlog bodo tako na primer študenti najdlje ostali v obdobju poznega mladostništva, čeprav so na preostalih področjih lahko že dosegli relativno zrelost. Nekateri avtorji, kot recimo Arnett (1997) in Zupančič (1993), zaradi teh težav pri opredelitvi zgornje meje mladostništva uporabljajo subjektivna merila udeležencev samih (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 511-513). Ti pa največkrat poročajo, da odraslost pomeni sprejemanje odgovornosti za posledice lastnih dejanj, samostojno odločanje glede osebnih zadev ter tudi doseganje ekonomske neodvisnosti od staršev (*ibid.*).

V vsaki fazi mladosti pa so različne tudi identitetne krize oziroma neravnotežja v posameznikovi predstavi o sebi ter iskanje novega koncepta sebstva in preizkušanje različnih socialnih vlog (Ule, *et al.* 1996: 17).

1.1.2. Zgodnja mladost

Obdobje zgodnje mladosti lahko imenujemo tudi pozno otroštvo ali preadolescenca. Bajzek (*et al.* 2003: 28) pravi, da se je o poznem otroštvu kot o samostojni kategoriji mladosti začelo govoriti šele v zadnji četrtini stoletja. Prva, ki je to obdobje obravnavala kot samostojno, je bila Ana Freud. Obdobje je označila kot psihološko pripravo na spolno zrelost. P. Bloss pa isto obdobje označuje kot tisto, ki daje psihološki odgovor na predpubertetne spremembe. Skupno vsem avtorjem, ne glede na to, ali priznavajo to obdobje kot samostojno ali ne, je poudarjanje spornosti in negotovosti razvoja, ki se nanaša na močna čustvena doživljanja, vedenjsko držo in mišljenje (*ibid.*).

Pati (1999) pravi, da je pozno otroštvo zaznamovano z biološkim razvojem in se začne, ko se pojavijo prvi znaki pubertete (Bajzek *et al.* 2003: 28). Gre za neke vrste reakcijo psihološkega prilagajanja telesnim spremembam. Telesni razvoj in miselna fantazijska širina želita doseči neko odmevnost, zato je to obdobje polno iskanja nove gotovosti in razbijanja stare otroške varnosti in zaščite (*ibid.*). Otroci oziroma mladostniki v tem obdobju doživljajo globoke

fiziološke spremembe, ki jih s težavo dojemajo in obvladujejo. Na starše so še vedno močno navezani in jih gledajo v idealizirani podobi vsemogočnosti. Hkrati pa se želijo osamosvojiti in izmakniti iz varnega starševskega zavetja. Če so prej še sprejemali vrednote staršev in se poistovetili z njimi, se v tem obdobju začne oblikovanje lastnega sveta in dožemanje zunanjega sveta z lastnim pogledom. Kot pravi Moro (1998), si morajo odraščajoči otroci sneti masko, ki so jim jo v otroštvu nadeli drugi (Bajzek *et al.* 2003: 32). Pokazati morajo nov, lastni obraz in jaz. Dodaja, da bi to obdobje po pravici lahko imenovali »drama drugega rojstva« (ibid.).

1.1.3. Adolescenca

Adolescenca je psihološki pojem, povezan s procesi dozorevanja osebnosti po zaključku pubertete, pri čemer obravnavamo procese psihofizičnega dozorevanja posameznika (Ule 1995: 29). Gre za proces, v katerem posameznik izoblikuje svojo osebnost na osnovi svojih psihofizičnih dispozicij in interakcije s socialnim in fizičnim okoljem. V adolescenci se izoblikujejo tudi osnovne strukture za uravnavanje razmerja med potrebami posameznika in zunanjimi pričakovanji ter strukture za lasten sistem izkušenj in pravil, za zavestno refleksijo razvojnega procesa (Ule 1995: 29). Potreben je razvoj različnih kompetenc za delovanje v družbi, za ravnanje s predmeti dela ter za uravnavanje svojega duševnega ravnovesja, na podlagi katerih posameznik razvije stabilen značaj in dobi razpoznavno in družbeno priznano identiteto. Posameznik si tako ustvari določeno podobo o sebi – notranji koncept predstav, vrednotenj, stališč in ocen o lastnih možnostih delovanja v svetu. Iz ujemanja med posameznikovimi kompetencami za delovanje in aktualnimi življenjskimi situacijami z vsakokratnimi zahtevami izhaja razvoj stabilne podobe posameznika o sebi (ibid.). Adolescenca je čas iskanja, preizkušanja, čustvenega in socialnega ter kognitivnega razvoja, osrednja ideja pa je, da je proces univerzalen. Preživeti ga morajo vsi, če hočejo priti do zrele odraslosti (Ule 2008: 53). Coterrel (1996) pravi, da bi v socialno-psiholoških terminih adolescenco lahko označili kot obdobje, ko posamezniki rešujejo dva ključna odnosna procesa: navezanost in identiteto (ibid.). Navezanost se nanaša na čustveno vez med posameznikom in drugo osebo (skupino ali skupnost). Identiteta pa se nanaša na posameznikovo sposobnost za samoopredeljevanje v odnosu do drugih. V tem obdobju naj bi se dogajale tudi pomembne spremembe v čustvenih vezeh in identiteti ljudi, zato je adolescenca nekaj naravno drugačnega od odraslosti (op. cit.: 53-54).

1.1.4. Postadolescenca

V prehodu iz klasične mladosti v odraslost pa so se v šestdesetih letih zgodile bistvene spremembe. Vse več mladih po zaključku adolescence ne vstopa več v odraslost. Razlog za to je podaljševanje izobraževanja. Tako imenovana postadolescenca se je umestila med obdobje adolescence in odraslosti. Avtor teorije in pojma postadolescence kot novega življenjskega obdobja je bil K. Keniston (1968), ki je teorijo zasnoval na empiričnih raziskavah med študenti in študentkami ameriških univerz (Ule, *et al.* 1996: 18). Po Kenistonu je postadolescenca posebna oblika mladosti, ki nastopi po zaključku tradicionalne mladosti in zajema prvo polovico dvajsetih let. To obdobje pa pomeni tudi nove intenzivne osebnostne in identitetne krize. Pravi, da je eden od pomembnih pogojev za nastop postadolescence ravno uspešno razrešena identitetna kriza adolescence. Postadolescentno krizo pa izkusijo predvsem tisti, ki podaljšujejo šolanje čez dvajseta leta in se zato znajdejo v posebnem izobraževalnem moratoriju (*ibid.*).

Kot pravita Ule in Mihelj (1995: 22), je izobraževalni moratorij časovno razširjen in vsebinsko bogat moratorij, v katerem imajo mladi čas za oblikovanje osebnosti, interesov in potreb. Izobraževalni moratorij idealtipno zaznamuje daljše življenjsko obdobje zadolžitev glede na področje dela, družine in javnosti. V središču stoji diferenciran sistem izobraževanja in šolanja. Med izobraževanjem si mladi lahko naberejo veliko avtonomnosti in raznolikih izkušenj v oblikovanju socialnih vlog in odnosov. V tej smeri delujejo tudi mladinski trg in množični mediji, ki so skupaj osnovne socializacijske institucije v izobraževalnem moratoriju. Vsekakor pa pojem izobraževalnega moratorija zajema več kot samo izobraževanje. Poleg izobraževanja v posebnih institucijah vključuje tudi razne zunajšolske in prostočasne dejavnosti ter preizkušanje partnerstva in seksualnosti. Cilj oziroma namen izobraževalnega moratorija je, da si mladi v njem pridobivajo znanje in izobraževalne dosežke, pa tudi dosežke na področju mladinske kulture. Pomembna značilnost tega obdobja je, da pomika meje med otroštvom in mladostjo v vedno zgodnejša leta, meje med mladostjo in odraslostjo pa vedno bolj v pozna leta. Doživljanje in izoblikovanje izobraževalnega moratorija zajame mlade iz vseh slojev prebivalstva, čeprav tiste iz nižjih slojev v manjši meri in manj intenzivni obliki. Razlike so v pogojih za pridobivanje izobrazbe in kulture, stopnja (ne)prostovoljnosti moratorija, prikrit vpliv družbene in spolne delitve dela na oblikovanje osebnih, izobraževalnih in poklicnih interesov mladih. Mladim dolgotrajen stik z izobraževalnim

moratorijem pomeni tudi prisvojitev posebne izkušnje boja za svojo avtonomijo in za pluralnost poklicnih statusov. V zadnjih desetletjih se je v razvitih družbah oblikovala mreža mladinskih institucij in scen. Te so mladim omogočale tudi delno ekonomsko neodvisnost in individualne izbire v načinih bivanja in skupnega življenja. V teh oblikah alternativnega preživljanja mladosti je jasna skupna težnja po spreminjanju mladosti iz moratorija pred vstopom v odraslost v generator trajnih in individualiziranih življenjskih stilov. Ti delno nadomeščajo tradicionalno odraslost z novimi, fleksibilnejšimi oblikami zaposlitev kot tudi partnerskih in družinskih skupnosti (Ule, Miheljak 1995: 23-24).

Kakorkoli, rezultati obeh kriz, torej adolescentske in postadolescentske, so po besedah Mirjane Ule (*et al.* 1996: 18) precej različni. Značilno je, da prva kriza, ki se pojavi ob koncu pubertete, nima političnih posledic, druga pa jih ima. Za Kenistona je prava identitetna kriza šele druga kriza, ki jo spremlja občutek 'bližanja koncu črte'. Druga kriza vsebuje manj občutkov strahu in zavestnega nemira, izhaja pa predvsem iz neuspešnih poskusov mladih, da bi se identificirali z družbo odraslih in bodočimi vlogami v njej (*op cit.*: 19). Tako kot Hall z odkritjem adolescence ni odkril neke absolutne zgodovinske novosti, tudi Keniston ni odkril nečesa povsem novega. Postadolescenca je danes postala življenjska faza in način življenja večine mlajše, predvsem študentske populacije (*op. cit.*: 20).

Côté (2000) nadaljuje, da je izraz 'postadolescenca' nadomestil izraz 'mladi odrasli', ta predstavlja tiste, ki še niso dosegli socialnega statusa odraslih v tradicionalnem pomenu (Ule 2008: 241). Mladi naj bi se v tem obdobju delili na tiste, ki imajo jasno načrtano pot v odraslost, in na tiste, ki nimajo usmeritev ne možnosti in se prebijajo iz dneva v dan (*ibid.*). Mladi odrasli so tudi starostno po postadolescentskem obdobju, torej v drugi polovici dvajsetih let, a se to obdobje vse bolj podaljšuje čez trideseta leta. Mirjana Ule (2008: 241) pravi, da status mladih odraslih ne sledi postadolescentskemu, ampak ga zamenja, nadomesti. Zamenja ga kot rezultat pretresov sodobne družbe tveganj, ki se kažejo kot tveganja in težave na prehodu v odraslost (*ibid.*). Značilnost postadolescentskega študentskega statusa je aktivno soočanje z družbo, medtem ko status predodraslih pomeni nekakšen rezultat sodobnih družbenih razmer. Za mlade odrasle je značilen tudi difuzen identitetni status, ki vijuga med problemi družbe, tako da se vrača na izhodišča ali ohranja določena sidrišča iz mladosti. Mirjana Ule (*ibid.*) našteje še nekaj značilnosti tega obdobja:

- intenzivno identitetno raziskovanje,
- doba nestabilnosti in sprememb,
- najbolj nase osredičeno obdobje,
- intenziven občutek vmesnosti med mladostjo in odraslostjo,
- spreminjanje življenja.

Vse te lastnosti seveda niso v enaki meri navzoče pri vseh mladih odraslih. Mladi so si v tem obdobju zelo različni; nekateri se izobražujejo, drugi delajo ali so brezposelni, tretji kombinirajo študij in delo. Razlike so tudi na področju odnosov, od tistih, ki so v trdnih partnerskih zvezah, do tistih, ki so sami, živijo s prijatelji ali pri starših. Vse to pa se povezuje še s psihološkimi razlikami, razlikami v čustvenih stanjih in v zadovoljstvu z odnosi (Ule 2008: 242).

Du Bois-Reymond (1998) je to sodobno generacijo mladih odraslih poimenovala jo-jo generacija (Ule 2008: 242). Metafora jo-jo simbolizira vzpone in padce rahlih in ponovljivih gibanj kot sodobna dinamika mladosti, ki nenehno vijuga med različnimi življenjskimi sferami, koncepti sebstva ter med življenjskimi in kariernimi uspehi in neuspehi (*ibid.*). Obdobje mladih odraslih se površno gledano zdi pozitiven pojav, ki mladim ponuja več izbir in svobode odločanja. Zaradi odsotnosti družbenih usmeritev in norm za to obdobje pa je to tudi problematično življenjsko obdobje. »Realistične in dobro obveščene izbire postanejo breme, če ni usmeritev, ki bi jih osmišljale.« (*op cit.*: 243).

Andreas Walther in Alter Schlathof (2001) razlikujeta tri tipe načinov življenja mladih odraslih (Ule 2008: 243):

- deljeno življenje (ljudje, ki doživljajo nekatere vidike mladosti in druge vidike odraslosti; odgovorno in naporno poklicno življenje ter hkratno eksperimentiranje z zasebnim življenjem);
- neodločeno življenje (ljudje, ki se ne zaznavajo niti kot mladi niti kot odrasli; ne vidijo jasnih in oprijemljivih ciljev prehoda v odraslost);
- nihajoče življenje (ljudje, ki zavestno nihajo med obema biografskima obdobjema; želja ohranjati privilegije obeh statusov ali se izogniti negativnim vidikom enega in drugega statusa).

Mnoge od teh strategij lahko označimo za poskuse ohranjanja odprtih opcij, kar prinaša podaljšano obdobje svobode in nobenih dolgoročnih obveznosti ali vodi do večjih tveganj družbenega izključevanja (Ule 2008: 244).

Mirjana Ule (*ibid.*) navaja, da so raziskovalci identitetnih sprememb v obdobju mladih odraslih ugotovili, da se poglobljena kriza identitete seli ravno v to obdobje. Dodaja, da sta klasična adolescenca dijakov in podaljšana adolescenca (postadolescenca) študentov postali s stališča prehoda neproblematični in stabilni življenjski obdobji. Mirjana Ule v intervjuju za Mladino pove, da »skoraj vsak mladostnik, ki je v teh letih srednješolec, ve, kaj bo počel naslednja tri ali štiri leta. Verjetno bo študiral na eni od fakultet ali strokovnih šol. Zato je danes prav to obdobje postalo najbolj stabilno obdobje v življenju posameznika.« (<http://www.mladina.si/47533/dr-mirjana-ule-socialna-psihologinja/>, 09. 05. 2012). Šele obdobje mladih odraslih je obdobje razreševanja temeljnih identitetnih vprašanj (Ule 2008: 244).

1.2. IDENTITETA

O identiteti se govori na različnih področjih: v psihologiji, antropologiji, zgodovini, sociologiji, filozofiji, ... Diskurzi o identiteti, spremembah, o preoblikovanju obstoječih identitet, pojavljanju novih, o identitetnih politikah in projektih so v sodobnem življenju ves čas prisotni. Identiteta ni sodoben pojav, ideja identitete se pojavi že v antičnih tekstih in se skozi nam vso znano zgodovino uporablja v vsakdanjem življenju in tudi v učenjaškem diskurzu. Oxfordski slovar angleškega jezika se pri definiranju pojma identiteta opira na latinski koren besede *identitas* (*idem* – *isti*). Izpostavlja dva osnovna pomena pojma identiteta, to je koncept istosti in koncept posebnosti, razločevalnosti. Kar predstavljata oba koncepta skupaj, je konsistentnost oziroma kontinuiteta v času. Oblikovanje pojma identiteta je v sodobnih družbeno-kulturnih pogojih postalo zelo zahtevno, saj je identiteta osrednje mesto tudi v političnih, medijskih in tržnih razpravah, ne samo v znanstvenih. Identiteta je nekaj aktivnega, ni preprosto tukaj, biti mora ustvarjena in zasnovana (Ule 2000:1-3). Nastane v dialektiki posameznika in družbe, legitimira se z umeščanjem znotraj konteksta simbolnega univerzuma (Praprotnik 1999: 23). Lahko je samo kot proces, kot bivanje ali nastajanje. Nikoli ni končana in nikoli dokončana (Ule 2000:1-3). Ali kot pravi Edinger (2004: 137), je proces, ne uresničen cilj. O tem spregovori tudi Praprotnik (1999: 12), ko v problematiko

identitete vključi Godota in pokaže, da gre v polju identitet predvsem za pot in ne toliko za cilj. Dodaja, da samega cilja tako ne moremo doseči, saj ga niti ne poznamo. Praprotnik (*op. cit.*:14) poda dva primera eksistence identitet, v laterih je Godot dobra metafora. Najprej spregovori o Godotu kot fantazmatskem liku, ki ni nikoli nikjer viden, prav tako kot identiteta, ki si jo ljudje sicer predstavljamo, a obenem tudi sami pogosto poudarjmo, da le-ta ne obstaja. V drugem primeru pokaže Godota, kot utelešenje praznine, pri čemer je značilno samo čakanje nanj. To povezuje z odlaganjem spoznanja identitete, kajti določene identitete v vsakdanjem življenju ne spoznamo do konca. Identiteta je vedno odložena (*ibid.*).

Potreba po občutenju identitete izhaja iz samih pogojev človeške eksistence. Prisiljeni smo, da storimo skoraj vse, da si pridobimo »jaz«, saj brez tega ne moremo ostati duševno zdravi. Praprotnik (*op. cit.*: 21) kot dokaz za to navaja dejstvo, da so ljudje, da bi pripadali čredi, da bi si pridobili vsaj iluzoren občutek istovetnosti, pripravljeni tvegati svoje življenje, oklestiti svojo svobodo ali žrtvovati svoje misli.

Niklas Luhmann, kot pravi Mirjana Ule (2000: 18), navaja tri vprašanja oziroma paradokse subjekta moderne, ki vedno znova vznemirjajo modernega človeka:

- Vprašanje izvirnosti oziroma enkratnosti: Kako to, da se rodimo kot originali in umremo kot kopije?
- Vprašanje pluralnosti identitete: Kako to, da se in-dividuum (ne-deljivi) vse bolj definira z deljivostjo?
- Vprašanje refleksije lastne biografije oziroma življenjske kariere: Kako to, da nič, kar sem počel do sedaj, ne določa tega, kar sem, vendar pa to, kar počnem sedaj, določa to, kar sem bil?

Pravi, da ta vprašanja zajemajo temeljne eksistencialne dileme modernega subjekta. Težnja k razvoju individualnosti pa je osrednja značilnost moderne subjektivnosti, ki se kaže skozi tri prizadevanja posameznika:

- težnja po originalnosti in prizadevanje, da bi ubežali kopiranju;
- iskanje identitete in težnja po obvladovanju pluralnih sebstev v posamezniku;
- prizadevanje za življenjsko kariero v najširšem smislu.

Luhmann (1994) nadaljuje, da je originalnost bistveno povezana z individualnostjo. Na originalnosti, avtonomnosti in na individualni nezamenljivosti subjektov se gradi moderna, ki od tu črpa svojo energijo. Pri tem je najbolje, če se posameznik nasloni na iskanje modelov zunaj sebe, na posnemanje drugih, kar pomeni vsaj začasno odpoved idealu originalnosti in izvirnosti ter pristajanje posameznika na svojo kontingentnost (Ule 2000: 18-19). Že zelo zgodaj se je pojavila razlika med tem, ali si bil nekaj originalnega ali si svojo originalnost izgubil. Posnemanje narave se je zdelo originalno, medtem ko je posnemanje drugih pomenilo izgubo originalnosti. Ta razlika je bila poudarjena predvsem v romantiki. Vprašanje, kako to, da se rodimo originali in umremo kot kopije, je bilo osnovno vprašanje že zelo zgodaj in je ogrožalo projekt individualizacije. Mirjana Ule (2000: 20) pravi, da se zdi, kot da izgubljam originalnost, če smo v stiku s kulturo, izobrazbo.

O tem govori tudi Fromm, ko poudarja, da je osnovo za polno doživljanje individualnosti skušal ustvariti razvoj zahodne kulture s političnim in ekonomskim osvobajanjem posameznika (Praprotnik 1999: 20). Ta naj bi se ob tem naučil, da je sam, prost avtoritarnega pritiska. Ob tem naj bi posameznik tudi začutil, da je njegov jaz središče in aktivni subjekt lastne moči. Po ugotovitvah Fromma je to doživljanje samega sebe dosegla le manjšina. Individualizem pa je bil za večino le fasada, s katero so skrivali neuspešno doseganje individualnega občutka istovetnosti. Za pravo individualno občutenje identitete so bile zaradi neuspeha najdene zamenjave, kot so religija, narod, razred in poklic (*op. cit.*: 21).

V zadnjem času spremenjeni družbenoekonomski odnosi mlade silijo v drugačen razvoj identitete (Ule 2008: 71). Nenadoma v ospredje prehajajo »privzete identitete«, ki nereflektirano prevzemajo eno identiteto za drugo. Odziv na dvojnost procesov individualizacije pa je povečanje izbir in negotovost izbir obenem. Marcia (1994) je z raziskovanjem ugotovil, da se je delež mladih v statusu identitetne difuzije od leta 1984 do leta 1994 povečal. Vse več mladih identitete ne gradi več na stabilnih odnosih, ki bi podpirali izdelano in pozitivno identiteto. Status identitetne difuzije je razdelil na štiri dele (Ule 2008: 71-73):

Kulturno adaptivna difuzija je tista, v kateri posameznik izkoristi ponujene možnosti, a drugih možnih izbir ne izgubi izpred oči. Ničemur ni zavezan, vedno obstaja še druga možnost. Ta oblika identitete je odgovor na negotove in hitro spreminjajoče se družbene razmere.

Brezskrbna identitetna difuzija ustreza sodobnemu potrošniškemu stilu življenja in predstavlja videz dobre socialne vključenosti in visoke socialne dejavnosti. Posameznik ima veliko stikov, a brez globljih čustvenih vezi.

Razvojna difuzija identitete je prehodni pojav na poti k predelani identiteti. Spremljajo jo nejasnost, neodločenost in negotovost, zato posamezniki v tej fazi iščejo podporo pri drugih, predvsem starših. Virov za razrešitev te identitetne faze ne iščejo v svojih pristojnostih in močeh. To delno pojasnjuje ostajanje v izvornih družinah in silno zaupanje staršem.

Motena difuzija pa pomeni nazadovanje ali zastoj v reševanju krize identitete. Socialna osamitev, neuspehi v vsakdanjem življenju in pobegi v fantazije ter sanjarjenja o svoji veličini kot obramba pred polomi v realnem življenju so pokazatelji te difuzije.

Marcijev pojem identitetne difuzije gradi most med razpravo o družbenem individualiziranju, kot jo je odprlo sociološko raziskovanje mladine. O decentriranju in odprtosti osebnih projektov, o igri izbir in rahljanju socialnih vezi govorijo tudi v socioloških raziskavah. Vse to pa služi kot podlaga za prilagajanje negotovim potem družbenega razvoja. Razvoj identitete ne teče več po ustaljenih vzorcih (Ule 2008: 71-73).

Bajzek (2008: 24) omenja, da sodobna sredstva komunikacije in kompleksnost socialne družbe povzročajo labirint navideznega sveta, v katerem posameznik ne more imeti neke stabilne in dokončne identitete. Pravi, da to, kar se posamezniku danes predstavlja in vsiljuje, poimenujemo fragmentarna identiteta v nenehnem razvoju in spreminjanju. Ta pa vsebuje mnogo nasprotujočih si ali celo izključujočih elementov. Dodaja, da se celostna identiteta kaže kot sestavljanka mnogih delcev, ki enovite in popolne celote ne morejo dati (*ibid.*). O identiteti bi lahko govorili kot o zloženki, v kateri posameznik po svoji želji menja in spreminja dele, kakor mu nakazujejo okoliščine in dogodki (*op. cit.*: 25).

Družba v kateri mladi živijo danes, je pretrgala vezi z določenimi vrednotami in tradicijo, ki so jo zaznamovale in obenem posameznikom in skupnostim dajale identiteto. Te referenčne vrednote so danes izginile, institucionalno tradicionalne oblike vrednot, kot so družina, poroka, spolne vloge, so danes razrahljane. Tako ne zagotavljajo več prisvojitve dokončnih in obvezujočih vrednot in norm (*op. cit.*: 26-27). Kot pravi Bajzek (*ibid.*), si v takem okolju posameznik sam ustvarja svoj jaz, svojo zgodovino, ki ni več strogo determinirana od družbe

same. Posameznik vodi svojo identiteto skozi različna odločanja in izbire v različnih okoliščinah. Vizija sveta se v tem pomenu pluralizira in vsakemu posamezniku pušča svobodo in odgovornost za oblikovanje in ustvarjanje lastne identitete (*ibid.*).

1.3. SEBSTVO, SUBJEKT IN INTERSUBJEKTIVNOST

Mauss (1985) razlikuje zamisel o osebi (person) in o jazu, »meni« (self), z začetka latinske civilizacije navaja izraz *persona*, ki se je izvirno nanašal na masko (Poštrak 2002: 249). Skozi zgodovino pa se je izraz prenesel v druge kulture in tako dobil drug pomen. Sčasoma je postal sinonim za pravo naravo posameznika, seveda svobodnega človeka, pri čemer so bili sužnji izključeni. Po mnenju Maussa se je pomen vzpostavljala tudi skozi izmenjavo spoznanj dveh kultur, grške in rimske. V zvezi z opredeljevanjem pojma posameznik pa je Mauss navajal dva izraza: *personne* ali oseba, ki označuje notranjo naravo posameznika ter *personnage* ali osebnost, ki označuje posameznika v odnosu do drugih, tudi v pomenu igranja vlog. Pomen se je spet premaknil z nastopom krščanstva, ki je sužnjem priznalo dušo, četudi niso posedovali svojega telesa. Zamisli »osebe« je dalo krščanstvo tudi metafizično osnovo: *personne morale*. Mauss nadaljuje, da je naša zamisel človeške osebe v osnovi še vedno krščanska. Pravi, da je oseba iz enovitosti, utemeljene v troedinosti Boga, postala racionalna substanca, nedeljiva in posamezna. No, ne popolnoma enovita, kor pravi Crossley (1996), saj se je postavljalo vprašanje - ki je ostajalo nerešeno – ali sta telo in duša dve entiteti ali le dva vidika nedeljive celote (Poštrak 2002: 249). Tovrstni dualizem pa se je transformiral v delitev »biološko-družbeno (kulturno)«, ki je vsebovalo še eno vprašanje: je oseba svobodna v svojih dejanjih ali določena z usodo, z biološkim, z vrojenim apriori? Mauss nato navaja še pomen sekt, ki so v 17. in 18. stoletju sprožale vprašanja osebne svobode, posameznikove zavesti ter pravice, da komunicira neposredno z Bogom, da ima posameznik svojega notranjega Boga. Po mnenju Maussa je bila to podlaga za razvoj zamisli, da je »oseba« enako »meni« ter »jaz« enako zavesti, kar je temeljna kategorija. Izoblikovanje sodobnega pojma osebe je potekalo od Huma, ta je zastavil pojmovanje duše, ki vsebuje »stanja zavesti«, »zaznave«, in si zamišljal »jaz« ali »sebstvo« kot osnovno kategorijo zavesti, preko Kanta, ki se je vprašal, če »jaz« ali »sebstvo« sploh je kategorija, do Fichteja, ki je utemeljil vso znanost in vsa dejanja v »jazu« ali »sebstvu« (Poštrak 2002: 249).

Izgube smisla in nevprašljivo gotovost tradicije so v predmodernih časih lahko hitro premagali s prevodom osebnih stisk in negotovosti v religiozna ali mitološka vprašanja, na katera so dobili ustrezne odgovore. Ta zaščitni ovoj modernemu človeku ni več na voljo, zato ga morebitna izguba smisla ali življenjske orientacije huje in globlje prizadene. Zato posameznik v moderni toliko bolj trpi, če ne uspe ugotoviti, kaj počne in zakaj to počne. S tem pa je pomen refleksije na ravni sebstva, intersubjektivnih izmenjav in kolektivnih dejavnosti še bolj poudarjen. Neskončen obseg možnosti, ki se nam odpirajo, moramo ljudje v vsakem dejanju nekako omejiti, za to pa potrebujemo določen okvir stvarnosti, ki mora biti nevprašljiv. Potrebujemo čut skupne stvarnosti ljudi in stvari, čut, ki je močan in šibak obenem. Garfinkel je v svojih etnometodoloških študijah vsakdanjih interakcij poudarjal, da moč tega čuta izhaja predvsem iz visoke ravni njegove zanesljivosti v vsakdanjih interakcijah. Šibkost tega čuta pa je v nemoči, da bi odgovorili na vsa vprašanja o lastni utemeljenosti. Tako običajno prevzamemo razne ugotovitve in domneve, ki jih razkrivajo filozofske analize ali psihološke krize. Mirjana Ule (2000: 27) pravi, da Giddens (1994) navaja vprašanja časa, prostora, kontinuitete in identitete. Odgovori na ta vprašanja so bili v času klasičnega obdobja industrijske moderne zapisani v zgodbo subjekta, ki suvereno in avtonomno obvladuje zunanjo in notranjo naravo. Refleksivnost sebstva se je kazala v dialektiki subjekta in objekta. Subjekt je bil tisti, ki posreduje med subjektom in objektom, svetom, drugimi. Končno je vse objektivno nekakšna samoobjektivizacija subjekta. Ponovno prisvajanje objektiviranega, postvarjenega sveta v subjektu in s tem njegovo dokončno udejanjanje in emancipacijo pa je prinesel razvoj moderne. Temu pojmovanju subjekta je najbolj ustrezala nemška klasična filozofija od Kanta do Hegla. Na različne načine pa so posamezne elemente te idealistične sheme ponavljali tudi kasnejši poskusi refleksije modernega subjekta. Tem predstavam je na ravni vsakdanjega življenja in psihološkega ohišja posameznikov ustrezalo iskanje znotraj popolne duševne integracije osebnosti. Ta pa se ohranja kot koherentna in časovno vezana identiteta in mora avtoritarno obvladovati svoje življenje in svojo okolico, zato da lahko zdrži zunanje pritiske, notranji pluralizem sebstev in notranje razcepe. Subjekt se mora zato, da bi v tem uspel, z enako močjo disciplinirati kot tudi podrežati svojo lastno telesnost. Tak subjekt se je tako pripravljen enako strastno podvreči neki zanj prepričljivi avtoriteti kot strastno tlačiti druge, ki so družbeno ali osebnostno šibkejši in odvisni od njega, pri čemer govorimo o avtoritarnem značaju posameznikov (Ule 2000: 27-28).

Poštrak (2002: 250) pa se je omejil na evropsko pojmovanje osebe, predvsem na vprašanja, ki zadevajo razmerja med ne/avtonomijo osebe in avtoriteto skupnosti. Navaja Antona Pereniča (1988), ki pravi, »da je vsa človeška zgodovina v bistvu zgodovina njegovega boja za svobodo« (Poštrak 2002: 250). Grški misleci so trdili, dodaja Perenič, da lahko človek svobodno živi samo v politično organizirani skupnosti, polisu. Ta je edina sposobna razvijati posameznikovo moralno popolnost in zadostiti njegovemu iskanju sreče. Do nasprotja med interesi posameznika in skupnostjo ni prihajalo, saj za uresničevanje svobode ni bilo drugih možnosti. Ob tem pa sta ostajali vprašanja, kako daleč naj gre posameznikovo podrejanje politični skupnosti, da ne izgubi svoje individualnosti in kakšna mora biti ta skupnost kot edini možni prostor za uresničevanje človekovega bistva. Grška misel je ponujala različne odgovore. Opozarjala je na pomen človekove vsaj relativne avtonomnosti in na nujnost popolnega podrejanja in tako v temeljnih prvinah anticipirala tudi vse poznejši razvoj odnosa med posameznikom in skupnostjo. Nato pa je zgodnje krščanstvo poglobilo dvom o tej neizbežni povezanosti med posameznikom in (politično) skupnostjo. Državo je zgodnje krščanstvo pojmovalo kot le del posvetnega, minljivega življenja, onostranstvo pa je prava možnost izpolnitve človekovega bistva in doseganja končne sreče. Pri tem je v ospredje stopil posameznik, predvsem odnos posameznika do Boga, ki ga zgodnje krščanstvo postavlja pred odnos družbe do Boga. Državi je podrejen le toliko, kolikor ta prispeva k uresničevanju božjega kraljestva na Zemlji. Kljub vplivu te krščanske misli je šlo v evropskem srednjem veku za družbo, ki je poznala in tudi pravno utrjevala izrazito politično in ekonomsko neenakost. Pojmovanje, da se človek rodi svoboden, država pa njegovo svobodo omejuje na različne načine, je postopoma vzpostavila evropska misel 17. in 18. stoletja. Ob tem se je odpiralo vprašanje, ali so človekove pravice odvisne od države ali so po svojem bistvu naravne pravice, ki so človeku prirojene in zato postavljene nad vsakokratno oblast. Perenič pravi, da se to vprašanje postavi v obliki sklenjenega idejnega sistema šele v meščanstvu, ko je bilo mogoče (v imenu idejnega sistema) zahtevati spremembo obstoječega pravnega sistema in pravno zavarovanje 'naravnih pravic'. Nadaljuje, da so racionalnost, univerzalnost in vztrajanje, da človekove pravice niso le moralni problem, ampak tudi izrazito pozitivno-pravni, temeljne odlike modernega naravnega prava. Saj je bistvo pravic prav v tem, da jih mora vsakokratna oblast s svečanimi pravnimi akti priznati ter jim zagotoviti ustrezno pravno varstvo. John Locke je bil najpomembnejši in najvplivnejši predstavnik takega utemeljevanja človekovih pravic. Opredeljeval je naslednje temeljne pravice: pravica do življenja, do

svobode in pravica do lastnine. Tudi v 20. stoletju ostaja pomembna naravno pravna doktrina s spoznanjem, da je cilj oblikovanja in uresničevanja pravic vedno varstvo posameznika in ne sistema, pa naj bo še tako demokratičen. Anton Stres, ki uporablja izraz »oseba« namesto posameznik, pravi, da je človeška oseba »dialektično sečišče človekove posameznosti in občestvenosti kot dveh njunih enakih in bistvenih razsežnosti« (*ibid.*). Posameznik, ki ga pojmuje na tak način, »ni samo odsev svoje skupnosti, ni zgolj mikroskupnost, temveč ji stoji nasproti kot bitje, ki svojo vključenost v občestvo tudi presega in je zato več kot samo družbeno bitje, čeprav je seveda tudi to« (*ibid.*).

Radikalna ali osnovna in egološka ali sekundarna sta dve stopnji intersubjektivnosti, ki jih razlikuje Crossley (Poštrak 2002: 252). Zlahka bi jih povezali s fazama socializacije, ki ju G. H. Mead imenuje »igra« in »organizirana igra« (*ibid.*). Pri tem je igra konstitutivna faza socializacije, organizirana igra pa vsebuje aktivno udeležbo osebnega jaza, »samo-zavedajoče se osebe«, ki ima predstavo o sebi in drugih. Kot izhodiščno, značilno za obdobje v konstituciji osebe, ko ta še nima nikakršnega jasnega refleksivnega občutka niti o sami sebi niti o drugih, Crossley pojmuje radikalno intersubjektivnost. Egološka intersubjektivnost je sekundarna in izpeljana, predvideva ali zahteva samozavedajočo se osebo, ki ima bolj ali manj jasno predstavo o sebi in o drugih. Crossley radikalno intersubjektivnost utemelji v štirih predpostavkah (*ibid.*):

- Človeška subjektivnost esencialno ni zasebni notranji svet, ločen od zunanjega, materialnega sveta. Sestavljena je iz svetnih praks čutnih in telesnih bitij, zato je javna in intersubjektivna.
- Subjektivnost je prvenstveno sestavljena iz predrefleksivnega odpiranja navzven in povezovanja z drugimi, ne iz izkušanja in objektiviranja okolja.
- Človeška dejavnost, posebej govor, nujno predpostavlja družbeno utemeljeno obliko, ki je bistvena za pomenskost človeške dejavnosti.
- Večina človekove dejavnosti izhaja iz dialoških razmerij, sistemov, ki niso reduktibilni na posamezne subjekte.

Če vse naštetu združimo, nam po besedah Crossleyja omogoča, da »konceptualiziramo intersubjektivnost kot ireduktibilno medsvetje skupnih pomenov in da razumemo človeško subjektivnost kot nujno intersubjektivno« (Poštrak 2002: 253). Crossley dodaja, da je pri

teorijah intersubjektivnosti pomembna vključenost percepcije. Če ta ni vključena, bodo teorije padle, kadarkoli jo bodo prisiljene upoštevati. Merleau-Ponty pravi, da mora biti percepcija dialektičen proces, ki deluje med organizmom in okoljem, opazovalci pa morajo iti pri zaznavanju onstran sebe (Poštrak 2002: 253). Percepcija je odpiranje navzven drugosti in ukvarjanje z njo. Ob tem pa ostaja nerešeno vprašanje, kako gre lahko opazovalec onstran sebe. Husserl je poskušal dati odgovor s transcendenco, ki pa Merleau-Pontyju očitno ne zadošča, vendar sam ni ponudil jasnega odgovora na to vprašanje. Percepcija je izvorni proces, ki je ukoreninjen v dialektični zvezi med organizmom in njegovim okoljem, kar poraja tako subjekt kot objekt percepcije. Percepcija je tako »predpisano« in »udeleženo« v objektih in ne »doživljanje«, »izkušanje« le teh. To je druženje z drugimi (*ibid.*).

Subjekti stojijo v odnosu »jaz-ti«. Njihove akcije so povezane, prepletene, vsaka je motivirana in koordinirana glede na drugo, vendar brez zavestnega predpostavljajanja in reflektivnega zavedanja sebe ali drugega. O svojem drugem ne razmišljajo, le odzivajo se na njih in so vsrkani v skupno akcijo. Vsako dejanje kliče po dejanju drugega. Tudi G. H. Mead in Blumer sta razmišljala o takšnih predrefleksivnih interakcijah. Mead je te interakcije poimenoval »konverzacija s kretnjami«, ki obstaja tudi med drugimi živalskimi vrstami, kot primer navaja pasje boje. Mead in Merleau-Ponty pojmujejo to »konverzacijo« kot osnovno enoto analize, kot sistem, ki deluje pod ravni zavestne funkcije in je bolj osnoven kot deli (posamezniki), iz katerih je sestavljen. Da bi razumeli človeško obnašanje, je nujno razumeti intersubjektivne sisteme, v katere so vključena človeška bitja. S tega vidika je sistem bolj fundamentalen kot posameznik (Poštrak 2002: 256).

Doslej navedeno je po mnenju Postraka (2002: 259) izredno ploden nastavek za razmišljanje o posamezniku kot osebi, vpeti v raznovrstno »druženje« z drugimi, kot o osebi, ki ni izolirana entiteta. Je nastavek za razmišljanje o vzpostavljanju osebe kot bitja, v katerem so že imanentno prisotni Drugi. Prisotni v simboličnem in po svoje interpretiranem, predelanem smislu. Nadaljuje, da oseba ali njen »notranji svet« ni ostro ločena od »zunanjega sveta«. »Notranji svet« posameznika se sploh lahko konstituira šele pod raznolikimi vplivi »zunanjega sveta«. Oseba je vseskozi na mnoge načine in na raznih ravneh odprta v zunanji svet in s tem tudi do drugih. Nakazani nastavki ne pomenijo (ali vsaj ne bi pomenili) poskusa nerazločnega zlivanja posameznika v družbo ali obratno. Očitki z individualističnega vidika so, da je radikalno zastavljena intersubjektiviteta mogoča le zato, ker se zanemarljiva razsežnost

našega subjektivnega življenja. Imamo pač zasebni svet občutij, ki jih ne razkazujemo drugim. Tako tudi v primeru, da zares vstopamo v nakazane predrefleksivne odnose z drugimi, kljub temu reflektiramo dogajanje in tudi obnašanje drugih (*ibid.*).

Sebe smo sposobni ločiti od drugih skozi ustvarjalno mišljenje. V svetu domišljije se lahko poskušamo vživeti v druge, razmišljati o njih, v tem svetu pa so v ospredju zasebne misli. S tem da upoštevamo domišljijo in človekovo ustvarjalnost, se po Crossleyju preselimo od radikalno pojmovanje intersubjektivnosti k egološki obliki intersubjektivnosti. S čimer se vrnemo na vprašanje: So tudi otroci že naravnani na druge ali je to rezultat socializacije? Če je to rezultat socializacije, potem sledi vprašanje, kaj karakterizira pred-intersubjektivno subjektiviteto in kako le-ta postane intersubjektivna. »Je torej radikalna intersubjektiviteta prvenstveno ukoreninjena v človeškem organizmu ali je drugotna konstrukcija, ki se vzpostavlja na nečem bolj izvornem (Postrak 2002: 260)? Crossley (*ibid.*) se je pri iskanju odgovorov na ta vprašanja vprašal tudi, ali obstaja zasebni, ne intersubjektivni svet zavesti. Buber, Merleau-Ponty in Mead si vsi delijo stališče, da je sebstvo in svet zasebnih izkušenj sekundarna struktura, vzpostavljena skozi interakcije otroka z drugimi in na njihovi podlagi. Dokončnega odgovora v zvezi s konstitucijo osebe ni dal niti G. H. Mead, pri čemer njegov diskurz zahteva vzpostavljen »socialni organizem«. V okviru tega se prek komunikacije z »generaliziranimi drugimi« razvije »(samo-) zavedajoča se oseba« (Postrak 2002: 260). Giddens pravi, da v Meadovem pisanju konstitutivna dejavnost 'osebnega jaza' ni poudarjena, saj ga je preveč zaposloval »družbeni jaz«, ki ga zlahka razlagamo kot »družbeno determinirani jaz« (Postrak 2002: 260). Po mnenju Postraka (2002: 260) pa so Meadovi nastavki izredno produktivni v zvezi z »ustvarjalno osebo«. Če ponovimo, Meadova koncepcija, na katero se opira, jasno pove, da je za koncipiranje jaza kot »(samo-) zavedajoče se osebe« neobhoden vzpostavljeni »socialni organizem« (Postrak 2002: 260). Mead govori tudi o biološkem organizmu kot fizični stvari ali o »biološkem posamezniku« (*op. cit.*: 261). »Človeka kot takega, torej kot človeškega bitja, tako rekoč ni, dokler se ne 'učloveči', socializira in inkulturira« (*ibid.*). Človek obstaja le kot biološki organizem. Preko pomembnih drugih, ki mu dajejo vse potrebne podatke, se socializira. Tako se posameznik od družbe do družbe razlikuje po vsakokratni kulturi. Razlikuje se po tistem, kar mu »naložijo« pomembni drugi kot svojo popotnico - izkušnje, tradicijo, znanje, vedenje, verovanja, interpretacije, spomine, umetnosti, religije. Ob tem je pomembna Hribarjeva (1993) misel: »najmočnejša

avtoriteta ni ta ali ona oseba, ni ta ali ona država s svojimi zakoni, tudi ne ta ali ona cerkev s svojimi dogmami, marveč tradicija (preteklost s svojim izročilom)« (Poštrak 2002: 261).

Crossley (*ibid.*) govori o primarni in sekundarni intersubjektiviteti, ki ju zlahka navežemo na Durkheimovo primarno in sekundarno socializacijo in na Meadovo delitev na igro in organizirano igro. Ob tem je Crossley navedel tudi Meadovo distinkcijo med »jazom«, »osebnim jazom« in »družbenim jazom«. Obenem pravi, da je ta koncepcija »jaza« zelo nejasna, vendar jo je vseeno preprosto poistovetil s tistim, kar Merleau-Ponty poimenuje »telesni-subjekt«. »Jaz« je zaznavajoče, delujoče, čuteče »telo-subjekt«, ki se refleksivno še ne zaveda niti sebe niti sveta. »Mene« ali »družbeni jaz« pa je objektivizacija »jaza«, spominjanje ali predstava o sebi. »Družbeni jaz« je torej koncepcija, ki jo »jaz« vzpostavlja o sebi, tudi na podlagi povzemanja stališč drugih. Vsebuje perspektivo drugega. Nakazani odnos do sebe Crossley primerja z odnosom osebe do drugih v Husserlovem smislu. Husserl (1975) pravi, da oseba izkuša samo sebe, se sama sebi vzpostavlja kot objekt izkušnje (Poštrak 2002: 264). V tem pa je po Crossleyjevem mnenju tudi razlika med radikalnim in egološkim pojmovanjem intersubjektivnosti - pri radikalni intersubjektivnosti se subjekt v veliki meri ne zaveda samega sebe, pri egološki pa se vzpostavlja kot objekt lastne izkušnje (Poštrak 2002: 264). Ob razmišljanju o protislovjih Meadove delitve na »jaz« in »družbeni jaz« naletimo na vprašanje lociranja individualnosti, izvornosti. Tomc (1994) individualnost locira v »jaz«, ko omenja, da je ključen dialog, ki ga Mead locira v samem posamezniku (*ibid.*). To je dialog med »jazom« in »menoj«, torej dialog med posameznikovo enkratnostjo in internaliziranimi družbenimi pomeni. Dodaja, da je »jaz« odgovor osebe na »mene«. Odgovor pa ni nikoli znan že vnaprej, saj sta tako odgovor jaza kot recepcija generaliziranega drugega v osebi vedno neponovljiva (Poštrak 2002: 264). Crossley nadaljuje, da je Mead osrednjo vlogo v sposobnosti osebe za reflektiranje, načrtovanje in pričakovanje dodelil »družbenemu jazu«. Ta je po eni strani podoba, skozi katero se v prihodnje dogodke projicira »jaz«. Je podoba, skozi katero »jaz« lahko vloži svoja upanja, strahove, sanje in ambicije. Udeležbo osebi v dialogu s seboj, da se na določeni ravni zavestnega zavedanja odloči, kaj želi, pa učinkovito omogoča refleksivna zanka med »jazom« in »družbenim jazom«. V tem smislu »družbeni jaz« ni konstituiran skozi dejanske odzive drugih na subjekt. Konstituiran je skozi anticipirane odzive na dejanja, ki jih »jaz« konstruira in tečejo skozi zamišljeno modaliteto. »Družbeni jaz« je nekakšna »internalizirana točka družbenega nadzora«. Kot je Mead osrednjo vlogo dodelil »družbenemu jazu«, tudi Tomc »družbeni jaz« postavlja pred

»osebnim jazom« (Poštrak 2002: 264). Mead (1934) je »jaz«, preden se ne vzpostavi tudi »družbeni jaz«, pojmoval kot »biološkega posameznika« (*ibid.*). Pravi, da je jaz odziv organizma na vedenje drugih in daje občutek svobode, iniciative. Dodaja, da se zavedamo samih sebe in situacije. Ne vemo pa točno, kako bomo ravnali, dokler se dogajanje ne začne. Crossley (1996) temu dodaja, da so zgodnje intersubjektivne dejavnosti »jaza« neločljivo prepletene z razvojem »družbenega jaza« (Poštrak 2002: 264-265). Ta nastavek oba dela osebnosti pojmuje v dialektičnem smislu kot soodvisno konstituirajoča se. Še več, oseba je torej v procesih socializacije in inkulturacije dejavna in ne pasivna (Poštrak 2002: 265).

Ta vprašanja naj bi, kot navaja Crossley (1996), razrešil Schütz, ki meni, da je fenomenologija proizvedla zanimive sklepe v zvezi s »svetno intersubjektivnostjo«, o relacijah in interakcijah med konkretnimi psihofizičnimi jazi (Poštrak 2002: 266). Obenem pa fenomenologija ni nikoli uskladila intersubjektivnosti s pojmom transcendentnega jaza. Sklep, ki ga postavi Schütz, je torej, da mora filozofija opustiti vezanost na transcendentni jaz, če želi ohraniti koherentno pojmovanje intersubjektivnosti. Schütz je tako konceptualiziral človeški subjekt kot »utelešeno bitje, čigar akcije črpa iz zaloge skupnih družbenih virov in iz spretnosti 'zdravorazumskega vedenja'« (Poštrak 2002: 266). Pri tem je zaloga zdravorazumskega vedenja deloma izpeljana iz naključnih izkušenj, prav tako pa v življenjski svet hranjena in posredovana institucionalno, med drugim preko družine in izobraževalnega sistema. To utelešeno bitje pa je že umeščeno med drugimi podobno utelešenimi in umeščenimi bitji. Schütz vidik (so)časnosti v zvezi s koncipiranjem »sosveta« poudarja in v zvezi s tem uporablja izraz »vzajemno vključevanje«. Pomeni naših dejanj ali izrazov niso dani naenkrat, ampak se razgrinjajo skozi čas, z ritmično in melodično strukturo. Če se subjekti nameravajo vključiti v dogajanje, se morajo najprej časovna obzorja zlit v obliko skupnega obzorja, saj morajo imeti subjekti skupno časovno obzorje. Schütz poda primerjavo z glasbo, ko pravi, da dve skladbi lahko trajata enako dolgo, vendar je ena odigrana živahno, druga počasi. Zato moramo glasbo sprejeti in jo poslušati tako hitro ali počasi, kot je odigrana. Kako so doumljeni drugi, posebej posplošeni drugi, in kako se »družbeni jaz« konstituira v konkretni situaciji, je bolj jasno razumljeno iz tega, kar je Schütz dodal Meadovem pojmovanju. Ponovno pa se kažejo nerazrešena razmerja med posameznim in družbenim, saj po mnenju Crossleyja (1996) Schütz ignorira vse, razen najbolj bazičnih medsebojnih odvisnosti, ki na razne načine vežejo skupine. Schütz ne obravnava vprašanj

moči, nadzora, prava, države in neenakopravnosti v družbenih odnosih in tako je tudi njegovo pojmovanje družbenega sistema pomanjkljivo (Postrak 2002: 266).

Za mnoge avtorje od Merleau-Pontyja, Wittgensteina, Schütza ali Meada je jezik ključni medij za večino socialnih interakcij. Vsi se strinjajo, da ima jezik osrednji pomen pri vzpostavljanju intersubjektivnosti. Merleau-Ponty recimo vidi neposredno zvezo med mislijo in jezikom ter meni, da je jezik v veliki meri sredstvo, s katerim mislimo. Moramo govoriti, da ugotovimo, kaj mislimo. Objekti za nas ostanejo do določene mere nedoločeni, dokler jih ne imenujemo, ne izrečemo. Tako lahko o določeni zadevi razmišljamo šele, ko jo poimenujemo. S tem misli ne določajo jezika ali obratno, ampak sta po Merleau-Pontyju jezik in misel dve plati istega kovanca. Crossley (1996) ob tem dodaja, da le skozi jezik postanemo pozorni na to, kar mislimo (*ibid.*). Zagovarja značilne in razširjene teze o jeziku kot enem ključnih dejavnikov pri konstituciji človeka. Pravi, da sta govor in jezik kot fenomena življenja zavesti bolj očitno povezana z intersubjektivnostjo kot percepcija in imaginacija (Postrak 2002: 267). Vse tri vidike, torej lingvističnega, percepcijskega in tistega v zvezi s predstavami, pa moramo družno upoštevati v naši analizi intersubjektivnosti. »Subjektivno življenje je pomembna sestavina tistega, kar je ključno za naše odnose z drugimi« (*ibid.*).

1.4. IZBIRA – TESNOBA IN SVOBODA

Tesnoba, po besedah Renate Salecl (2007: 3), raste iz spremenjene subjektive zaznave samega sebe, pa tudi iz spremembe njegovega položaja v širši družbi. Tesnoba je v današnji kulturi vezana na probleme, s kakršnimi se ljudje srečujejo glede svojih družbenih vlog, stalno prisotne želje po spreminjanju svoje identitete in nezmožnosti, da bi našli smernice za svoje delovanje (*op. cit.*: 5).

Tudi Freud se je ukvarjal s pojmom tesnobe (Salecl 2007: 3). Pravi, da ta ni več razumljena kot posledica potlačitve, temveč kot njen vzrok. Tesnobo dojame kot čustvo, telesno vznemirjenost, ki jo oseba težko obvladuje. Ker jo težko obvladuje, oseba razvije različne inhibicije ali simptome, ki služijo obrambi pred občutjem tesnobe. Z inhibicijami poskuša preprečiti, da bi se oseba znašla v stanju tesnobe, s simptomi pa nadomestiti čustva tesnobe. Seveda pa v nekaterih primerih nevroz simptomi sprožijo tudi novo tesnobo. Freudovi interpretaciji je oporekala Melanie Klein, saj pravi, da je za subjekt najmočnejši in prevladujoč izvor tesnobe strah pred življenjem (Salecl 2007: 3). Ernest Jones pa je na primer

trdil, da tesnoba leži v strahu pred izginevanjem, torej v strahu pred izgubo sposobnosti uživanja v življenju. Izhajal je iz Freudovega pogleda, da se ne moremo bati tistega, česar si ne moremo zamisliti. Tako se ne moremo bati smrti, ampak zgolj izkustva umiranja (*ibid.*).

Renata Salecl (2007: 47) nadaljuje, da so oblike tesnobe v sodobnih družbah povezane z novimi občutki negotovosti, ki izvirajo iz sodobnega kapitalizma. Negotovost je vselej gonilo kapitalističnega trga dela, potrošniška družba pa se hrani s posebnim občutkom manjvrednosti, ki je danes zelo razširjen med ljudmi. Da bi doželi moč tega občutka, je dovolj, če prelistamo katerokoli žensko revijo ali modne strani dnevnega časopisja (*ibid.*). V njih najdemo obilico nasvetov, na primer, kako preživeti polom ljubezenske zveze ali vstop v novo zvezo, nasveti o hujšanju in podobno. Vse te revije nam ponujajo koktajl nasvetov in prepovedi, ki imajo za posledico občutke krivde. Ob tem pa omenja tudi ideologijo 90-ih, ki je sledila zapovedim »Preprosto storite to!« (Just do it! – slogan korporacije Nike) in »Bodi to, kar si« (Be yourself). Ta ideologija je izhajala iz ideje, da je subjekt svoboden. Svoboden v smislu, da ne verjame v avtoriteto in da je sposoben po mili volji spreminjati svojo identiteto. Dandanes pa je ideologija »Preprosto storite to!« namesto ponujanja neomejenega optimizma odprla vrata določeni tesnobi. Ta se navezuje na idejo, da imamo sedaj vso svobodo, da si ustvarimo podobo, ki bo všeč nam samim (*op. cit.*: 48). Tudi ideja, ki jo je populariziral Deleuze, sugerira, da je treba iz »življenja narediti umetnino« in da gre pri problematiki subjekta za »estetiko eksistence« (Klepec 2004: 174). Vprašanje, ki ga zastavlja Renata Salecl (2007: 48) pa je: Kaj naj bi bilo tako strašnega v sami možnosti, da ljudje iz sebe ustvarimo umetniško delo, da imamo svobodo kreirati svoje življenje po lastni želji? Zakaj prav ta svoboda, ki jo domnevno imamo glede izbiranja v našem življenju, prispeva k povečanju tesnobe?

Tesnobo pogosto dojemamo kot stanje nezadovoljenosti, razdraženosti, ki jo občuti subjekt, ko ni zadovoljen s svojim življenjem. Tudi Kierkegaard (1980) je med analiziranjem tesnobe tesnobo postavil kot nekaj, kar je povezano z možnostjo eksistence (Salecl 2007: 49-51). Dodaja, da se tesnoba povezuje s svobodo ali z aktualnostjo svobode kot možnostjo možnosti. Subjekt, ki je svoboden, je zatorej tesnoben natanko zaradi »možnosti možnosti«, ki jo zbuja svoboda. Kierkegaard ravno zato sklepa, da je tesnoba v končni instanci tesnoba pred samim seboj. To naj bi pomenilo, da smo sami sebi edini zapovedniki in da je vse, kar naredimo, v celoti odvisno od nas samih. Tesnoba je torej povezana z možnostjo biti sposoben nekaj

narediti. Ob tem da Jean-Paul Sartre tesnobi poseben poudarek, ko govori o moškem, ki stoji na vrhu pečine. Zanj ni grozljiva možnost padca, temveč dejstvo, da ima moč za skok v brezno (Salecl 2007: 49-51). Ljudje med drugim tesnobo povezujejo z idejo, da morajo izbirati tudi glede svojega spolnega življenja, poroke, poroda ... kar v preteklosti ni veljalo za možnost izbire. Vse bolj verjetno se zdi, da bomo v vsakem primeru dosegli idealen rezultat, saj imamo na voljo vedno več izbir (*op. cit.*: 52). V družbi »prevelike izbire«, kot jo poimenuje Renata Salecl (*op. cit.*: 59), je problem, da se po eni strani zdi, da je v njej vse manj zahtev Drugega in da je subjekt veliko bolj svoboden kot v preteklosti. Med drugim pa ta subjekt dobiva stalne spodbude, naj sledi svojemu užitku. Dobimo vtis, da smo osvobojeni starih oblik kulturnih ter družinskih omejitev in lahko sami ustvarjamo podobo, kakšni želimo biti. Približujemo se užitku, za katerega čutimo, da nam bo prinesel zadovoljstvo. Kljub vsej svobodi in izbiri pa se ljudje ne zdijo nič kaj bolj zadovoljni kot v preteklosti. Možen odgovor, zakaj je tako, ponuja lacanovski opis užitka kot nečesa, kar je nam samim zelo tuje in se zato pogosto dogaja, da se v prizadevanju »biti taki, kot smo«, soočimo z nečim, kar je najbolj travmatično in grozljivo. Kljub vsem nasvetom medijev, kako naj postanemo to kar smo, se zdi, da manjka zahteva, ki bi prihajala od Drugega. Kot rezultat tega narašča subjektova tesnoba, saj se mora soočiti z drugo zahtevo v svojem notranjem sebstvu – z zahtevo Nadjaza (*op. cit.*: 59-60).

O povezavi med svobodo in srečo govori raziskava Ruuta Veenhovena (2000), ki pravi, da svoboda lahko na državljane vpliva pozitivno ali negativno. Individualisti menijo, da ima svoboda pozitiven vpliv. Predvidevajo, da posameznik sam najbolje ve kaj ga bo osrečilo in posledično bolj uživa življenje, če lahko sledi svojim željam. Konzervativna misel pa poudarja negativne vplive svobode in predvideva, da posamezniki v resnici ne vedo kaj je najbolje zanje. Kaže, da znanje, tradicija in solidarnost prinesejo boljše življenje. Skozi čas so se pripadniki te misli pritoževali, da je individualistična svoboda šla predaleč in bo uničila vitalne institucije. Spet drugi pa menijo, da bo svoboda prinesla srečo, vendar pod določenimi pogoji. Največkrat omenjeni pogoj je zadostna zrelost posameznikov. Če ljudje ne bodo imeli več možnosti izbire, jim bo svoboda predstavljala strah. Začeli bodo iskati zavetje v avtoritarnih voditeljih in strogih pravilih za življenje (v Veenhoven, 2000: 3, naš prevod).

Veenhoven (*ibid.*) nadalje piše o konceptih svobode. Pravi, da svobodo lahko definiramo kot možnost izbire. Posameznik lahko reče, da je svoboden, če mu pogoji omogočajo izbiro, ki ni

vsiljena od drugih. V tem smislu absolutna svoboda ni mogoča, saj človeški pogoji omogočajo le omejeno število možnosti. Ne moremo na primer leteti ali se odločiti, da ne bomo spali. Možnost izbire najprej zahteva priložnost izbirati, kar nam omogoči okolje. Nato zahteva zmožnost izbire, kar si omogoči vsak sam (*ibid.*).

Priložnost izbirati vsebuje dve zahtevi: da obstaja nekaj, kar izbiramo, in da izbire ne onemogočijo drugi. V okviru prve zahteve je svoboda odvisna od družbene zaloge življenjskih alternativ. Če torej obstaja nekaj, kar izbiramo, je priložnost izbire nato odvisna od odsotnosti prepovedi drugih (*ibid.*).

Zmožnost izbire zahteva več kot zgolj priložnost. Priložnost mora biti izkoriščena, kar zahteva notranje zavedanje o alternativah [inner awareness of alternatives] in pogum izbrati [courage to choose]. Primarna zmožnost zahteva, da je priložnost že priznana. Ujetniki, ki ne opazijo da so vrata ječe odprta, ne morejo pobegniti, čeprav bi pobegnili, če bi to vedeli. V tem smislu je svoboda določena z izobrazbo in informacijami. Druga zahteva je, da se ob priložnosti ukrepa, kar je v prvi vrsti odvisno od pripravljenosti posameznika, da izbere. Ujetniki, ki vidijo odprta vrata ječe, mogoče želijo izpustiti priložnost, saj niso pripravljeni vzeti usode v svoje roke. Pripravljenost izbrati je lahko odvisna od moralnih in resničnih prepričanj posameznika. Četudi bi si želeli izkoristiti priložnost, obstaja problem, da si je ne upamo. Izbira vključuje predvsem negotovost in odgovornost (*op. cit.: 3-4, naš prevod*).

K nujnim izzivom moderne družbe spadajo vprašanja duhovne orientacije. Da bi se posamezniki lahko orientirali v položaju, za katerega je značilna možnost izbire in v katerem so se prisiljeni odločati, potrebujejo merila. Merila za lastno življenje pa posameznik lahko oblikuje v okoliščinah, kot sta individualizem in pluralizem. Protistrup zoper eksistenčno ogroženost lastnega samorazumevanja premorejo posamezniki z orientacijo. Nase gledajo kot na osebo z nesporno identiteto in imajo moralna merila, s pomočjo katerih presojuje svoje delovanje glede na učinek, ki ga ima na družbo. Ljudje se imajo možnost odločati, ne počnejo več tega, kar jim tradicionalne samoumevnosti predpisujejo kot smiselno, dobro in družbeno sprejemljivo. Posamezniki se odločajo individualno, ob tem pa ostaja odprto vprašanje, ali zaradi tega morda ne trpi kohezija družbe. Zaradi pluralističnega mnoštva človeških odločitev nastajajo skupnosti, ki sicer uživajo zvestobo svojih članov, a se ne ozirajo vedno na celotno družbo (Berger in Luckmann 1999: 7-8).

Berger in Luckmann (1999) vzroke moderne krize smisla vidita predvsem v procesih modernizacije, pluralizacije in sekularizacije. Predstave o smiselnem življenju imajo tako le manjše skupnosti, velike le s težavo dosežejo in ohranijo stabilne zaznave smisla. Mediarne institucije, vsakodnevna moralna komunikacija in medijska javnost pa so tiste, ki posredujejo med obema ravnema in posameznimi skupinami (*ibid.*).

Smisel se oblikuje v človeški zavesti, v zavesti posameznika, ki se je individuiral v določenem telesu in se skozi družbene procese razvila v osebo. Bistvene značilnosti naše vrste so zavest, individuacija, specifična telesnost, družbenost in razvijanje družbenozgodovinske osebne identitete. Smisel je kompleksna oblika zavesti in ne obstaja sama zase, ampak ima vedno objekt, na katerega se nanaša. Smisel je zavest o tem, da med izkustvi obstaja odnos. Obratno pa se smisel izkustev in dejanj vzpostavi šele v posebnih povezovalnih učinkih zavesti. Vsako novo izkustvo lahko povežemo z nečim, kar smo že pozabili. Ne povezujemo ga s posamičnim drugim izkustvom, temveč z izkustvenim tipom in izkustvenim vzorcem, ki sta izpeljana iz mnogih izkustev. Shranjena sta v subjektivnem védenju ali pa sta prevzeta iz družbene zaloge védenja, z načelom delovanja, z moralno legitimnostjo in drugim. Doživetje se preoblikuje v izkustvo, ko nečemu posvečamo pozornost. Izkustvo dojemamo v odnosu do drugih izkustev ali ga klasificiramo glede na družbeno zalogo védenja. Morda ga celo vgradimo v načrt delovanja. Ob tem se več klasifikacijskih tipov sestavi v shemo poteka, spoji se v kompleksnejšo, a še vedno vsakdanjo smiselno celoto. Do uresničenega načrta ne pridemo brez težav, saj pridemo v nasprotje z moralno legitimno maksimo dejanja. Vendar v postopnem tehtanju vrednot in interesov sprejmemo odločitev o delovanju in oblikujemo smisel višjega reda. Pri konstituiranju smisla v zavesti posameznika ni mišljen posamezen subjekt, saj osebna identiteta posameznika nastaja šele v vsakdanjem življenju, polnem raznoterih sledi družbenega delovanja. Subjektivni doživljaji tvorijo temelj konstitucije smisla. V subjektivnem izkustvu nastanejo enostavnejše plasti smisla, višje in kompleksnejše plati pa predpostavljajo objektivizacijo subjektivnega smisla v družbenem delovanju. Če posameznik seže po izkustvenem zakladu, dostopnem v njegovem družbenem okolju, lahko izvaja zapletene logične operacije, lahko sproži in nadzira različne poteke delovanja. Ob tem v spodnje plasti smisla dotekajo »tradicije«, torej v zgodovini oblikovani elementi smisla (*op. cit.: 10-14*).

Nadrejeni sistemi vrednot imajo težnjo osmišljanja celotnega načina življenja. Ta težnja se najbolj vidno pojavlja v shemi, ki združene vzorce delovanja z najrazličnejših področij vstavlja v načrt smisla. Smisel sega od rojstva do smrti, shema pa naveže celoten potek življenja na čas, ki presega individualno življenje, na primer večnost. Smislu dejanj kratkega dosega dajo širši pomen biografske kategorije smisla (življenje svetnikov, antičnih junaških epov, moderne junaške zgodbe). Izrednega pomena so institucije s temeljno funkcijo nadzora proizvodnje in posredovanja smisla. Obstajale so v vseh družbah, razen arhaični. Religiozno-moralne institucije so bile v starih visokih kulturah, v družbah zgodnjega novega veka in kasneje tesno povezane z oblastniškim aparatom. Prizadevale so si za proizvodnjo in tudi porazdelitev sorazmerno skladne hierarhije smisla. Približevanje odnosov na strani proizvodnje in porazdelitve odnosov, ki vladajo na odprtem trgu, ima dolgotrajne posledice za proračun smisla. Veliko število ponudnikov smisla se začne potegovati za naklonjenost občinstva. Le ta pa se znajde v zadregi, kako iz obilice ponudb izbrati primerno (*op. cit.*: 17).

Torej, zgodovinski rezervoarji smisla ohranjajo družbeno objektivirane in obdelane zaloge védenja. Institucije pa z njimi upravljajo. Delovanje posameznika zaznamuje objektivni smisel, ki je dan na razpolago s strani družbenih zalog védenja. Posredovan pa je s prisilo k ubogljivosti, izvajano s strani institucije. »Pri tem je objektivni smisel vedno v interakciji s subjektivno konstitucijo smisla in individualnim načrtom delovanja.« (*op. cit.*: 19). Obenem pa je smiselna tudi intersubjektivna struktura družbenih odnosov, v katerih posameznik živi in deluje. S shemami izkustev in delovanja, ki izvirajo iz rezervoarjev družbe, je v veliki meri določeno, kako delujemo nasproti otroku. Otrok ob postopnem učenju doumevanja delovanja bližnjega in razumevanja njegovega smisla začenja razumeti reakcije drugega kot odsev lastnega vedenja. Sam vzpostavi odnos do družbenih zalog védenja in v teh procesih razvija osebno identiteto. Ko spozna smisel svojega delovanja, razume tudi odgovornost za svoje delovanje. Avtorja dodajata, da je smisel osebne identitete v subjektivnem nadzoru nad delovanjem, za katero prevzemamo objektivno odgovornost (*ibid.*).

Družbeno življenje in posamičen obstoj se odvijata po običajni poti, samoumevno, če se življenjska skupnost in skupnost smisla res prekrivata toliko, da se to sklada z družbenimi pričakovanji. To ne pomeni nujno, da ne pride do življenjskih težav in da posameznik živi v zadovoljstvu. Vendar »ve«, kot trdita Berger in Luckmann (1999: 39), kakšen je svet in kako naj se v njem obnaša. Posameznik ve, kaj pričakovati, in ve, kdo je. Kot primer navajata vlogo

sužnja, ki verjetno ni bila posebno prijetna, vendar se je suženj v tej vlogi znašel in živel v trdno določljivem svetu. V okviru tega je z določeno mero zaupanja usmerjal svoje vedenje, pričakovanja ter identiteto. To samoumevno vedenje pa spodkopava moderni pluralizem, v katerem svet, družba, življenje in identiteta postajajo čedalje bolj vprašljivi. Nobene interpretacije, nobenega tolmačenja ni mogoče sprejeti kot edino veljavno in pravilno. Posamezniki se zato pogosto sprašujejo, ali naj živijo drugače. Na eni strani to pomeni osvoboditev, odpiranje novih življenjskih možnosti in horizontov, na drugi strani pa posameznik to lahko doživlja kot breme, pritisk, »da naj sam skuša razumeti novo in neznano v svoji resničnosti.« (*ibid.*) Nekateri, avtorja jih poimenujeta virtuozi pluralizma, pritisk zdržijo, se ob tem celo dobro počutijo. V nepreglednem svetu nešteti možnosti tolmačenja pa se večina ljudi počuti nemočno. Številna tolmačenja so namreč povezana z različnimi življenjskimi možnostmi (*op. cit.*: 40).

Namen institucij je razbremenitev vsakodnevnega izmišljanja sveta posameznika in njegove orientacije v njem. Institucije nas oskrbujejo z zanesljivimi vzorci, po katerih uravnavamo svoje vedenje, in oblikujejo programe za potek družbenih interakcij. Z urjenjem načinov vedenja, ki nam jih predpisujejo institucije, se naučimo izpolnjevati pričakovanja, povezana z različnimi vlogami. Če je delovanje institucij normalno, posameznik opravlja svoje vloge, ki mu jih je dodelila družba. Svoje življenje živi v smislu zagotovljenega, družbeno vnaprej zaznamovanega poteka življenja. Institucije omogočajo delovanje brez temeljitega tehtanja alternativ. Programi, ki jih oblikujejo institucije, se ponotranjijo v zavesti posameznika, njegovo delovanje uravnavajo kot posamezniku lasten smisel. Programe ponotranjimo najprej v primarni socializaciji, ki je temelj izgradnje osebne identitete. Sledi sekundarna socializacija, ko je posameznik vpeljan v družbene vloge resničnosti, v svet dela. Vendar subjektivni svet posameznika v celoti ne sovпада z družbeno objektivno definirano resničnostjo. Posameznik si drzne prenesti svoje sanje v vsakdan in zunaj družbenih programov išče dogodivščine. Vendar so primeri odstopanja od institucionalnih programov redki, omejeni so na posameznika, to pa ne omogoča vstopa v komunikativne procese. Cenzura se začne že na najnižji stopnji objektivizacije in širjenja »nevarnih« misli. Življenjska moč institucij izhaja iz vzdrževanja samoumevnosti. Takoj ko ljudje začnejo razmišljati o institucionalno pomembnih vlogah, identitetah, shemah tolmačenj, vrednotah in življenjskih nazorih, pa institucija zaide v nevarnost. Nevarno mišljenje je v običajnem primeru možno do določene meje nadzirati. Nadzor pa je znatno otežen zaradi pluralizma. Tu

imamo opraviti z dialektiko, od osvoboditve do nove obremenitve. Sam živeti svoje življenje pod prisilo in biti nezmožen oprijema nesporno veljavnih vzorcev tolmačenja in vedenjskih norm je precej naporno. Vodi k hrepenenju po starih, dobrih dneh nesvobode. Ali kot pravi Gehlen: svoboda se rodi iz odtujitve – in obratno (v Berger in Luckmann 1999: 42).

Radikalno preobrazbo vseh zunanjih pogojev človeškega obstoja je prinesla modernizacija. Ta razvoj je prinesel, na materialni ravni gledano, neznansko razširitev možnosti. Posameznik in tudi velike organizacije so prisiljeni iz mnoštva izbrati to ali ono možnost. Po besedah Bergerja in Luckmanna (*ibid.*) se prisiljenost k izbiri od trivialnih potrošnih dobrin in elementarnih tehnoloških alternativ širi tudi na družbeno in duhovno raven. Modernizacija pomeni prehod od obstoja določenega z usodo do cele vrste možnosti odločanja. Rojstvo in smrt še nekako ostajata usodni, odpre pa se cela vrsta možnosti v poklicni karieri, pri ustvarjanju družine, pri vzgoji otroka, v zamenjavi veroizpovedi, državljanstva, življenjskega sloga, samopodobe ... Pluralizem poleg tega, da izbiro dovoljuje, k njej tudi sili. Nemogoče je, da si ne bi mislili, da bi se lahko odločitev, ki smo jo sprejeli, iztekla drugače. Tržno gospodarstvo in demokracija pa sta dve osrednji instituciji moderne družbe, ki ta prehod od usode k izbiri spodbujata. Obe navajata k nenehnemu izbiranju in h končnemu izboru ter temeljita na izboru mnogih posameznikov. V procesu modernizacije, ki poteka običajno, se nam ni več potrebno odločati, ali smo pripravljeni žrtvovati življenje za vero ali gola prepričanja. Prepričanja so postala stvar okusa, zapovedi so postale ponudbe, čvrsta tolmačenja resničnosti pa hipoteze. V »globinah« ali v ravni »world-taken-for-granted«, kot jo poimenuje Schütz, ležijo tolmačenja, ki so samoumevna. V tej prisposobi si modernizacijo lahko označimo kot izgubo »globin« (*op. cit.*: 43-44).

Kot pravi Schütz (1987), v modernem svetu vlada prepričanje, da niti posameznik, niti ljudje okoli njega ne razumejo lastnega življenjskega sveta kot celote. Zaloga védenja, zgrajena iz praktičnih izkušenj, znanosti, in tehnologije, je teoretično dostopna vsem, vendar ni strnjena. Sestavljena je iz bolj ali manj koherentnih sistemov védenja, ki so postavljeni drug poleg drugega, a med seboj niso združljivi. Nasprotno pa pogoj za uspeh specializiranega raziskovanja predstavljajo ravno prepadi med različnimi državami pri pristopu k specializiranim sistemom (Schütz 1987: 1637).

Na področjih, na katerih prevladujejo naši praktični interesi, smo zadovoljni z lastnim védenjem, da z določenim namenom in procesom dosežemo določene zaželene in tudi nezaželene rezultate. Dejstvo, da ne razumemo Zakaj in Kako njihovega delovanja in da ne vemo nič o izvoru le-tega, nas ne ustavi pri nemotenem soočanju s situacijami, stvarmi in osebami. Schütz (1976: 120 in 1987:1637) za primer navede dejstvo, da uporabljamo najzahtevnejše izume, ne da bi vedeli, kako naprave delujejo. Ni nam recimo potrebno znanje elektronike, da lahko poslušamo radio. Nekdo je lahko uspešen podjetnik, ne da bi imel vpogled v delovanje trga. Enako velja za družbeni svet, v katerem živimo. Zanašamo se na dejstvo, da bo odziv sočloveka tak, kot ga pričakujemo, če se do njega vedemo na določen način. Zanašamo se tudi na dejstvo, da institucije, kot so vlada, šola, sodišče, javne ustanove in zavodi delujejo ter da bodo zakoni in običaji, religiozna in politična prepričanja vodilo pri ravnanju sočloveka, tako kot so pri našem. V okviru družbenih skupin Schütz (*ibid.*) navaja Schelerja, ko pravi, da ima vsaka »in-group« relativno naraven koncept sveta, ki ga imajo člani skupine za samoumevno. Jasno je, da vsi člani te skupine ne sprejemajo enakih stvari in istega sveta kot nevprašljivo samoumevnega, da vsakega zanima kaj drugega in vsak izbere drug element sveta za nadaljnje raziskovanje. Osebno védenje vsakega posameznika se nanaša na védenje, posredovano od naših učiteljev, prednikov, ki je izročeno v obliki predorganizirane zaloge problemov, skupaj s sredstvi za njihovo razrešitev ter pravili o postopkih. Ti problemi pa sodijo v teoretsko znanost, ki se ukvarja z družbeno distribucijo védenja (*op. cit.*: 121 in 1638).

Schütz (1987: 1638 in 1976: 122) za namene svoje raziskave navede tri idealne tipe, ki so relevantni tudi za namene naše raziskave. Poimenuje jih izvedenec [*expert*], človek z ulice [*the man on the street*] in dobro obveščeni državljani [*the well-informed citizen*]. Védenje, ki ga ima izvedenec, je omejeno na določena področja, vendar je to védenje jasno in razločno. Mnenja, ki jih podaja, temeljijo na dokazanih trditvah. Človek z ulice ima delovno védenje z več področij, ki niso nujno povezana med seboj, njegovo védenje je še vedno zadostno za praktično uporabo. Ima védenje o receptih, ki zapovedujejo, kako je v tipičnih situacijah mogoče doseči tipične izide. Recepti, po katerih ravna človek z ulice, označujejo postopke, na katere se lahko zanesemo, čeprav jih ne razumemo. Svoje občutke in strasti sprejema kot vodilo in pod njihovim vplivom razvije prepričanja, na katera se zanaša, dokler ne zmotijo njegovega prizadevanja za doseganje sreče. Dobro obveščeni državljani pa je skrajšani izraz za državljana, ki si prizadeva biti dobro obveščen. Spada med izvedenca in človeka z ulice. Po

eni strani ne trdi, da je izvedenec oziroma da poseduje kakšna znanja, niti si ne prizadeva, da bi jih dobil. Na drugi strani pa ne privoli v temeljno nedoločenost receptnega védenja ali v iracionalnost njegovih nejasnih strasti ali občutkov. Dobro obveščen zanj pomeni doseči razumno utemeljena mnenja na področjih, ki jih pozna in so posredno pomembna zanj, čeprav ne služijo njegovemu namenu (Schütz 1976: 122-123).

Vsak od nas je v vsakdanjem življenju mešanica teh treh tipov, vedno glede na različna področja védenja. Na primer, za človeka z ulice je dovolj, da ve, da so izvedenci na voljo za svetovanje, če bi potreboval nasvet, da doseže svoj namen. Izvedenec na drugi strani ve, da bo samo izvedenec njegove stroke razumel tehnične podrobnosti in implikacije problema na tem področju, zato ne bo nikoli sprejel laika ali amaterja kot kompetentnega sodnika o svojem delu. Dobro obveščeni državljani pa so tisti, ki sebe pojmujejo kot kvalificiranega za odločanje, kdo je kompetenten strokovnjak, in sposobnega odločiti se, koga poslušati in upoštevati, ko prisluhne nasprotujočim si mnenjem izvedencev. Ta vir omogoča tudi sociološko teorijo stanov, ugleda, karizme, avtoritete. Vodi k razumevanju zapletenih družbenih odnosov, kot je recimo odnos med predsednikom vlade, njegovim tehničnim svetovalcem in javnim mnenjem (Schütz 1976: 122-123 in 1987: 1638-1639).

Ti trije tipi védenja se razlikujejo glede na pripravljenost sprejeti stvari za samoumevne. Kar je samoumevno, je, dokler ne postane neveljavno, dojet kot preprosto dano in »dano, kot se mi dozdeva« oziroma kakor vidimo sami ali vidi tisti, ki jim zaupamo in so to izkusili in interpretirali. Med temi samoumevnimi stvarmi moramo najti naše povezave. Seveda je tisto, kar je samoumevno danes, lahko jutri vprašljivo, če po lastni izbiri ali kako drugače preusmerimo naš interes in sprejeto stanje postane polje našega nadaljnjega raziskovanja (*op. cit.*: 123-124 in 1639).

Posameznik je kot center spontanosti, odprtosti v svet in ustvarjalec sprememb v njem tudi dokaj pasiven prejemnik dogodkov, ki niso v območju njegove lastne obvladljivosti. Vpeti smo v dogodke, ki niso v našem območju zanimanja, ki ne izvirajo iz našega delovanja in jih moramo sprejeti prav takšne, kot so. Pri tem nimamo moči, da bi jih z našim spontanim delovanjem preoblikovali. Imamo le moč, da preoblikujemo tako vsiljene relevantnosti v prave relevantnosti. Če tega preoblikovanja ne dosežemo, menimo, da vsiljene relevantnosti z našimi spontano izbranimi cilji niso povezane, saj nam zaradi tega, ker so vsiljene, ostanejo

nepojasnjene in nedoumljive. Vsiljene relevantnosti pa imajo vseeno pomembno vlogo v družbeni sferi (*op. cit.*: 123-127 in 1639-1641).

Oris različnih območij relevantnosti je pokazal, da je svet okoli nas, ki nam je na dosegu, jedro primarne relevantnosti. Svet, ki ga imamo na dosegu, predstavlja prvi sektor sveta, ki je v našem dejanskem dosegu. Drugi sektor je svet, ki nam je bil včasih na dejanskem dosegu, a je zdaj v možnem dosegu, ker ga lahko privedemo nazaj v dejanski doseg. Tretji sektor pa je skupni sektor našega dosega in dosega našega bližnjega, je torej v najinem dosegu. Pri tem je izjemno pomembna omejitev, da ima naš bližnji določeno mesto v svetu, ki je v našem dosegu, in jaz mesto v svetu, ki je v njegovem dosegu. Imava skupno okolje, določeno s skupnimi interesi. Vsak ima svoj sistem relevantnosti in svoje védenje o skupnem okolju, saj jaz gledam od »tu«, on od »tam«, vendar v okviru področij skupnega interesa vzpostavimo odnose z drugimi posamezniki, ko se vsak odziva na dejanja drugega. Ko se spontano oziramo k drugim in se jim odpiramo imamo vsaj nekaj skupnih notranjih interesov. Vendar samo nekaj, saj v vsakem posamezniku ostaja del sistema notranjih relevantnosti, ki ga ne deli s preostalimi. To pa ima dve pomembni posledici. Schütz (1987: 1641) navaja dva primera. V prvem naj bosta Peter in Pavel partnerja v kakršnemkoli družbenem vzajemnem delovanju. Če je Peter objekt Pavlovega delovanja in mora upoštevati Pavlove posebne cilje, ki jih Peter ne deli z njim, so Pavlove relevantnosti za Petra vsiljene relevantnosti. Enako velja v obratnem primeru. V drugem primeru pa ima Peter popolno védenje le o svojem sistemu pravih relevantnosti, Pavlov sistem mu ni v celoti dosegljiv. Če ima Peter delno védenje o Pavlovem sistemu, to védenje ne bo nikoli imelo tiste stopnje natančnosti, ki bi zadostovala, če bi bile Pavlove zgolj vsiljene relevantnosti element njegovega, Petrovega, sistema pravih relevantnosti. Vsiljene relevantnosti ostanejo neizpolnjena pričakovanja (*ibid.*).

Takšna je distribucija védenja v odnosih med posamezniki, če ima vsak svoj prostor v svetu drugega, če je vsak pod kontrolo nekoga. Do določene mere enako se dogaja v odnosih med skupinami, če so si med seboj poznane v svoji posebnosti. Področja skupnih notranjih relevantnosti pa se krčijo, ko drugi postaja anonimen in je njegovo mesto v družbenem kozmosu za partnerja manj določljivo. Obenem se področja vsiljenih relevantnosti širijo (Schütz 1976: 128-129).

Večanje vzajemne anonimnosti partnerjev je značilnost modernega sveta. Vedno bolj smo determinirani s strani popolnoma anonimnega sveta brez določenega prostora in vedno manj s strani odnosov iz sveta, ki ga imamo na doseg. Imamo vedno manj možnosti izbirati naše partnerje v družbenem svetu in z njimi deliti svoje družabno življenje. Naše družbeno okolje je na dosegu vsakogar, povsod. Sami vedno manj določamo, kaj je za nas pomembno in kaj ne. Politične, ekonomske in družbene vsiljene relevantnosti moramo upoštevati takšne, kot so, ne moremo se odločiti. Zato jih moramo tudi poznati (Schütz 1987: 1641-1642).

Če se vrnemo k trem idealnim tipom, ugotovimo, da človek na cesti naivno živi v svetu svojih lastnih relevantnosti in relevantnosti, ki so lastne njegovi »in grupi«. Vsiljene relevantnosti vzame kot elemente situacije, ki jo mora določiti, ali kot pogoje za njegovo delovanje. Te relevantnosti so preprosto dane in se zato ne trudi razumeti njihovega izvora ali strukture. Tak posameznik ne bo prečkal mostu, dokler do njega ne pride. Za samoumevno pa vzame dejstvo, da bo že prišel do mostu, ko ga bo rabil in da bo most dovolj močan, da bo mogel čezenj. To je eden od razlogov, da tak posameznik mnenja oblikuje bolj na podlagi čustev, kot pa informacij. Zato ima, kot je pokazala statistika, v časopisu raje strip kot novice iz tujine ali pa radijske kvize namesto poročil (Schütz 1976: 129-130).

Izvedenec deluje samo v sistemu vsiljenih relevantnosti, torej v tistih, ki so mu jih vsilili problemi s področja njegovega zanimanja. Ali drugače – že ko se je odločil postati izvedenec, se je odločil sprejeti vsiljene relevantnosti določenega področja kot notranje relevantnosti. Vendar je to področje strogo omejeno. Izvedenec obrobne probleme, ki so zunaj njegovega področja zanimanja, pripiše drugemu izvedencu, čigar skrb naj bi bili. Poleg mnenja, da je sistem problemov na področju njegovega zanimanja pomemben, meni tudi, da je to edini pomemben sistem. Ta okvir reference je bil vzpostavljen enkrat za vselej, nanj pa se nanaša tudi vse njegovo védenje (*ibid.*).

Dobro obveščeni državljani pa se najde v domeni, ki pripada neskončnemu številu možnih okvirov reference. Ni vnaprej znanih mej, ki bi ga omejevale pri iskanju zavetja. Okvir reference izbere s tem, ko izbere svoj interes. Raziskati mora področja relevantnosti, povezana z okvirom. Zbrati mora največ védenja, kar je možno, o izvoru in virih relevantnosti, ki so mu dejansko ali potencialno vsiljene. Dobro obveščeni državljani se bo, kolikor je možno, izognil področju irelevantnega z zavedanjem, da je tisto, kar je danes irelevantno, lahko jutri vsiljeno

kot primarno relevantno. Zaveda se, da lahko tisto, kar imenujemo absolutno irelevantno, postane pomembno anonimnim oblastem, ki ga lahko presenetijo. Njegov odnos je torej drugačen od odnosa izvedenca, čigar védenje je omejeno z enim sistemom relevantnosti, in drugačen od odnosa človeka z ulice, ki je brezbrizen do kakršnegakoli sistema relevantnosti. Zato mora dobro obveščeni državljani oblikovati razumno mnenje in poiskati informacije (Schütz 1987: 1642-1643).

1.5. USTVARJALNOST

Kot pravi Makarovič (1986: 11), Darwinova genialnosti ni v odkritju naravne selekcije kot take, ampak v odkritju odločilnega pomena različnosti organizmov znotraj ene in iste vrste. Dodaja, da se pripadniki ene in iste vrste kot tudi vrsta sama ne bi razvijali, če bi bili vsi enaki med seboj. Samo tam, kjer obstaja sočasna različnost, raznolikost v prostoru, je mogoča tudi raznolikost v času, s tem pa razvoj in spreminjanje. Isto pa velja za najvišjo obliko razvoja - za človekovo ustvarjanje. Psihologi so odkrili, da ustvarjalni ljudje ljubijo raznolikost, kar se lepo kaže v Welshevem testu likovnih kombinacij. Nadalje Makarovič (*op. cit.*: 12) piše, da se ustvarjalni posameznik ne zapira pred raznolikostjo sveta, ampak je odprt do vsega, kar ga obdaja. Fromm (v Makarovič 1986: 12) ugotavlja, da je sposobnost videti stvari v svojem okolju in nanje odgovarjati, prvi pogoj kreativnosti. Podoben odnos kot do stvari imamo tudi do soljudi. Kreativen pogled na drugo osebo pomeni videti jo objektivno, brez projekcij in brez izkrivljanj (*op. cit.*: 13). Barron (v Makarovič 1986: 13) pa je ugotovil, da so kreativni ljudje tako kot navzven odprti tudi navznoter in pri opisovanju samega sebe veliko bolj kot drugi priznavajo tudi negativne lastnosti.

Zaradi raznolikosti v prostoru in času so vse večje možnosti za ustvarjalnost. Ampak samo možnosti, poudarja Makarovič (*op. cit.*: 25). Pravi, da je za tradicionalno družbo značilen tip »filištra«, za katerega je značilna ustaljena, toga struktura mišljenja in obnašanja. Pogosto je tako zaljubljen v lasten svet, da sprememb okolja ne opazi in mirno ravna naprej po starem, četudi njegovo ravnanje že dolgo ni smiselno. Če opazi nesmiselnost svojega početja, je njegov svet v trenutku porušen, okolje postane popolnoma nedoločeno. Nenadoma je pripravljen sprejeti katerokoli definicijo, ki se mu ponudi. Na tem mestu Thomas in Znaniecki (v Makarovič 1986: 21) opozarjata na pomembno zvezo med konservativizmom in avtoritarnostjo. Konservativec ob izgubi zaupanja v tradicijo postane nemočna žrtev

kakršnekoli ideologije, ki jo sprejme za končno avtoriteto. Za sodobno družbo pa je bolj značilen tip »bohema«, čigar notranjost je nestrukturirana in kaotična. Nima težav s prilagajanjem spremembam, sledi modnim tokovom, vendar pri tem ne ustvarja nič novega. O tipu sodobnega človeka, ki je nenehno izpostavljen najrazličnejšim vtisom in sugestijam, ki jih nekritično vsrkava vase, govori tudi Riesman (v Makarovič 1986: 25). Če je človek tradicije prejemal premalo novih vtisov, da bi oblikoval celoto, jih sodobni človek toliko, da iz njih ne utegne oblikovati celote. Da človek iz vtisov zunanjega sveta naredi nekaj novega, je potreben napor ustvarjalne selekcije in sinteze. Zato obstajajo ustvarjalni ljudje oziroma kreativni posamezniki. Od »filistra« in »bohema« se razlikujejo po tem, da spremembe v okolju upoštevajo, vendar jih obenem ustvarjalno preoblikujejo in strukturirajo. Ena temeljnih potreb ustvarjalnega človeka je ravno potreba po strukturiranju stvarnosti. Tak posameznik se pogumno sooča s kaotičnostjo sveta, v katerem živi (*op. cit.*: 21-26).

Vso družbo bi morali vzgajati k ustvarjalnosti, saj lahko le tako dosežemo interakcijo ter komunikacijo med ustvarjalcem in publiko, pravi Trstenjak (1981, v Makarovič 1986).

Bolj ko družbo v celoti vzgajamo k spontanemu mišljenju in sproščenosti ali svobodnosti odločanja ..., bolj se tudi v širokih množicah drami ustvarjalna zmožnost, ki jim omogoča, da vsaj razumevajo in sprejemajo ustvarjalca in njegovo delo, če se že sami niso utegnili razviti v izredno ustvarjalno dejavnost (Trstenjak 1981, v Makarovič 1986: 31).

Človek svoje probleme rešuje s spreminjanjem okolja samega, ne samo s prilagajanjem obnašanja in svoje fizične zgradbe okolju. To spreminjanje pa povzroča vedno nove, pogosto nepredvidene posledice, človeka postavlja v vedno nove situacije, pred vedno nove probleme. Obenem pa je ta nepredvidljivost, odprtost tudi izvor človeške svobode. Prav svoboda pa je tudi temelj posameznikove kreativnosti (*op. cit.*: 35). Kot pravi Carlgren (1993: 261), svoboda posameznika je večja, kolikor fizični organizem in duševne dejavnosti človekovemu jazu dajejo bogatejše izrazne možnosti in kolikor bolj jaz zavestno izrabi te možnosti v skladu s svojimi lastnimi, na podlagi samostojnega mišljenja sprejetimi odločitvami.

Tudi Bergson veže ustvarjalnost na svobodo, le-to pa na iskanje svojega globljega jaza ali obraza. Po njegovem je ustvarjalnost iskanje in udejanjanje avtentičnega bitja, ki je lastno in neponovljivo zapisano v vsakem izmed nas (Capuder, v Mahnič *et al.* 1985).

Posameznik v svojih dejanjih nenehno presega sebe in svoje cilje in ravno v tem uresničuje tudi svojo naravo, ki je preseganje sebe. Golo izvajanje ciljev pa je izvor njegove odtujitve. Prav človekova ustvarjalnost pa oblikuje situacijo, v kateri človek živi, in s tem tudi potrebe same. Človek je zato zgodovinsko bitje, konstantno se mora soočati z vedno novim svetom, ki ga je ustvaril sam (*op. cit.*: 35). In kot pravi Poštrak (1994) moramo biti ustvarjalni, da se v tem svetu, ki smo si ga ustvarili, najdemo. Sprememba, ustvarjalnost in interpretacija so vse del strukture vsakdanje izkušnje. Tudi takrat, ko počnemo kaj tradicionalnega, to počnemo v novih razmerah in tako bolj ponovno ustvarjamo tradicijo, kot jo zgolj posnemamo (*ibid.*).

Poštrak (1994) izhaja iz predpostavke, da smo ljudje izvorno potencialno ustvarjalna bitja. Pri tem ustvarjalnost pojmuje v najširšem smislu, kot spretnost in sposobnost znati se v vsakdanjem življenju, v življenjskem svetu. Če se ob tem navežemo na delo z otroki in mladostniki, s tega zornega kota poskušamo na razne načine omogočati in vzpodbujati ustvarjalnost otrok in mladostnikov, da se bodo uspešno znašli v vsakdanjem življenju (*ibid.*).

Veliko teoretikov ustvarjalnost veže na dani družbeno kulturni kontekst, pri čemer opisovanje ustvarjalnosti vedno vsebuje prikrito ali izraženo zvezo z nekim specifičnim generativnim sistemom, z referenčnim kontekstom, ki splošno predstavlja skupek pravil. Ta pravila oziroma načela družbenega bivanja subjekt ponotranji v svojem družbenem jazu. S tem operira kot z lastno interpretacijo družbenega. Šele to pa pravzaprav mogoča ustvarjalnost. V tem kontekstu pa lahko razumemo tudi že prej omenjene tipe »filister«, »bohem« in ustvarjalna oseba. Ustvarjalna oseba je tista, ki ne sprejema sveta kot nekaj samoumevnega, temveč se o njem sprašuje in se mu čudi (*ibid.*).

Posameznik, obdarjen z zavestjo, se lastne vpetosti v neznan in nerazumljiv svet zaveda. Njegova individualna zavest, ki je možnost svobode in možnost postavljanja lastnih pravil, po katerih bo živel, pa je obenem tudi izvor tesnobe. Tesnoba, soočenje z razpoko, z nesklajenostjo našega sveta ter čudenje ob vsem okoli nas in v nas je neusahljiv vir ustvarjalnosti. Skozi zgodovino pa se je človek z omenjeno tesnobo ubadal na tri načine, s katerimi poskuša doumeti svet in sebe. Lahko jih opišemo kot čustvene, razumske in duhovne načine ali kot umetnost, znanost in religija (*ibid.*).

1.6. SOCIALNI KAPITAL

Za konec pa je pomembno omeniti še koncept socialnega kapitala, ki je široko definiran in tudi uporabljan. Je posledica prizadevanj za lažji dostop do neenakosti skozi obravnavo dogajanj v socialnih mrežah (Dragoš in Leskošek 2003: 42-43). Bourdieu (v *op. cit.*: 43) s socialnim kapitalom označuje »agregat aktualnih ali potencialnih virov, s katerimi razpolagajo trajnejša omrežja ... vzdrževana na poznanstvih«. Izvor socialnega kapitala so socialne mreže, sam socialni kapital pa je kakovostni izraz kombinacije treh mrežnih lastnosti (*ibid.*):

- navzočnost pomembnih virov, ki jih vsebuje določeno socialno omrežje;
- dosegljivosti teh virov za pripadnike mreže;
- uporabnosti teh virov za posameznike in skupine v smislu uspešnosti in učinkovitosti.

Opozorilo o usodni povezanosti med posameznikovo umeščenostjo v mikroomrežjih, njegovo izključenostjo na življenjsko pomembnih področjih in splošno družbeno neenakostjo, ki se proizvaja skozi te povezave, je konceptualna prednost tega pristopa. Obenem pa je koncept občutljiv na odvisnost mrežnih povezav in njihovega socialno-kapitalskega potenciala od procesov družbene neenakosti. Bourdieu kapital razume kot trojstvo ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala (*ibid.*).

Kulturni kapital se pojavlja kot objektiviran kulturni kapital, to so materialni in virtualni izdelki, definirani kot umetniški. Pojavlja se tudi kot institucionaliziran kulturni kapital, to so na primer formalni certifikati o doseženi izobrazbi, število galerij. Nazadnje pa se pojavlja v obliki personificiranega kulturnega kapitala, ki je utelešen v glavah posameznikov, kot so na primer privzgojene veščine za vrednotenje, razumevanje in ustvarjanje kulturnih dobrin (*op. cit.*: 44). Mirjana Ule (2008: 195) dodaja, da kulturni kapital pomeni možnost poseganja v zbrano kulturno bogastvo družbe in v izobrazbeni potencial ljudi.

Dohodki in premoženje predstavljajo ekonomski kapital (Dragoš in Leskošek 2003: 44). Le ta pa obsega tudi tradicionalni kapital v obliki proizvodjalnih sredstev, finančnih virov in institucij, ki obvladujejo gospodarstvo (Ule 2008: 194).

Interakcijske lastnosti mrež, ki posameznikom olajšujejo ali otežujejo dosegljivost in izrabo različnih kapitalskih virov pa označujejo socialni kapital (Dragoš in Leskošek 2003: 44).

Uletova (2008: 195) pa socialni kapital povezuje z možnostmi mobiliziranja drugih socialnih struktur in skupin, socialnih odnosov in omrežij.

Posamezniki in skupine lahko v različnih časovnih obdobjih zavzemajo različne položaje. Tako so jim dosegljive različne količine in izkoristki posameznih kapitalov (Dragoš in Leskošek 2003: 44).

Vse tri vrste kapitala lahko razumemo kot vire moči zaradi štirih značilnosti. Dostopni so v omejenih količinah, so vrednostno razvrščeni nad večino drugih dobrin, če niso že sami določeni za vrednote, so predmet tekmovanja med posamezniki oziroma skupinami, omejene količine pa se lahko kar same od sebe povečujejo (*ibid.*).

Mladi so mnenjski vodje na številnih področjih in pomembni nosilci novosti. Na področju novih znanj, uporabe novih tehnologij in vsakdanje kulture imajo prednost. Ustvarjajo koalicije z institucijami kulturne sfere, mediji, kulturno industrijo. Te koalicije pa na področju pridobivanja in uporabe kulturnega kapitala načenjajo legitimnost moči odraslih. Nad mladostjo in njenimi možnostmi so fascinirani že otroci, otroštvo poskušajo usmerjati v skladu z anticipirano podobo mladosti. Mnenje otrok vedno bolj zanimivo postaja tudi za proizvajalce in oglaševalce. Pojavljajo in krepijo se nove oblike socialnega nadzora mladih, zlasti nadzor skozi porabo, institucije prostega časa in kulturne industrije. Mediji in trg ponujajo zgodaj razvite vzorce ponotranjanja navodil, vzorov vedenja in potreb, skozi katere delujejo novi nadzorniki otroštva in mladosti. Nadzor s televizijskimi nasveti in virtualnimi svetovi postaja tudi vedno bolj brezoseben, funkcionalen (Ule 2008: 191-192).

Družba od mladih pričakuje sprejemanje daljnosežnih življenjskih odločitev ter zgodnje odločanje o svojem življenju, kar Fuchs (1981) in Zinnecker (1988) imenujeta zgodnja biografizacija (Ule 2008: 192). S pogovori o ciljih in načrtih, namesto o počutju in razpoloženjih se spreminja tudi retorika otroštva in mladosti. Osvobajanje otroštva in mladosti od tradicionalnih ureditev in vezi pa pomeni presežek zaželenega in možnega v tem, kaj posameznik v življenju lahko stori in kaj se lahko družbeno uresniči. Po besedah Mirjane Ule (2008: 192) mladi nase, na svoj življenjski potek in na družbeno prihodnost projicirajo utopične perspektive ali negativne strahove. Enako pa velja za odrasle, ki otroštvo in mladost jemljejo kot projekcijski zaslon za neizživete in utopične želje ali za negotovost in strahove (*ibid.*).

Mirjana Ule (2008: 194) omenja Bourdieuja (1985), ko pravi, da se na njegove koncepte naslanjajo avtorji, da bi pojasnili strukturne spremembe v odraščanju. Sodobne družbe označuje premik med ekonomskim, kulturnim in socialnim kapitalom. Dodaja, da so pojmi različnih kapitalov pomembni zato, ker pomagajo opredeliti in preučevati strukturne razlike v potekih odraščanja posameznika v pogojih individualiziranja življenjskih potekov. Z družbeno pogojenimi razlikami v kapitalih, ki so mladim v času odraščanja na voljo, je omejeno individualiziranje mladosti. Pri tem ni pomemben le ekonomski kapital, temveč tudi socialni in kulturni, ki predstavljata svetovanje pri izbirah mladih. Le-te pa so precej odvisne od hotenj staršev, od njihovih kulturnih kapitalov (*op. cit.*: 195). Po predvidevanjih Bourdieuja (Ule 2008: 195) naj bi v sodobnih družbah prišlo do povečevanja družbenega pomena kulturnega kapitala in do upadanja družbene moči ekonomskega kapitala. K temu so pripomogli razvoj znanosti in tehnologije ter vedno večje potrebe po boljši izobrazbi. Po Zinneckerju je zaradi povečane vloge znanja in izobraževanja mladina postala ena od nosilnih skupin kulturnega kapitala sodobnih družb. Posledica prerazdelitve med družbenimi kapitali je višje vrednotenje mladosti in mladine kot družbene skupine. Prav mladina je bistveno navezana na proces reprodukcije in prisvajanja kulturnega kapitala sodobnih družb (*ibid.*).

Posebni mladinski habitusi in posebne ideologije mladine so se izoblikovale kot posledica povečevanja možnosti mladih in pritiskov nanje. Obenem je pomembno, da se mladina pomika h kulturni frakciji kapitala oziroma postaja njen vodilni reprezentant. Obdobje mladosti se zato v vseh družbenih razredih in skupinah zaznava kot obdobje pridobivanja čim višje kakovosti znanja, izobrazbe in poklicnih nazivov. Mladi si s tem želijo povečati možnosti za soočanje z negotovostmi in tveganji prehodov v odraslost (Ule 2008: 195).

Mladost se pojmuje kot politično-kulturni in izobraževalni moratorij in tehnomladost kot sodelovanje v medijski in informacijsko komunikacijski kulturi. Sodobni raziskovalci mladine trdijo, da je zaradi vpliva sodobne informacijske tehnologije, ki jo razširja globalni kapitalizem, postmoderna mladinska kultura v nastajanju. Kot pravita Cote in Allhar (1994), so te tehnologije danes stopile na mesto nekdanjih vrstniških skupin (Ule 2008: 196-197). Igrajo vlogo mediatorja med klasičnimi institucijami, kot so družina, šola, delovno mesto, in obenem omogočajo, da so mladi ustvarjalci svoje biografije. Hkrati pa opozarjata, da neupoštevanje tega vpliva vodi do ogrožene avtoritete sodobnih institucij, kot je šola (*ibid.*). V družbah, v katerih prevladuje ekonomski kapital pa ima krepitev kulturnega kapitala lahko

tudi negativne posledice za mlade. Družbena moč mladih slabi, če gre za vse bolj dolgotrajno osamitev mladine od proizvodne sfere in od virov ekonomskega kapitala. Le z bolj intenzivnim pridobivanjem drugih kapitalov, torej socialnega in kulturnega, mladi lahko nadomestijo te negativne posledice (Ule 2008: 197).

1.7. METODA OSMIŠLJANJA [*Sense-Making Methodology*]

Metodo »Sense-making« (v nadaljevanju metoda osmišljanja oziroma osmišljanje) razvija Brenda Dervin s sodelavci (v Dervin 2003: 138, naš prevod). V razvoju je vse od leta 1972, prvič je bila uporabljena leta 1983 (*ibid.*).

Od začetka se metoda osmišljanja vključuje v posplošeno, na komunikaciji temelječo metodologijo, uporabno za študije o človeškem osmišljanju in neosmišljanju v vseh kontekstih. Nekateri ljudje metodo osmišljanja prvotno uporabljajo kot metodo, ne upoštevajoč njene metateoretične namene. Nekateri jo uporabljajo kot vsebinsko teorijo, spet drugi kot pristop pri teoretiziranju in študijah o različnih fenomenih v različnih raziskovalnih sferah, kot so novinarstvo, študije medijev, kulturne študije, kritične teorije, izobraževanje, pedagogika ... (*op. cit.*: 139, naš prevod).

Osmišljanje je etnografsko, saj intervjuvancem dovoljuje definirati in usidrati sebe v svoji realnosti; kvalitativno, ker je zgrajeno na intervjuju odprtega tipa in daje rezultate v kvalitativnih izrazih; kvantitativno, ker so bili razviti postopki za kvantitativno analizo; sistematično, ker glavna teorija pristop osmišljanja vodi k poslušanju – teorija je uporabna v vseh situacijah, obenem pa dovoljuje osredinjenje na katerokoli situacijo (*op. cit.*: 223, naš prevod).

Izraz osmišljanje je uporabljen za poimenovanje pristopa in za fokus, ki ga uporabljamo pri pristopu (kako ljudje osmišljajo svoj svet). Osmišljanje je primarno metodologija, ki zagotavlja vsebinski okvir tako, da določa, katere vidike situacije upoštevamo in kako. Osmišljanje zagotavlja tudi sistematičen pristop k poslušanju občinstva, uporabnikov, intervjuvancev – kako vidijo situacije, preteklost, sedanjost, prihodnost, kako se gibajo, da te situacije osmislijo (*ibid.*).

Osmišljanje temelji na premisi diskontinuitete. Predvideva, da je način, kako ljudje osmišljajo diskontinuiteto (glede na diskontinuiteto v naravni realnosti in v človeškem opazovanju realnosti), uporabno središče raziskave. Osrednji konstrukt osmišljanja je ideja razpoke - kako ljudje definirajo in premoščajo razpoke v vsakdanjem življenju. Diskontinuitete (razpoke) se pojavljajo povsod, v odnosih do drugih, ko želimo opraviti naloge ali doseči cilje in tudi ko želimo mirovati. Razpoke so vedno kognitivne (ustvarjene v glavi) in včasih tudi neznosno fizične, kot recimo soočanje z boleznimi (*ibid.*).

Člane občinstva pri osmišljanju namenoma imenujemo poslušalci, učenci in učitelji ter zaupniki, saj ta pristop temelji na filozofskih predpostavkah, da je komunikacija konceptualizirana, oblikovana in prakticirana v dialogu. Dojemanje komunikacije kot dialog zahteva preoblikovanje razumevanja pojmov občinstvo in kampanja. Občinstvo postanejo vrstniki in sodelavci; če so vključene kampanje, le-te postanejo dvosmerne (*op. cit.: 233, naš prevod*).

Pristopiti h komunikacijski kampanji komunikativno pomeni soočiti se z etičnimi in razvojnimi izzivi. Pomeni, da občinstvo ne bo le slišano, ampak se bo z njihovimi perspektivami dejansko delalo. Pomeni pristopiti h kampanji s pozitivno samorefleksijo, biti odprti za nestrinjanja, razumeti, da je dobronamernost nekoga lahko napačna, lahko prinese neželene in nenamerno slabe posledice ali pa za nekoga drugega ni prav nič pomembna (*ibid.*).

Komunikacijski programi so narejeni za propad, razen če se osredinijo na to, kako občinstvo interpretira svoj svet, življenje in bitke v okviru socialnih mrež in vsakdanjih izkušenj (*op. cit.: 236, naš prevod*).

Pri komunikacijski kampanji mora biti pozornost najprej usmerjena na razvoj pogojev za obojestransko podeljevanje pomenov in pogajanje z njimi. Gre za preusmeritev od samostalnikov k glagolom, ki dovoljujejo, da se ustvari dialog. Samostalniški način namreč nakazuje, da smo prišli do fiksnega razumevanja problema in njegove rešitve, medtem ko pri glagolskem načinu pozornost namenjamo temu, kako ljudje dajejo ali ne dajejo smisla v kontekstu njihovega življenja. Pri osmišljanju je glavno orientacijsko orodje razumevanje smisla, ki ga skozi svoje izkušnje in preko glagolskega načina (ne)ustvarijo ljudje (*op. cit.: 236-237, naš prevod*).

Edini način, kako nekoga poslušati, slišati njegov svet, je, da ga povabimo k opisovanju sveta in mu pri tem pomagamo, da ga opiše popolnoma v kontekstu svojih izkušenj, razumevanj in pomenov (*op. cit.: 237*, naš prevod).

Zaradi moči oziroma razlike v moči med institucijo in občinstvom, raziskovalcem in raziskovancem moramo v procesu najti načine, kako to moč razbiti. Glas institucije mora biti v dialogu z ostalimi pomembnimi glasovi, saj je razpoka med razumevanjem, pogledom institucije in vsakdanjim svetom velika. Osmišljanje kot pristop predvideva, da je te razpoke mogoče premostiti z alternativnimi postopki (*ibid.*).

Avtorica izmed mnogih izpostavi 15 glavnih metateorij metode osmišljanja (*op. cit.: 139*, naš prevod):

- Človeški subjekt, utelešen v bistvu in lebdeč skozi čas in prostor.

Morda eno najpomembnejših predvidevanj pri metodi osmišljanja je ideja o posamezniku, o živečem telesu-umu-srcu-duhu v času in prostoru, ki se premika iz preteklosti v sedanost in prihodnost, zasidran v materialnem svetu. Hkrati je posameznik zmožen osmisлити abstraktno, sanje, spomine, načrte, ambicije, fantazije, zgodbe, ki v času in prostoru lahko preidejo in/ali trajajo preko določenih spominov. Portret posameznika je ključen pri metodi osmišljanja, saj spontano premika pozornost k notranjemu in zunanjemu svetu posameznika, ki sta neločljiva. Predpostavke, s katerimi se hrani metoda osmišljanja, so ne le misli in ideje, opazovanja in razumevanje, ampak tudi čustva in občutki, sanje in vizije, zahteve in iluzije, povezave in ne povezave.

- Ontološko-epistemološko razlikovanje, vmesno stanje: razpoka.

Metoda osmišljanja je metodologija med razpokami. Ta metaforičen samoportret je naslovljen na filozofijo, na kateri temelji metoda osmišljanja. Pri metodi osmišljanja gre za zaupanje med kaosom in redom, strukturo in osebo, dejstvi in iluzijami, notranjimi in zunanjimi svetovi, splošnim in določenim. Osmišljanje predpostavlja, da je realnost sestavljena iz reda, kaosa in razvoja. Realnost je vedno potencialen subjekt mnogih interpretacij - glede na spremembe v realnosti skozi prostor, spremembe skozi čas in glede na različne poglede posameznikov na realnost, ki izvirajo iz njihovih sidrišč v prostoru in času. Realnost je

odvisna tudi od razlik, kako posamezniki konstruirajo interpretativne mostove skozi razpokano realnost. Osmišljanje predvideva, da so vse potencialne razlage pravilne pod določenimi pogoji.

- Prostor-čas, gibanje, razpoka: spremenljivost in rigidnost.

Metoda osmišljanja postavlja koncept časa-prostora v središče svojih teoretičnih namenov. Osredotoča se na gibanje skozi čas-prostor. To pomeni, da je vsak posameznik potencialno statičen v času-prostoru (kar razumemo kot nefleksibilnost, navade, togost, stabilnost) in/ali je spremenljiv skozi čas-prostor (kar razumemo kot fleksibilnost, naključnost, inovativnost in kreativnost). Osmišljanje ne zanika časovnih in prostorskih karakteristik posameznika (kultura, demografija, rutina), ampak posveča pozornost stanjem, ki pospešujejo fleksibilnost, spremenljivost in obenem spreminja tista stanja, ki pospešujejo rigidnost, stabilnost in nefleksibilnost. Pri metodi osmišljanja ne moremo vnaprej predvidevati, da karakteristike časa-prostora prispevajo k posameznikovemu ali skupinskemu osmišljanju. Niti ne moremo predvidevati, da kakršnakoli manifestacija posameznikovega osmišljanja (znanje, učenje) ostane statična. Predvidevamo, da so posamezniki ujeti v stalno potovanje skozi osmišljanja in neosmišljanja.

- Glagolska ubeseditiv kot primarna ontološka kategorija.

Gre za idejo, da subjektu, čutečemu posamezniku, absoluten ontološki status ni več dan. Prav tako institucijam, ki jih je ustvaril človek, absoluten status ni več dan. Predvidevamo, da so posamezniki in njihovi svetovi v stalnem razvijanju in postajajo včasih centralizirani, spet drugač decentralizirani, včasih spreminjajoči, včasih togi. Strukture se gradijo s strukturiranjem, organizacije z organiziranjem, posamezniki pa z osmišljanjem in neosmišljanjem. Metoda osmišljanja preusmeri pozornost od nadčutnega posameznika ali človeške skupnosti k glagolski ubeseditvi. S posvečanjem pozornosti predvsem praksi, ne toliko osebam, osmišljanje daje pozornost času, prostoru, gibanju, razpokam, ki so sistematično urejeni. Osmišljanje predvideva, da je gibanje tisto človeško stanje, ki se ga ne da zmanjšati. Hkrati v duhu neskončnih interpretacij, fokus na glagolsko ubeseditiv ponuja drugačen pristop k iskanju sistematičnih razumevanj človeških stanj. Namesto osredinjanja na težko opredeljive, vedno spreminjajoče se samostalnike, se metoda osmišljanja osredinja na 'kako' posameznikovih in skupinskih osmišljanj in neosmišljanj, na mnoge notranje in zunanje

zaznave, čustva, občutke in na komunikacije, ki naredijo, spremenijo, izzovejo, se upirajo, spremenijo in na novo ustvarijo človeške svetove. Ta okvir se nanaša tako na strukturo kot na uporabnike metode osmišljanja, pri čemer se oboje lahko spreminja skozi čas, včasih urejeno, včasih neurejeno, fleksibilno ali togo. Dejstvo, da se strukture spreminjajo počasneje, ne vpliva na celoten okvir. Kot metateorija metoda osmišljanja preusmeri našo pozornost od samostalnikov in stanj h glagolom in procesu. Samo s fokusiranjem na spremembe skozi čas in prostor in na potek dogodkov lahko iščemo in raziskujemo vzorce v človeških stanjih, ne da bi jih popravljali s ponavljanjem istega in vnaprej.

- Kjer se srečata resnično in interpretativno: vmesna glagolska ubeseditiv.

Metoda osmišljanja na novo opredeli 'pripisovanje dejstev' [*factizing*] kot uporabno glagolsko ubeseditiv, ki jo ljudje uporabljajo za osmišljanje svojega sveta. 'Pripisovanje dejstev' seveda ni edina uporabna glagolska ubeseditiv, ki ustvarja to, kar imenujemo znanje. Poznamo mnogo drugih, kot so pogajanje, definiranje, potlačitev, soglašanje ... Z osredinjanjem na glagolske ubeseditve, s katerimi osmislimo ali neosmislimo, metoda osmišljanja osvobaja raziskovanje od predvidevanj, da obstaja samo ena pravilna pot za proizvodnjo znanja. Metoda opredeli vsak posameznikov ali skupinski glagol osmišljanja kot uporabnega pod določenimi pogoji.

- Vloga moči, spodbujanje vmesnega.

Pozornost na gibanje skozi čas in prostor kaže na idejo spodbude, okrepitve, kar je glavni fokus metode osmišljanja. Pri osmišljanju smo pozorni na sile, ki spodbujajo, pomagajo in lajšajo gibanje, ter na sile, ki zavirajo, omejujejo gibanje. Pri metodi osmišljanja uporabljamo vrsto izrazov, kot so zadržki, ovire, lajšanje, motivacija, osebna moč, družbena moč ... Osmišljanje predvideva, da so posamezniki v določenih situacijah sami vir moči za upor, izziv, zanikanje, ignoranco. Tukaj se predvidevanje, da je nekaj resnično, in predvidevanje, da je nekaj interpretativno, srečata. Srečanje je v glagolski ubeseditvi, zasidrano v času-prostoru. To prenese pozornost od polariziranih vprašanj, ki prevladujejo v raziskavah družbenih ved, k analizi stanja. Pri osmišljanju ne postavljamo 'kaj' vprašanj, ampak 'če' vprašanja – pod kakšnimi pogoji se zgodi nekaj in s kakšnimi posledicami, pri čemer posledica pomeni ne samo en možen izid, ampak vse možne izide.

- Preteklost, sedanjost in prihodnost.

S pozornostjo, usmerjeno na gibanje skozi čas-prostor, združeno s predpostavko, da imajo ljudje zmožnost biti zasidrani v času-prostoru in potovati skozi čas-prostor, se osmišljanje opira na preteklost, sedanjost in prihodnost. Vsak primer osmišljanja prihaja iz preteklosti v sedanjost in prehaja v prihodnost. Tisti, ki osmišlja, je torej spontano umeščen in premeščen. To nakazuje na spontano igro zgodovine, sedanjosti in gibanja kot fokus empirične pozornosti.

- Običajni posamezniki kot teoretiki.

Običajni posamezniki so teoretiki. Osmišljanje predvideva, da je teoretiziranje pooblastilo posameznikovega stanja, ki daje predirljivo praznino, zev. Praznina se kaže na mnogo načinov: v razpokanosti posameznikovih stanj med notranjim in zunanjim svetom; v razpokanosti časa in prostora; v razpokah človeškega uma, jezika, srca, telesa; v razpokah med ljudmi v istem času; v razpokah v eni osebi skozi čas; v razpokah med strukturo in osebo, strukturo in strukturo. Predvidevanje o predirljivi praznini nas vodi do predvidevanja, da nobeno posameznikovo ali skupinsko gibanje ne more biti vnaprej zadržano ali v celoti nadzorovano. V tem prostoru osmišljanje pooblašča posameznike za teoretike in raziskavo komunikacije kot dialog.

- Ponesti utelešeno in nezavedno v zaznavno in zavedno.

Na podlagi kompleksne teorije človeškega subjekta osmišljanje podpira trditve, da imajo posamezniki potencialno zmožnost, vsaj delno in pogosto s težavo, prevesti znanje iz neartikulirane sfere sebstva v artikulirano sfero. To je pomembno, saj pomeni, da osmišljanje postavlja dejstvo, da je subjekt zmožen z nami vzpostaviti dialog o tem, kako narediti ali ne narediti njihovih svetov, kako vidijo in se soočajo s silo moči v njihovih svetovih, kako se včasih spotaknejo ob nedolžnost teh sil in kako se včasih zlijejo z njimi. Prav tako nam to dovoljuje vprašati, kaj bi naredili, če ne bi bili tako omejeni, in dovoljuje posameznikom povedati o njihovih sanjah in željah. Seveda pa to ne predvideva, da imajo vsi jasno vizijo o sebi. Predvideva, da je videti sebe, druge, realnost, družben svet bitka v trenutku zmede in pogleda vase - z opazovanji, ki se izkažejo za usodno uporabne in tudi neuporabne, z dogodki, vrednimi 'pripisovanja dejstev', in tistimi, ki tega niso vredni. Na splošno metoda osmišljanja

trdi, da človeškim bitjem lahko pripišemo tovrstno zaupanje v kapaciteto človeške artikulacije, kljub temu da se v danem trenutku posameznik ali se skozi čas vsi posamezniki zdijo ujeti v zmedi, iluzijah ali blodnjah. Osmišljanje prav tako trdi, da posamezniki lahko in bodo govorili o zmedah in padcih, če gre dialogu posledično zaupati.

- Utopična domišljija.

Metodo osmišljanja lahko opišemo kot samo po sebi kritično metodologijo v smislu, da preoblikuje komunikacijske procese in sisteme, da bolje služijo ljudem. Osmišljanje postavlja utopično središče ne kot konec, ampak kot metodološki premik. Prav tako spontano prikazuje, da vse raziskave na področju človeških stanj same po sebi vplivajo na obliko človeških svetov. Osmišljanje ustvari problem človeške fleksibilnosti proti nefleksibilnosti (upor in kreativnost, navade in prepuščenost) osredinjen na empirično raziskovanje.

- Raziskovalec kot raziskovani: dialoška ponižnost.

Osmišljanje postavlja raziskovalca kot ponižnega in vključenega v dialog. Raziskovalec se izraža na način glagolskega ubesedovanja, kar pripomore k bolj samozavestni samorefleksiji. To pa zahteva skrb, da ne pride do nadzora nad interpretiranjem svetov drugih ter to, da sebe postavimo za središče raziskovanja v primeru raziskave človeških stanj. Raziskovalec mora nuditi podlago in orodje pri premoščanju diskurzov in pri razvoju dialoga. Pri tem raziskovalec ne vsiljuje svojih interpretacij, ampak jih preizkusi ponižno in v dialogu, tako da sam postane gonilo dialoga. Enako kot se običajen človek spopada z mnogimi glagolskimi ubeseditvami v mnogih stanjih z mnogimi izidi, se dogaja z raziskovalci.

- Iskanje vzorcev: mnogotere povezave.

Osmišljanje predvideva, da je mnogo načinov, kako ljudje individualno in kolektivno ubesedujejo glagole njihovega sveta. To kaže, da v želji po razumevanju človeških stanj osmišljanje priznava vse možne povezave in vzorce, kar ne vključuje samo tistih, ki so zasidrani v realnosti ('pripisovanje dejstev', izkušnje, strukture), ampak tudi tiste, ki sežejo preko tega (pripovedke, fantazije, domišljija). S tem ko osmišljanje navadnega človeka postavlja v položaj teoretika, mu daje možnost biti vprašan, vzorci pa niso vsiljeni s predvidevanji. Kadar gre za različna razumevanja (osmišljanje predvideva, da se to zgodi

vedno), jih moramo postaviti v dialog in ne izpostaviti eno izmed razumevanj, ostala pa potisniti na stran.

- Metateorija kot dekonstrukcija.

Osmišljanje usmerja pozornost na glagolsko ubesedovanje tega, kako se sile strukturirane moči križajo s silami človeške kreativnosti, upora, ter na glagolsko ubesedovanje tega, kako se človek spopada z uravnoteženjem spreminjanja in stalnosti, fleksibilnosti in navad, zasidranega in rasti, ko se giba skozi prostor in čas. Osmišljanje se bolj kot na določena raziskovalna vprašanja osredinja na način, kako gledamo na vsa vprašanja.

- Standardi razlage: dialektičen preplet nasprotnega in skupnega.

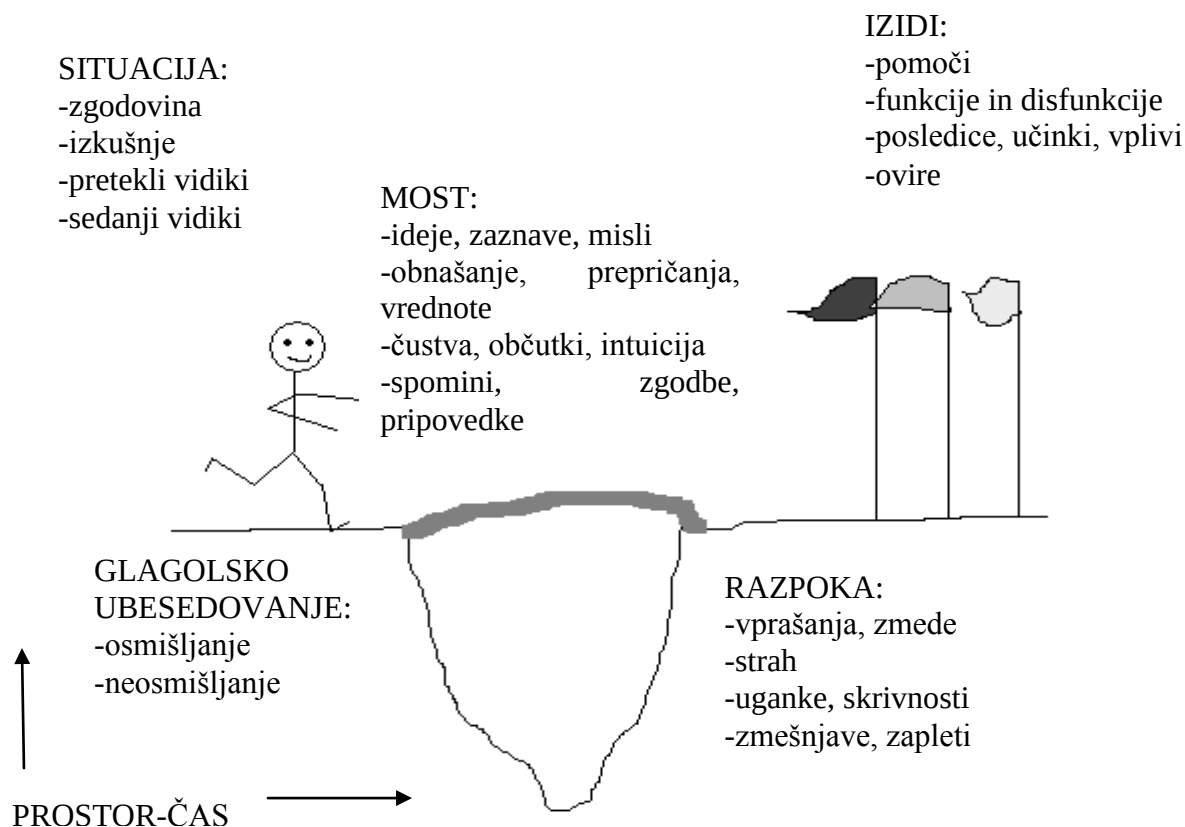
V osnovi se osmišljanje usmerja od samostalnikov k glagolom. S tem dovoljuje, da na samostalnike gledamo, kot da niso samostalniki. To daje raziskovalcu možnost, da se osvobodi skrivnostnih razumevanj interpretacij, ki temeljijo na enem samostalniku. Kot bi opisovali pomarančo kot nekaj, kar ni jabolko, ali kot drugorazredni sadež. Osmišljanje opisujemo kot metodologijo glagolskega ubesedovanja, saj pri osmišljanju samostalnike primerjamo med seboj izven samostalniškega okvirja. Zaradi možnih mnogih interpretacij osmišljanje ne predvideva ene same razlage, ampak vrsto razlag, ki so usidrane v vrsti dialektičnih premislekov, osredinjenih na tisto, kar je skupno, in na tisto, kar si je nasprotno. Vendar osmišljanje ne zanika možnosti, da različne perspektive najdejo skupno točko.

- Štirikratna hermenevtika.

Torej, osmišljanje se osredinja na osmišljanje in neosmišljanje, na prakso in postopke, s katerimi posamezniki in skupine osmišljajo in neosmišljajo svoje svetove. Osredotoča se na glagole, ne samostalnike. Nahaja se med tradicionalnim fokusom na strukturo in tradicionalnim fokusom na osebo. Je metodologija med razpokami in istočasno teorija prakse. Po definiciji se osmišljanje osredinja na gibanje in spremenljivost, tudi kadar to gibanje vključuje ponavljanje in navade. Ta mreža povezav je težko opredeljiva in sama po sebi paradokсна, saj skuša teoretizirati nekaj, kar je stalno v procesu. Pri osmišljanju gre torej za nekakšno štirikratno hermenevtiko. Prvič, vsaka metodologija vsebuje interpretacije. Drugič, v primeru študije človeških bitij je v središču interpretacija interpretacije raziskovanca. Tretjič

in četrtič, osmišljanje je zavestno osredinjeno na interpretacijo raziskovalčeve interpretacije tistega, kar je interpretacija interpretacije raziskovanja.

Glagolsko ubesedovanje pri metodi osmišljanja: metafora osmišljanja (*op. cit.*: 237-243, naš prevod in Godec 2008: 86-105).

Slika 1: Metafora osmišljanja (Dervin 2003: 238, naš prevod).

Vidimo človeka, ki se premika v prostoru in času, sooča se z razpoko, naredi most čez razpoko in nato konstruira in oceni uporabnost mostu. Metafora se opira na domnevo diskontinuitete – razpokanost je prodorna v dogodkih in med njimi, v času in prostoru ter v ljudeh in med ljudmi. Razpokanost se pojavi zaradi razlik skozi čas (jaz danes in jaz včeraj) in skozi prostor (izkušnje v določenem stanju, v raznolikih kulturah, kontekstih, skupnostih, materialnih okoliščinah) ter zaradi fizičnega občutja izkušnje in artikulacije le-te. Glavna metafora osmišljanja je soočanje z razpokami in gradnja mostov. Osmišljanje predvideva, da je načinov za premostitev razpok mnogo. Včasih imitiramo vzornike, ponovimo, kar je bilo storjeno v preteklosti, naredimo, kar smo se naučili v otroštvu, sledimo vodji, včasih se opremo na avtoriteto ali strokovnjaka, včasih sledimo prebliskom, naredimo, kar narekujejo

čustva, včasih se prepustimo okoliščinam. Skozi nabor stanj, s katerimi se soočamo ljudje, se predvideva, da je vsako premoščanje uporabno v nekem kontekstu. Pri osmišljanju so te neštete poti konceptualizirane kot glagolsko ubesedovanje. Skozi čas in prostor je cilj napredovanja lahko viden kot nikakršen most ali kot popolnoma drugačne vrste most. Vsak aspekt kampanje, vsaka definicija, cilj, mandat, argument je odprt za potencialen izziv ali reinterpretacijo, kadar je viden iz drugega zornega kota. Zaradi tega, ker se razpokanost nanaša tako na ontološke razmere (narava realnosti) kot tudi na epistemološke (narava vedenja), ni nobene možnosti, da bi bil katerikoli cilj napredovanja kampanje absolutno pravilen. Edina alternativa je dialog. Vprašanje je, kako postopoma vnesti dialog med skrbstveno organizacijo (z dobrimi nameni) in njenim občinstvom. Osmišljanje skuša ta cilj doseči z idejo predirljive razpokanosti, ko predlaga, da je osmišljanje in neosmišljanje, bodisi individualno ali institucionalno, uporabno konceptualizirano kot premoščanje razpok in nato podiranje teh mostov, ko niso več potrebni. Iz tega izhaja vrsta predlogov, kar zadeva metodologijo osmišljanja. Vsaka uporaba osmišljanja zahteva uporabo vsaj enega predloga, najbolje pa kar vseh spodaj opisanih (*op. cit.*: 239-240):

- Osmišljanje je premoščanje; posamezniki so metaforično konceptualizirani kot premikajoči se skozi prostor in čas s pomočjo premoščanja samoumevnih razpok med časom, prostorom, ljudmi in dogodki, današnjim in včerajšnjim jazom ... Včasih pa za premoščanje razpoke ni dovolj podrobnih informacij, navodil. Premoščanje se dogaja po korakih, ki zajemajo duh-telo-srce-dušo posameznika, zavedno ali nezavedno, privajeno ali inovativno, samostojno ali skupinsko.
- Obstaja mnogo načinov za osmišljanje; dajanje smisla dosežemo z ubesedovanjem glagolov, ki vključujejo delanje ali uporabo idej, zaznav, misli, zaključkov; obnašanja, prepričanj, vrednot; občutkov, čustev, intuicije; spominov, zgodb in pripovedk. Osmišljanje včasih pomeni sposoditi si idejo, včasih ustvarjanje ideje, včasih reflektiranje ideje.
- Osmišljanje je zasidrano v času in prostoru; vsak trenutek osmišljanja je zasidran v svojem času in prostoru, premikajoč se v drug čas in prostor. Osmišljanje je najbolje udejanjeno, ko je v komunikaciji, notranji (mišljenje in pomnjenje) in zunanji (spraševanje in ugovarjanje).

- Osmišljanje se pojavi na preseku treh pogledov; preteklost (zgodovina, spomini in pripovedke), sedanjost (trenutno stanje, materialno in izkustveno) in prihodnost (upi, sanje, načrti, poti).
- Osmišljanje je lahko fleksibilno ali pa tudi ne; predvidena je možnost rigidnosti v človeškem osmišljanju, ko ga primerjamo skozi čas in prostor. Obenem obstaja tudi možnost prilagajanja, inovacije, odzivnosti. Pozornost mora biti na obeh straneh.
- Osmišljanje zahteva energijo, silo, moč in pritisk; ta pride z motivacijo, uporom in brez ovir, pomoči družbe, drugih, institucije ter iz edinstvenih in dolgotrajnih socialnih razmer.
- Vsak, ki osmišlja, je neločljivo tudi socialni teoretik; običajen posameznik je predvidoma sposoben diskusije o povezavah, ki jih vodi med preteklostjo in sedanjostjo ter med sedanjostjo in prihodnostjo; med svojimi stiskami in stiskami drugih; med seboj in drugimi; med seboj in družbo. Te perspektive so enako kot perspektive strokovnjakov in raziskovalcev razumljene kot osnove za razumevanje fenomena kampanje. Večja kot je razlika v moči, več časa bo potrebno in težje bo zgraditi zaupanje med raziskovalcem in raziskovancem.
- Primerjanje osmišljanja skozi čas, prostor in ljudi je boljše z ubesedovanjem glagolov; če se osredotočimo samo na samostalnike izkušnje, se zdi svet običajnega človeka neznosno unikatni in ga je nemogoče poimenovati v sistematični analizi. S fokusiranjem na glagole osmišljanja – kako ljudje vidijo sebe skozi življenje, razpoke, pomoč, ki jo iščejo – lahko primerjamo določanje smisla ene osebe z drugo, drugega s seboj, skozi čas in prostor.
- Primerjava osmišljanja skozi čas, prostor in ljudi pokaže vzorce centralizacije in razpršenosti; vsako primerjanje bo pokazalo na vzorce centralizacije, homogenosti, strinjanja in vzorce razpršenosti, raznolikosti in nestrinjanja. Vsako primerjanje se izzove z vprašanji: Pod kakšnimi pogoji bi se to pojavilo? Kakšni zapleti, samoumevnost, vpletenost, udeležba se izkaže na koncu?
- Kampanjski načrtovalci, raziskovalci in politiki osmišljajo; so osnovni vir samorefleksivnosti, ki je predvidena za komunikativno komuniciranje.

Osmišljanje je bilo razvito, da se izognemo tradicionalni polarizaciji med t. i. sistematičnimi kvantitativnimi in vsebinskimi kvalitativnimi pristopi; cilja na kvalitativno občutljivost med analitično sistemizacijo (*ibid.*).

Uporaba metode osmišljanja v intervjujih (*op. cit.*: 241):

Osmišljanje se uporablja tako v kvalitativnih in kvantitativnih raziskavah, poglobljenih intervjujih, po telefonu, v živo, ena na ena, fokusne skupine ... Uporaba temelji na fundamentalnem intervjuvanju, imenovanem 'časovnica mikro momentov' [*Micro-Moment Time-Line*]. V tem modelu so intervjuvanci naprošeni, da opišejo situacijo, pomembno za raziskovalni okvir – situacijo, ki se jim v nekem pogledu zdi pomembna. Situacija je opisana po korakih na časovnici – kaj se je zgodilo najprej, kaj potem in tako naprej. Za vsak korak imamo elemente osmišljanja: kakšna vprašanja se pojavijo na tem koraku, kakšne misli, občutki, čustva. Vsak od teh elementov je nato preoblikovan z metaforo osmišljanja s poudarki na situaciji, razpoki, mostu in končnih izidih. Iz teh osnovnih pristopov je izpeljano mnogo variacij. Nekatere vsebujejo pregled celotnega življenja, izkušenj in nato je en (ali dva) incident uporabljen za poglobljen intervju. Nekatere variacije vsebujejo intervju v katerem se z intervjuvanci pogovarjamo o tem, kako in zakaj se njihovi pogledi razlikujejo od drugih. Spet druge variacije vsebujejo temo, ki jo postavi raziskovalec in jo intervjuvanci opisujejo, povedo svoje misli, dvome in zaključke (*ibid.*).

Uporaba metode osmišljanja za analizo raziskanih podatkov (*op. cit.*: 241-243):

Vsako od metateoretičnih predvidevanj osmišljanja zahteva določen pristop analiziranja podatkov. Raziskovalec ugotavlja, kako intervjuvančevo določanje smisla variira skozi čas in prostor; stabilnosti in navade kot tudi prilagodljivost in spremembe; povezave med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo; kako se intervjuvanec vidi kot zadržan, v tegobah in kako kot premikajoč se in svoboden. Cilj osmišljanja je, da zagotovi vsebinsko unikatne podrobnosti in pomene unikatnih preživelih izkušenj v okvirih univerzalne kategorije gibanja (*ibid.*).

Razvitih je nekaj univerzalnih izrazov, kategorij za lažjo interpretacijo podatkov. To naredimo s križanjem niza deduktivnih okvirov, temelječih na izrazni analizi osmišljanja z induktivnimi kvalitetai podatkov. Tovrstni podatki postanejo fokus izrazne analize osmišljanja (*ibid.*).

Kvantitativne študije metode osmišljanja kažejo, da je kontrast med samostalniškimi kategorijami, uporabljenimi v kampanjskih raziskavah (demografske skupine, osebni faktorji, življenjski stil, interesi), in kategorijami osmišljanja, ki jih je manj, velik.

Ubesedovanje glagolov pri osmišljanju se posveti osnovam komunikacije. Na ta način osmišljanje zagotovi sistematične pomene, naslovljene na interpretativni svet ciljnega občinstva brez poglobljanja v preobremenjeno vsebinsko edinstvenost, ki se je za dolgo izkazovala kot izid interpretativnih analiz (*ibid.*).

Ločimo dve shemi kategorij. Prva je gibanje v situaciji, v kateri gre za počutje posameznika v situaciji; kako se vidi, ko je zaustavljen ali ko gre v določenem trenutku v življenju naprej (*ibid.*).

ODLOČITEV	Izbrati med dvema ali več potmi za naprej.
PROBLEMATIČNOST	Prisiljen si iti po poti, ki je nisi sam izbral.
PREOBRAT ALI IZGUBA	Nimaš poti ali si jo izgubil.
OVIRA	Veš, kam moraš iti, ampak te pri tem nekaj ovira.
SLEDITI NEKOMU	Slediš nekemu, ki je na tej poti že bil.
OPAZOVANJE	Opazuješ, ne da bi bil o gibanju zaskrbljen.
POBEG	[<i>out to lunch, tuning out, escaping</i>]
ČAKANJE	Na nekaj določenega.
ČAKANJE, DA MINE	Zapravljanje časa, ne da bi na kaj določenega čakal.

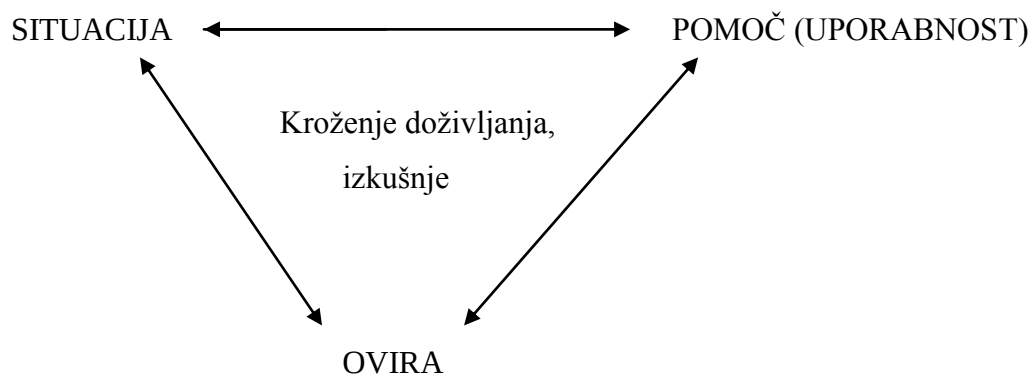
Tabela 2: Kategorije gibanja v situaciji

Druga shema kategorij se nanaša na pomoči, na to, kako so si posamezniki olajšali gibanje skozi čas in prostor, ter za ocenjevanje izidov (*ibid.*):

- dobil slike, ideje
- našel smer
- zmožen načrtovati
- dobil sposobnosti
- dobil motivacijo, začel
- kar šel naprej
- šel iz slabega prostora
- dobil nadzor
- dobil povezavo
- dobil podporo
- dobil užitek
- nehal misliti na stvari

- počival, si odpočil
- dosegel cilj
- začel z drugimi stvarmi

Pri metodi osmišljanja nam Brenda Dervin (2003: 256-262, naš prevod in Godec 2008: 94-95) predstavi trikotnik osmišljanja. Gre za povezavo med situacijo, razpoko in pomoči (uporabnostjo). Situacija je sestavljena iz časovnega in prostorskega konteksta v katerem je konstruiran smisel. Razpoke nastanejo tam, kjer posamezniku nekaj manjka pri določanju smisla. Nov smisel posameznik dobi, ko premosti razpoko. Pomoči pa razumemo kot način kako na novo ustvarjen smisel določa posameznikovo obnašanje.

Slika 2: Trikotnik osmišljanja (Godec 2008: 94)

Ločimo naslednje elemente trikotnika in dimenzije njihove uporabnosti (*ibid.*):

- Dimenzije situacij: gre za stanje gibanja ali mirovanja v situaciji [*Situation Movement State*]. Pomembno je, kje se posameznik vidi zaustavljenega.
- Dimenzije ovir: razvitih je bilo veliko metod, kako prepoznati razpoko kako jo vidimo in kako premostimo. Vsaka metoda je drugačen način opisovanja idej, ki jih oblikujemo ljudje, ko se gibamo v prostoru in času. Predstavljenih je pet: identifikacija kdo, kaj, kdaj, kje, zakaj in kako; osredinjanje na preteklost, sedanost in prihodnost; odločenost, ali je bila (je ali bo) pot dobra ali slaba; fokus na sebe in na druge, na proces; fokus na to, kje je nekdo bil, kako je prišel do sedanosti, kje je zdaj, kako gre lahko v prihodnost in kje bo.

- Dimenzije pomoči (uporabnosti): koliko so posamezniki verjeli odgovorom na vprašanja in novim idejam, koliko so jim pomagali ali jih prizadeli, kako jim je nov smisel pomagal.

2. PROBLEM

Kot pravi Renata Salecl (2010: 7), nam ideologija razvitega sveta in potrošniška družba prikazujeta, da lahko svobodno določamo vsako podrobnost svojega življenja. Ne izbiramo več le med izdelki, temveč imamo občutek, da je skupek odločitev in možnosti izbire tudi naše celotno življenje. Vse bolj razvejana izbira v razvitem svetu nam prinaša tesnobo in občutke neustreznosti, namesto doseganja popolnosti in možnosti, da svoje življenje oblikujemo po lastnih željah (*op. cit.*: 9). Zastavi si vprašanje, zakaj ljudje idejo izbire sprejmejo in kaj ob tem izgubijo oziroma pridobijo. Dodaja, da ljudem običajno najhujše skrbi povzročajo služba, odnosi, denar, položaj, status v družbi, pri čemer vse pomeni možnost izbire. Zaradi želje po popolnosti je izbirati še težje. »Izbira namreč s seboj prinaša občutek neizmerne odgovornosti, ta pa je povezan s strahom pred neuspehom, občutkom krivde in tesnobo glede obžalovanja, ki bo sledilo, če smo izbrali narobe.« (*op. cit.*: 11-12).

Glavni namen mojega raziskovalnega dela je bil raziskati, katere situacije mladi na prehodu v odraslost določajo kot tiste, v katerih so imeli možnost izbire. Na mlade na prehodu v odraslost sem se osredinila prvič zato, ker kot pravi Mirjana Ule (2008: 249), individualizacija omogoča mladim in tudi odraslim oblikovanje življenjskega poteka brez tradicionalnih socialnih označevalcev. V potrošniški družbi in kulturi pozne moderne lahko preprosto izberejo nekaj možnosti. Lahko dejavno oblikujejo svoj življenjski slog na podlagi široke palete izbir in možnosti (*ibid.*). Po besedah Mirjane Ule (2008: 208) se zdi, da dogajanja modernizacije promovirajo dve kontrastni skupini mladih. Za eno skupino mladih ti procesi odpirajo nove možnosti in so zato zanje izziv. Druga skupina mladih pa je v tej tekmi potisnjena na rob, saj posamezniki v tej skupini osebno in družbeno niso zmožni prilagajanja modernizacijskim zahtevam (*ibid.*). Drugi razlog za osredinjanje na mlade na prehodu v odraslost pa je dejstvo, da tudi sama spadam v to skupino, zato menim, da prav to skupino ljudi lahko najbolj razumem.

Zanimal me je opis situacije, ko so bili mladi na prehodu v odraslost pred izbiro, med izbiro in po njej. Pri tem ni pomembno, kakšna je situacija (na primer podobnosti med situacijami intervjuvancev), pomembno je le, da je šlo za izbiro. Zanimalo me je, kakšna vprašanja, ideje, zaznave, misli, občutki, čustva so se jim takrat pojavljala. Zanimali so me tudi končen izid, njene posledice ter pomoč, ki so jo morebiti potrebovali med samim izbiranjem, kdo (ali kaj)

je pomagal, kje so pomoč našli, jo iskali. Želela sem raziskati, kako mladi na prehodu v odraslost interpretirajo možnost izbire, kako jo doživljajo, kaj jim pomeni. Pri tem pa sem želela upoštevati vsakega posameznika kot relevanten vir podatkov, katerih pomen se v množici podatkov in statistične obdelave ne bi izgubil in postal (po)splošen. Z raziskavo sem želela ohraniti edinstvenost intervjuvancev in zapisati njihove zgodbe.

3. METODOLOGIJA

Raziskovalni del naloge temelji na metodologiji osmišljanja [*Sense-Making Methodology*].

3.1. VRSTA RAZISKAVE

Raziskava je kvalitativna in deloma eksplanativna. Po besedah Dervinove (2003: 223, naš prevod) je tudi etnografska, saj intervjuvancem dovoljuje definirati in usidrati sebe v svoji realnosti in sistematična, saj glavna teorija pristop osmišljanja vodi k poslušanju.

3.2. SPREMENLJIVKE

Problem raziskave sem skušala zajeti preko petih vprašanj oziroma opornih točk, ki so obenem spremenljivke:

- Opis situacije, ko si se znašel/znašla pred izbiro.
- Vprašanja, zmeda, strah, ki so se ob tem pojavljali.
- Ideje, zaznave, misli, čustva, občutki pred izbiro, med izbiro in po izbiri.
- Kakšni so bili izidi, posledice, je končna odločitev osmislila proces?
- Pomoč: kdo, kaj, od kod?

3.3. MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV

Merski instrument predstavlja intervju odprtega tipa, ki je sestavljen iz petih vprašanj oziroma opornih točk. Sestavila sem ga s pomočjo metode osmišljanja (Dervin 2003: 241).

Vseh pet intervjuvancev, ki so opisali situacijo, ko so bili pred izbiro, med izbiro in po njej, ter so sodelovali v intervjuju odprtega tipa, predstavlja vir podatkov.

3.4. POPULACIJA IN VZORČENJE

Vzorec predstavljajo situacije mladih na prehodu v odraslost, pri katerih so imeli možnost izbire. Ljudi, s katerimi sem se pogovarjala o teh situacijah, pa sem izbirala po principu »snežene kepe«, torej so izbiro ljudi usmerjali intervjuvanci sami (Godec 2008: 66, 106-108). Gre za obliko verižnega vzorčenja, pri čemer so intervjuvanci izbrani iz prijateljske mreže obstoječih vzorčnih enot. Raziskovalec izbere manjše število oseb oziroma semen [*seeds*], ki

najprej sodelujejo v raziskavi. Ti nato predlagajo naslednje osebe, ki bi lahko sodelovale. Dokler raziskovalec ne doseže želene velikosti vzorca, se tak proces zbiranja članov vzorca nadaljuje (*ibid.*).

3.5. ZBIRANJE PODATKOV

Podatke sem zbiral s pomočjo intervjujev odprtega tipa, ki sem jih opravljala na nevtralnih (meni in intervjuvancem enako domačih) krajih, pri tem je bilo pomembno, da so se intervjuvanci počutili sproščeno. Med intervjuvanjem sem uporabljala snemalno napravo na mobilnem telefonu, saj bi drugače z zapisovanjem porabila preveč časa, težko bi zapisala vse, kar mi intervjuvanec pove, in hkrati dojela bistvo povedanega. Teže bi sledila pogovoru, z intervjuvanci ne bi bila v tako neposrednem stiku, kot sem lahko bila med snemanjem. O snemanju pogovora sem pred začetkom intervjuja obvestila vse intervjuvance. Vsi so se s tem strinjali. Po končanem intervjuju sem vsakega intervjuvanca posebej vprašala, če želi še kaj dodati, če ima zame še kakšno vprašanje. Vsem sem dala jasno vedeti, da sem jim, če me bodo potrebovali za karkoli v zvezi z intervjujem, na voljo. Opravila sem pet intervjujev, vsak je trajal približno 30 minut. Vsi zapisi intervjujev so v poglavju Priloge (Dodatek 1).

Preden sem začela s svojimi vprašanji oziroma opornimi točkami intervjuja, sem vsakemu intervjuvancu pokazala sliko metafore osmišljanja (Dervin 2003: 238). Nato sem prebrala dve besedili, ki se nanašata na temo izbire:

V družbi »prevelike izbire«, kot jo poimenuje Renata Salecl (2007: 59), je problem, da se po eni strani zdi, da je v njej vse manj zahtev Drugega in da je subjekt veliko bolj svoboden kot v preteklosti. Med drugim pa ta subjekt dobiva stalne spodbude, naj sledi svojemu užitku. Dobimo vtis, da smo osvobojeni starih oblik kulturnih ter družinskih omejitev in lahko sami ustvarjamo podobo, kakšni želimo biti (*ibid.*).

Možnost izbire najprej zahteva priložnost izbirati, kar nam omogoči okolje (Veenhoven 2000: 3, naš prevod). Nato zahteva zmožnost izbire, kar si omogoči vsak sam. Priložnost izbirati vsebuje dve zahtevi: da obstaja nekaj, kar izbiramo, in da izbira ni onemogočena s strani drugih. V okviru prve zahteve je svoboda odvisna od družbene zaloge življenjskih alternativ. Če torej obstaja nekaj, kar izbiramo, je priložnost izbire odvisna od odsotnosti prepovedi drugih (*ibid.*).

3.6. OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

Posnetke intervjujev sem dobesedno prepisala, da sem imela boljši pregled nad potekom intervjuja in nad vsemi podatki, ki sem jih pridobila. Zapis pogovorov mi je olajšal analizo in omogočil, da sem lahko vsakemu intervjuvancu poslala izvod zapisa. Ti so tako imeli možnost, da kaj popravijo in spremenijo, če imajo občutek, da je bilo kaj razumljeno napačno.

Najprej sem v vsakem intervjuju poiskala opise situacij, ko so bili intervjuvanci pred izbiro, in jih kategorizirala s pomočjo Dervinove (2003: 241-243) sheme kategorij gibanja v situaciji. Vse podatke sem vnesla v tabelo. To mi je omogočilo doseči cilj metode osmišljanja, ki je zagotavljanje vsebinsko unikatnih podrobnosti in pomenov unikatnih preživelih izkušenj v okvirih univerzalne kategorije gibanja (*op. cit.*: 241).

Druga kategorizacija je potekala s pomočjo sheme kategorij pomoči (*op. cit.*: 243). V intervjujih sem raziskala, na kakšen način je vsak intervjuvanec premostil izbiro, proces odločanja. Zanimalo me je torej, kako in s čim so si pomagali pri premoščanju ovire. Za vse uporabljene kategorije pomoči sem izdelala tabelo. Izdelala sem tudi tabelo, kjer so predstavljeni vsi podatki, pridobljeni z intervjuji.

Obdelava podatkov je potekala ročno in računalniško (program Microsoft Excel in Microsoft Word).

4. REZULTATI IN RAZPRAVA

Z vsemi intervjuvanci sem se pogovarjala o situaciji, ko so se znašli pred izbiro. Pri tem so me zanimala vprašanja, dvomi in strahovi, ki so se ob tem pojavljali. Govorili smo tudi o idejah, zaznavah, mislih, občutkih in čustvih pred izbiro, med njo in po njej. Zanimali so me izidi, posledice poti skozi to situacijo in če je končna odločitev osmislila proces odločanja. Na koncu smo govorili o pomoči: kdo (ali kaj) jim je pri procesu pomagal.

	SITUACIJA	VPRAŠANJA, ZMEDE, STRAH	IDEJE, ZAZNAVE, MISLI, OBČUTKI	IZIDI	POMOČI
Intervju A	Vpis na fakulteto.	Kaj sploh hočem. Strah ali pa neka pričakovanja, kaj se bo zgodilo. Strah in zmeda ob čakanju na izide.	Občutek velike izbire, ene večjih.	Rast (za svoj ego) zaradi samostojne odločitve. Po odločitvi bolj odrasel.	Odločanje na podlagi zanimanja; informativni dnevi; 75% sam pri sebi, 15% prijatelji, 10% doma.
Intervju S	Vpis na fakulteto.	Bila že odločena, vprašanje le, če bom sprejeta in če bom naredila sprejemne izpite.	Ob odločitvi ne čutiš toliko odgovornosti. Misliš, da te ne bo toliko zaznamovalo. Ob odločanju veliko več svobode kot potem, ko se zaveš posledic odločitve in vse postane manj svobodno.	Breme odpade, zadovoljstvo, pozitivno. Navdušenje in motiviranost.	Informativni dnevi; moja odločenost, zanimanje in podpora prijateljev, družine.
Intervju K	Razgovor za službo, sprejeti službo ali ne.	Znanje hrvaškega jezika je predstavljalo problem, saj ga nisem znal, za delo pa so ga zahtevali.	Delovno mesto je predstavljalo izziv, bilo je področje, ki me zanima. Možnost redne zaposlitve.	Pozitivno. Ko enkrat začneš, potem vidiš, da kar gre. Hrvaščine sem se naučil ob delu-pisanje elektronske pošte in telefonski klici.	Prisiljen, da se kar naučiš, in odločitev, da bom poskusil.
Intervju M	Podaljšati študijsko izmenjavo še za pol leta ali ne.	Slabe dosedanje izkušnje s študijsko izmenjavo, kljub temu pa želja in možnost ostati veliki - ali se mi da ukvarjati sama	Če grem domov, bom izneverila samo sebe, če ostanem, ne vem kaj bo - občutila sem strah.	Pozitivni izidi, lepi občutki. Glede tega se dobro počutim.	Metoda zapisa minusov in plusov obeh možnih izidov, podpora družine in prijateljev. Tudi poznavanje same sebe -

		s seboj v tej situaciji ali grem raje domov, v varno okolje.			vedela sem, da bom odhod domov na koncu obžalovala. Ko se za nekaj odločim, je to dokončno.
Intervju KA-1	Želim na študijsko izmenjavo.	Dvom, če mi bo uspelo, saj je bilo potrebno izpolniti veliko pogojev - opraviti izpite.	Dvom in močna želja.	Vse je šlo dobro, opravila sem izpite, imela počitniško delo. Bila sem zadovoljna.	Lasten trud, trdo delo in močna želja - postavljen cilj.
Intervju KA-2	Grem na študijsko izmenjavo.	Skrb, kako bom našla stanovanje v velikem mestu.	Mogoče malo panike, preden sem odšla. Obenem veliko veselja.	Šla sem na študijsko izmenjavo, imela sem se super. S to izkušnjo nekako zrastle, spremenila sem se.	Načrtovanje vsega; spodbuda prijateljev - njihove pretekle pozitivne izkušnje; podpora družine.

Tabela 3: Podatki petih intervjujev glede na glavna raziskovalna vprašanja

Podatke v tabeli lahko gledamo na dva načina: prvič glede na posamezen intervju v povezavi s petimi glavnimi vprašanji in glede na pet glavnih vprašanj v navezavi na vsak posamezen intervju.

Oseba A je kot situacijo, ko se je znašla pred izbiro, opisala vpis na fakulteto. Ob tem se je pojavilo vprašanje, kaj sploh hoče, na katero fakulteto se želi vpisati. Oseba A je doživljala strah oziroma je šlo bolj za pričakovanje, kaj se bo zgodilo. Strah se je pojavil ob čakanju na rezultate. Ob izbiri je oseba A občutila, da gre za pomembno izbiro. Kot posledico je oseba A izpostavila osebnostno rast zaradi samostojne odločitve. Oseba A se je odločala na podlagi lastnega zanimanja in na podlagi informacij, ki jih je pridobila na informativnih dnevih. Odločila se je samostojno, v pomoč pa so bili tudi prijatelji in družina.

Oseba S je kot situacijo, ko se je znašla pred izbiro, opisala vpis na fakulteto. Kakšna posebna vprašanja se osebi S ob tem niso pojavljala, saj je bila že odločena, kaj želi. Vprašanje je bilo le, če bo sprejeta na izbrano fakulteto in če bo naredila sprejemne izpite. Ob sami odločitvi ni čutila toliko odgovornosti kot potem, ko je bilo že vse za njo. Posledice odločitve so bile zadovoljstvo, navdušenje in motiviranost ter občutek, da je odpadlo neko breme. Pri odločitvi

so ji pomagali informativni dnevi ter njena odločenost, zanimanje in podpora prijateljev ter družine.

Oseba K je kot situacijo, ko se je znašla pred izbiro, opisala razgovor za službo. Vprašanje je bilo, ali jo sprejeti ali ne, saj so zahtevali znanje hrvaškega jezika, ki ga oseba K ni znala. Kljub neznanju hrvaškega jezika pa je to delovno mesto osebi K predstavljalo izziv, saj jo je področje zanimalo. Obstajala je tudi možnost redne zaposlitve. Izidi so bili pozitivni. Oseba K pravi, da je pomemben začetek, potem vidiš, da kar gre. Hrvaščine se je naučila kar z delom, preko pisanja elektronske pošte in telefonskih pogovorov. Kot pomoč je oseba K navedla svojo odločitve, da poskusi. Pomagalo je tudi to, da je bila v učenje prisiljena.

Oseba M se je na študijski izmenjavi znašla pred izbiro, ali ostati tam še pol leta ali ne. Zaradi slabih dotedanjih izkušenj se ji je postavljalo vprašanje, ali se bo še naprej ukvarjala sama s seboj v takšni situaciji (šlo je za nezadostno znanje jezika države, v kateri je bila na študijski izmenjavi, in ni imela veliko družbe) ali naj gre domov v varno okolje. Zdelo se ji je, da bo izneverila samo sebe, če gre domov, če ostane, pa ne ve, kaj bo. Zaradi negotovosti jo je bilo strah. Izidi so bili pozitivni, občutki lepi. Glede tega se oseba M zdaj dobro počuti. Pri odločanju ji je pomagala metoda zapisa plusov in minusov, podpora družine in prijateljev. Pomagalo je tudi dobro poznavanje same sebe, saj je vedela, da bi odhod domov na koncu obžalovala. Pravi, da ko se za kaj odloči, je to dokončno.

Pri osebi KA je pravzaprav šlo za odločitev, da gre na študijsko izmenjavo. Pri tem pa se je izkazalo, da gre za dve razpoki. Najprej sem izpostavila željo po odhodu na študijsko izmenjavo, nato dejstvo, da odhaja na izmenjavo. Pri obeh razpokah gre za različna vprašanja, strahove, pomoči in izide, zato tudi dve tabeli.

Oseba KA je želela na študijsko izmenjavo. Dvomila je, da ji bo uspelo, saj je bilo potrebno opraviti še veliko izpitov. Občutila je dvom in hkrati močno željo, da na izmenjavo odide. Izšlo se je dobro, saj je opravila vse izpite, v poletnem času je dobila še službo. Bila je zadovoljna. Pri doseganju tega cilja so ji pomagali predvsem lasten trud, trdo delo in močna želja oziroma postavljen cilj.

Druga situacija pri osebi KA je odhod na študijsko izmenjavo. Zdaj je že vedela, da odhaja, zato je bila glavna skrb, kako bo našla stanovanje v velikem mestu. Občutila je malo panike,

preden je odšla, drugače veliko veselja. Izid tudi tokrat pozitiven, oseba KA se je imela super, s to izkušnjo je zrastle, se spremenila. Pomagalo ji je načrtovanje, spodbuda prijateljev in podpora družine.

KATEGORIJE GIBANJA V SITUACIJI	
Intervju A	Odločitev
Intervju S	Ovira
Intervju K	Problematičnost in opazovanje
Intervju M	Odločitev
Intervju KA-1	Ovira
Intervju KA-2	Preobrat

Tabela 4: Intervjuji po kategorijah gibanja v situaciji

Tabela 4 prikazuje kategorije gibanja v situaciji, gre za počutje posameznika v situaciji in sicer za to, kako se vidi (doživlja), ko je zaustavljen ali gre v določenem trenutku naprej. Torej so to kategorije gibanja v situaciji, ko so se intervjuvanci znašli pred izbiro. Pomen oziroma podrobnejši opis posameznih kategorij je v Tabeli 2. Iz tabele je razvidno, da se največkrat pojavita kategoriji odločitev in ovira.

KATEGORIJE POMOČI	
Intervju A	Našel smer.
Intervju S	Našel smer.
Intervju K	Kar šel naprej, dobil sposobnosti.
Intervju M	Zmožen načrtovati, dobil užitek.
Intervju KA-1	Dosegel cilj in dobil nadzor.
Intervju KA-2	Dobil užitek.

Tabela 5: Intervjuji po kategorijah pomoči

Tabela 5 prikazuje kategorije pomoči. Nanaša se na to, kako so si posamezniki olajšali gibanje skozi čas in prostor, ter na ocenjevanje izidov. Iz tabele je razvidno, da se največkrat pojavita kategoriji našel smer in dobil užitek.

Z raziskavo nisem želela pridobiti podatkov, s katerimi bi posplošila ugotovitve na določeno populacijo. Osredinila bi se predvsem na rezultate, ki jih najdemo v Tabeli 4 in 5, ter na situacije, ko so se intervjuvanci znašli pred izbiro (te najdemo v Tabeli 3). Kot predlaga tudi Dervinova (2003: 256-262), se je najbolje osrediniti na trikotnik osmišljanja, ki ga sestavljajo situacija, ovira in pomoči (uporabnost). Treba je opozoriti na to, da gre v našem primeru za

trikotnik, ki ga sestavljajo situacija, ko so se intervjuvanci znašli pred izbiro; ovira, na katero so ob tem naleteli, in pomoči, ki so se jih v procesu odločanja posluževali.

Situacija (v Tabeli 3):

Med petimi intervjuvanci se kot situacija, ko so se znašli pred izbiro (v obdobju mladih odraslih), pojavi vpis na fakulteto, študijska izmenjava, vendar v različnih kontekstih, in razgovor za službo oziroma odločitev ali službo sprejeti ali ne. Niti pri metodi osmišljanja niti za namene te raziskave ni pomembno v katerih situacijah so se mladi na prehodu v odraslost najpogosteje znašli pred izbiro. Pomembno je, da so takšno situacijo našli, jo opisali, govorili o občutkih, mislih, vprašanjih, znali ubesediti pomoči in končne izide.

Ovira (Tabela 4):

Oviro predstavljajo kategorije gibanja glede na situacijo, kako se intervjuvanci vidijo (doživljajo), ko so zaustavljeni ali gredo v določenem trenutku naprej. Odločitev in ovira kot kategoriji gibanja glede na situacijo se pojavita največkrat. To pomeni, da so se intervjuvanci največkrat znašli pred dvema ali več potmi za naprej in največkrat vedeli, kam morajo iti, vendar jih je pri tem nekaj oviralo. Pojavi se tudi kategorija preobrat, ki pomeni, da poti nimaš ali si jo izgubil. Problematičnost pomeni, da si prisiljen iti po poti, ki je nisi sam izbral. Pojavi pa se tudi kategorija opazovanje, ki pomeni, da opazuješ, ne da bi bil o gibanju zaskrbljen.

Pomoči (Tabela 5):

Pri kategorijah pomoči se največkrat pojavita kategoriji našel smer in dobil užitek. Pomembne pa se mi zdijo tudi ostale omenjene kategorije, saj gre za pomoči, ki so jih intervjuvanci uporabili pri premoščanju razpok, pri doseganju končnih ciljev. Torej, pojavijo se tudi kategorije, kot so kar šel naprej, dobil sposobnosti, zmožen načrtovati, dosegel cilj in dobil nadzor. Zaradi specifičnosti situacij in uporabljenih pomoči sta ponekod izbrani dve kategoriji pomoči. S tem je bolje kategorizirano, kako so si posamezniki lajšali gibanje skozi prostor in čas.

Kot pravita Arnett (1997) in Zupančič (1993) mladi sami poročajo o tem, da odraslost pomeni sprejemanje odgovornosti za posledice lastnih dejanj in samostojno odločanje glede osebnih

zadev (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 511-513). Tudi pri večini intervjuvancev se je v pogovoru izkazalo, da so z odločitvijo oziroma s premostitvijo razpoke dobili občutek, da so bolj odrasli. Bili so zadovoljni sami s seboj zaradi odločitev, ki so jih večinoma sprejeli samostojno. Pri procesu odločanja seveda ne gre zanemariti podpore družine in prijateljev. Vse skupaj odraža dejstvo, kot navaja Mirjana Ule (2008: 195), da ekonomski, socialni in kulturni kapital predstavlja svetovanje pri izbirah mladih. Menim, da se pomen ekonomskega kapitala najbolj odraža v primeru osebe M, ko pravi, da bi ji družina nudila tudi finančno podporo, če bi se odločila ostati na študijski izmenjavi. Vsekakor pa je to pokazatelj, da ekonomske neodvisnosti od staršev oseba M še ni popolnoma dosegla. Po nekaterih merilih pa je ekonomska neodvisnost od primarne družine pomembna za doseganje zgornje meje mladostništva (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 511-513).

Kot pravita Berger in Luckmann (1999: 39), da čeprav se življenjska skupnost in skupnost smisla prekrivata toliko, da se to sklada z družbenimi pričakovanji, posameznik v življenju pride do težav in ne živi v zadovoljstvu. Vendar, kot nadaljujeta, posameznik »ve«, kakšen je svet in kako naj se v njem obnaša. Posameznik ve, kaj pričakovati in kdo je (*ibid.*). Pomembno se mi zdi, da je večina intervjuvancev na določeni točki v situaciji, ko so bili pred izbiro oziroma v procesu odločanja, vedela, kdo so. Vsak na svoj način. Oseba S je bila že odločena, na katero fakulteto se bo vpisala, saj je vedela, kaj je njeno področje zanimanja. Oseba K se je potrudila naučiti se hrvaškega jezika, saj je vedela, da ji to delovno mesto predstavlja izziv in je s področja njenega zanimanja. Oseba M je vedela, da bo, če ne ostane na študijski izmenjavi, izneverila samo sebe. Oseba KA pa je vedela, da je želja po odhodu na študijsko izmenjavo tako močna, da je bila pripravljena vložiti veliko truda v izpolnitev pogojev za odhod.

Z nekaterimi sem se pogovarjala tudi o tem, kako so se teže sprejete odločitve zavedli šele potem, ko je bila sprejeta - bodisi takoj po odločitvi bodisi leta kasneje. To se je pokazalo predvsem pri izbiri študija. Šele med študijem so se zavedli, da so se takrat pravzaprav odločali o svoji prihodnosti, poklicni karieri, ki bo na njihovo življenje še močno vplivala.

Mirjana Ule (2008: 195) pravi, da se obdobje mladosti v vseh družbenih razredih in skupinah zaznava kot obdobje pridobivanja čim višje kakovosti znanja, izobrazbe in poklicnih nazivov. Dodaja, da si mladi s tem želijo povečati možnosti za soočanje z negotovostjo in tveganji

prehodov v odraslost (*ibid.*). Zanimivo je, da se prav vse situacije intervjuvancev v nekem smislu nanašajo na znanje, izobrazbo ali poklicne nazive. Oseba A in oseba S sta govorili o vpisu na fakulteto, kar nakazuje na željo po pridobitvi višje kakovosti znanja in izobrazbe. Z osebo K sem govorila o razgovoru za službo, ko se je odločala, ali jo sprejeti ali ne. K odločitvi pa je prispeval tudi podatek, da obstaja možnost redne zaposlitve. Pri osebi M in KA pa gre za študijsko izmenjavo, ki prinese tudi dodatne izkušnje, znanje in boljše možnosti za zaposlitev.

V pogovorih se pokaže tudi, kako ljudje najdemo različne načine pomoči ali vire moči. Nekaterim pomaga metoda zapisa plusov in minusov, nekateri so zmožni dobro načrtovati in slediti svojim ciljem, spet drugi se nečemu prepustijo in tako pridejo do pozitivnih končnih izidov. V pomoč je lahko tudi zanimanje za določeno področje in odločenost (za dosego cilja). Nekateri vedo, kaj hočejo, in imajo zaradi tega pri samem procesu odločanja manj težav kot tisti, ki ne vedo točno, kaj hočejo. Vsak posameznik je drugačen in unikaten, zato je načinov soočanja z izbiro in spremljajočih občutkov, misli, strahov in pomoči toliko, kot je posameznikov in izbir.

5. SKLEPI

V današnji družbi je odraščanje postalo stvar izbire, odločanja in odgovornosti posameznika (Ule 2008: 49). Obdobje mladih odraslih mladim ponuja vedno več izbir in svobode odločanja in je obenem tudi problematično obdobje, saj družbenih usmeritev in norm za to obdobje ni več (Ule 2008: 243). V preteklosti so bili pri tem v pomoč religija in mitologija, vendar ta zaščitni ovoj modernemu človeku ni več na voljo. Ljudje zato potrebujemo določen okvir stvarnosti, ki nam pomaga omejiti neskončen obseg možnosti (Ule 2000). Kot pravi Mirjana Ule (*ibid.*), potrebujemo čut skupne stvarnosti ljudi in stvari, čut, ki je močan in šibak obenem. Da bi se posamezniki lahko orientirali v položaju, za katerega je značilna možnost izbire in v katerem so se prisiljeni odločati, pa potrebujejo tudi merila (Berger in Luckmann 1999: 7-8). Pri tem so pomembne tudi razvojne naloge (Marjanovič Umek, *et al.* 2004: 521). Ob soočanju s temi nalogami posameznik postopno razvija filozofijo življenja, vrednote, prepričanja in standarde. Takšna usmeritev tudi smiselno ureja posameznikove odločitve in delovanje. Seveda, če so razvojne naloge uspešno obvladane v posameznem razvojnem obdobju (*ibid.*).

Spremenjeni družbenoekonomski odnosi mlade silijo v drugačen razvoj identitete (Ule 2008: 71). Kot pravi Bajzek (2008: 26-27), posameznik vodi svojo identiteto skozi različna odločanja in izbire v različnih okoliščinah. Vizija sveta se v tem pomenu pluralizira in vsakemu posamezniku dopušča svobodo in odgovornost za oblikovanje in ustvarjanje lastne identitete (*ibid.*). Renata Salecl (2007: 48) omenja ideologijo »Preprosto storite to!« in »Bodi to, kar si.«, ki izhaja iz ideje, da je subjekt svoboden v smislu, da ne verjame v avtoriteto in je sposoben po mili volji spreminjati svojo identiteto. Ta ideologija pa je dandanes odprla vrata tesnobi. Subjekt, ki je svoboden, je torej tesnoben natanko zaradi »možnosti možnosti«, ki jo zbujata svoboda (*ibid.*).

Radikalno preobrazbo vseh zunanjih pogojev človeškega obstoja je prinesla modernizacija (Berger in Luckmann 1999: 42). Ta razvoj je prinesel, na materialni ravni gledano, neznansko razširitev možnosti. Posamezniki in tudi velike organizacije so prisiljeni iz mnoštva izbrati to ali ono možnost. Po besedah Bergerja in Luckmanna (*ibid.*) se prisiljenost k izbiri od trivialnih potrošnih dobrin in elementarnih tehnoloških alternativ širi tudi na družbeno in duhovno raven. Posamezniki se pogosto sprašujejo, ali naj živijo drugače. Na eni strani to

pomeni osvoboditev, odpiranje novih življenjskih možnosti in horizontov. Na drugi strani pa posameznik to lahko doživlja kot breme, pritisk, »da naj sam skuša razumeti novo in neznano v svoji resničnosti.« (op. cit.: 39).

Človek svoje probleme rešuje s spreminjanjem okolja samega, ne samo s prilagajanjem obnašanja in svoje fizične zgradbe okolju. To spreminjanje pa povzroča vedno nove, pogosto nepredvidene posledice, človeka postavlja v vedno nove situacije, pred vedno nove probleme. Obenem pa je ta nepredvidljivost, odprtost tudi izvor človeške svobode. Prav svoboda pa je tudi temelj posameznikove kreativnosti (Trstenjak 1981, v Makarovič 1986: 35). Ali kot pravi Carlgren (1993: 261), svoboda posameznika je večja, kolikor fizični organizem in duševne dejavnosti človekovemu jazu dajejo bogatejše izrazne možnosti in kolikor bolj jaz zavestno izrabi te možnosti v skladu s svojimi lastnimi, na podlagi samostojnega mišljenja sprejetimi odločitvami.

Po Zinneckerju je zaradi povečane vloge znanja in izobraževanja mladina postala ena od nosilnih skupin kulturnega kapitala sodobnih družb. Posledica prerazdelitve med družbenimi kapitali je višje vrednotenje mladosti in mladine kot družbene skupine. Prav mladina je bistveno navezana na proces reprodukcije in prisvajanja kulturnega kapitala sodobnih družb (Ule 2008: 195). Posebni mladinski habitusi in posebne ideologije mladine so se izoblikovale kot posledica povečevanja možnosti mladih in pritiskov nanje. Obenem je pomembno, da se mladina pomika h kulturni frakciji kapitala oziroma postaja njen vodilni reprezentant (*ibid.*).

Veenhoven (2000: 3-4, naš prevod) pravi, da priložnost izbirati vsebuje dve zahtevi: da obstaja nekaj, kar izbiramo, in da izbira ni onemogočena s strani drugih. V okviru prve zahteve je svoboda odvisna od družbene zaloge življenjskih alternativ. Če torej obstaja nekaj, kar izbiramo, je priložnost izbire nato odvisna od odsotnosti prepovedi drugih (*ibid.*).

Zmožnost izbire zahteva več kot zgolj priložnost. Priložnost mora biti izkoriščena, kar zahteva notranje zavedanje o alternativah [inner awareness of alternatives] in pogum izbrati [courage to choose]. Primarna zmožnost zahteva, da je priložnost že priznana. Ujetniki, ki ne opazijo da so vrata ječe odprta, ne morejo pobegniti, čeprav bi pobegnili, če bi to vedeli. V tem smislu je svoboda določena z izobrazbo in informacijami. Druga zahteva je, da se ob priložnosti ukrepa, kar je v prvi vrsti odvisno od pripravljenosti posameznika, da izbere. Ujetniki, ki vidijo odprta vrata ječe, mogoče želijo izpustiti priložnost, saj niso pripravljeni

vzeti usode v svoje roke. Pripravljenost izbrati je lahko odvisna od moralnih in resničnih prepričanj posameznika. Četudi bi si želeli izkoristiti priložnost, obstaja problem, da si je ne upamo. Izbira vključuje predvsem negotovost in odgovornost (*op. cit.*: 3-4, naš prevod).

Z intervjuvanci sem se pogovarjala o situacijah, ko so se znašli pred izbiro. Govorili smo o vpisu na fakulteto, o študijskih izmenjavah in odločanju za službo. Vse to so situacije, s katerimi se mladi na prehodu v odraslost soočajo in so zanje pomembne. Sprejeli so odgovornost za posledice svojih dejanj in odločitev. Na njihove odločitve so vplivali družina, prijatelji in pretekle izkušnje. Najpomembneje pa je, da so bili pri odločitvah samostojni. Tistim, ki so vedeli, kaj hočejo, je bilo v tej situaciji lažje, kar bi lahko povezali z dobro obveščenim državljanom, enim izmed treh tipov po Schützu (1987: 1642-1643). Tisti, ki niso točno vedeli, kaj želijo, pa so situacijo, ko so se znašli pred izbiro, sprejemali s težavo, lahko rečemo, da so jo doživljali tesnobno.

6. PREDLOGI

Na področju socialnega dela bi morali posvetiti več pozornosti mladim na prehodu v odraslost, saj je to v današnjem času prehod v obdobje velikih sprememb in negotovih razmer. Predvsem bi bila tovrstna pomoč smiselna v svetovalnih službah na srednjih šolah in v mladinskih centrih ter v organizacijah, ki delujejo na področju mladih. Mladim bi socialni delavci lahko pomagali osmisliti njihove izbire ali vsaj možne izide oziroma njihove odločitve. Včasih vemo, kam bi radi, pa tja ne znamo priti, spet drugič sploh ne vemo, kam bi radi, a vemo, da nekam moramo. Teh poti je veliko, vsaka je drugačna, kot smo drugačni tudi ljudje. Menim, da bi pri tovrstnih težavah, stiskah lahko uporabili znanje o konceptu vzpostavljanja delovnega odnosa in osebnega stika. Pomembno je, da bi bili socialni delavci in mladi v skupnem projektu kot sodelavci. Delovni odnos omogoča tudi, da je ustvarjanje rešitev za kompleksne probleme, v tem primeru, mladih zastavljen vsakokrat znova kot izvirni delovni projekt (Čačinovič Vogrinčič, *et al.* 2009: 9). Pri tem ima po mojem mnenju pomembno vlogo tudi ustvarjalnost in razvijanje le-te pri mladih. Kot pravi Trstenjak (1981), bi morali vso družbo vzgajati k ustvarjalnosti, saj lahko le tako dosežemo interakcijo ter komunikacijo med ustvarjalcem in publiko (Makarovič 1986: 31). Dodaja, da bolj ko družbo vzgajamo k spontanemu mišljenju in sproščenosti ali svobodnosti odločanja ..., bolj se tudi v širokih množicah drami ustvarjalna zmožnost, ki jim omogoča, da vsaj razumevajo in sprejemajo ustvarjalca in njegovo delo, če se že sami niso utegnili razviti v izredno ustvarjalno dejavnost (*ibid.*). O tem govori tudi Postrak (1994), ko pravi, da v najširšem smislu ustvarjalnost pojmuje kot spretnost in sposobnost znajti se v vsakdanjem življenju. Pri delu z mladostniki pa poskušamo na razne načine omogočati in vzpodbujati ustvarjalnost, da se bodo uspešno znašli v vsakdanjem življenju (*ibid.*).

Koncept vzpostavljanja delovnega odnosa in osebnega stika bi želela povezati tudi z metodo osmišljanja, ki sem jo uporabila pri raziskavi. Menim, da je metoda oziroma metodologija osmišljanja primerno zastavljena za uporabo v socialnem delu. Način dela z sodelujočimi v raziskavi pri metodi osmišljanja je podoben načinu dela v socialnem delu. Osmišljanje intervjuvancem dovoljuje definirati in usidrati sebe v svoji realnosti. Osrednji konstrukt osmišljanja je ideja razpoke, kako ljudje definirajo in premoščajo razpoke v vsakdanjem življenju, kar lahko povežemo z instrumentalno definicijo problema, pri katerem uporabnik vstopi s svojo definicijo problema (Čačinovič Vogrinčič, *et al.* 2009: 10). Člane občinstva pri

osmišljanju namenoma imenujemo poslušalci, učenci in učitelji ter zaupniki, saj ta pristop temelji na filozofskih predpostavkah, da je komunikacija konceptualizirana, oblikovana in prakticirana v dialogu. Občinstvo postanejo vrstniki in sodelavci; če so vključene kampanje, le-te postanejo dvosmerne (Dervin 2003: 233, naš prevod). Tudi pri socialnem delu gre za dialog, za sogovornika in soustvarjalca. V pogovoru se raziskujejo in soustvarjajo spremembe, pogovor omogoča srečanje ljudi z različnimi osebnimi zgodovinami, izkušnjami, kompetencami (Čačinovič Vogrinčič, *et al.* 2009: 7). Pri uporabi metode osmišljanja občinstvo ne bo le slišano, ampak se bo z njihovimi perspektivami dejansko delalo. Pozornost je najprej usmerjena na razvoj pogojev za obojestransko podeljevanje pomenov in pogajanje z njimi. Gre za preusmeritev od samostalnikov k glagolom, ki dovoljujejo, da se ustvari dialog (Dervin 2003: 236-237, naš prevod). Tu je le nekaj povezav, ki jih vidim med socialnim delom in metodo osmišljanja in ki bi na področje raziskovanja v socialnem delu, po mojem mnenju, prinesle veliko pozitivnega tako za strokovne delavce kot tudi uporabnike.

Raziskava, ki sem jo izvedla, je bolj eksplanativne narave, je pa ploden nastavek za nadaljnje raziskovanje tega področja. Izjemno zanimivo bi bilo izvesti podobne intervjuje z večjim številom mladih na prehodu v odraslost, ali pa izvesti kvantitativno raziskavo, ki bi dala bolj splošne podatke za večjo populacijo. Vsekakor pa gre za prikaz poskusa uporabe metode osmišljanja, ki jo lahko uporabimo na kateremkoli področju raziskovanja - tako v socialnem delu kot tudi drugje. Predlog za nadaljnje raziskovanje je tudi vprašanje, koliko mladi s pridobivanjem čim višje kakovosti znanja, izobrazbe in poklicnih nazivov povečajo možnosti za soočanje z negotovostmi in tveganji prehodov v odraslost. Prav tako zanimivo bi bilo raziskati tudi povezave med ustvarjalnostjo in doživljanjem možnosti izbire, ali pa kakšen vpliv imata socialni in kulturni kapital posameznika na njegovo doživljanje izbire. Vsekakor je to le nekaj povezav, ki sem jih našla glede na sklepe moje raziskave. Možnosti izbire pri raziskovanju pa je veliko več.

7. LITERATURA

- Bajzek, J., Bitenc, M., Hvalič, S., Lokar, A., Ramovš, J., Strniša, Š. (2003), *Zrcalo odraščanja: mednarodna sociološka raziskava o odraščajočih otrocih*. Radovljica: Didakta.
- Bajzek, J., Bajzek, R., Bedernjak, K., Červek, A., Sraka, J., Sraka, M., Strniša Tušek, Š., (2008), *Odiseja mladih*. Radovljica: Didakta.
- Berger, L. P., Luckmann, T. (1999), *Modernost, pluralizem in kriza smisla: orientacija modernega človeka*. Ljubljana: Nova Revija.
- Carlgren, F. (1993), *Vzgoja za svobodo: pedagogika Rudolfa Steinerja*. Ljubljana: Epta.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., Možina, M. (2009), *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Dervin, B., Foreman-Wernet, L. (2003), *Sense-Making Methodology Reader: selected writings of Brenda Dervin*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Dragoš, S., Leskošek, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Edinger, E. F. (2004), *Jaz in arhetip – Individuacija in religijska funkcija psihe*. Ljubljana: Študentska založba.
- Godec, S. (2008), *Izbirnost življenjskih potekov kot socialni problem v času postmoderne*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomska naloga).
- Klepec, P. (2004), *Vznik subjekta*. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU.
- Mahnič, J., Sitar, S., Trstenjak, A., Blažič, V., Rot, A., Zupančič, B., Krivic, M., Križanič, F., Kumer, Z., Lebič, L., Krečič, P., Maleš, M., Truhlar, V., Messner J., Kuntner, T., Rebula, L., Gradišnik, J., Stanič, J., Skok, L., Meško, E., Klevišar, M., Urh, K., Bohinc, T., Kopeinig, J., Hribar, S., Peterle, L., Capuder, A., Ošlak, V., Stres, T. (1985), *Ustvarjam, torej sem*. Celje: Mohorjeva družba.

- Makarovič, J. (1986), *Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marjanovič Umek, L., Zupančič, M., Fekonja, U., Kavčič, T., Svetina, M., Tomazo Ravnik, T., Bratanič, B. (2004), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Nastran Ule, M., Rener, T., Mihelj, V., Kurdija, S., Mencin Čeplak, M. (1996), *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Nastran Ule, M. (2000), *Sodobne identitete – V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Poštrak, M. (1994), *Uporaba ustvarjalnih pristopov pri delu z otroki in mladostniki*. Šolsko svetovalno delo, letnik XII. številka 1/2: 11-17. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Poštrak, M. (2002), *Subjekt in intersubjektivnost*. Socialno delo, letnik 41, številka 5: 249-271. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Praprotnik, T. (1999), *Ideološki mehanizmi produkcije identitet*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij in ŠOU, Študentska založba.
- Salecl, R. (2007), *O tesnobi*. Ljubljana: Sophia.
- Salecl, R. (2010), *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schütz, A. (1976), *Collected Papers II*. The Hague: Nijhoff.
- Schütz, A. (1987), *Dobro obveščeni državljani*. Nova Revija 65-66: 1637-1645.
- Ule, M. (2008), *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, M., Mihelj, V. (1995), *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.

Veenhoven, R. (2000), *Freedom and happiness, A comparative study in 46 nations in the early 1990's*. Culture and subjective wellbeing, MIT press, Cambridge: 257-288.

<http://www.mladina.si/47533/dr-mirjana-ule-socialna-psihologinja/>, 09. 05. 2012

8. PRILOGE

8.1. DODATEK 1 – Intervjuji

Zapis intervjujev je dobesečen, v pogovornem jeziku.

Intervju A

Jaz: Delam diplomsko nalogo na področju socialnega dela z mladimi na temo izbire, če nam le ta povzroča tesnobo oziroma nam daje svobodo. Okvirno, da si boš lažje predstavljal kaj želim od tebe... Osredotočila bi se na mlade na prehodu v odraslost... Glede na to, da si ravno dopolnil 24 let, si to tudi sam... Zanima me s kakšnimi izbirami se soočaš, kako se soočaš in kaj ti to predstavlja, kaj ti pomeni. Imam nekaj, če želiš, sem si izpisala odlomek o izbiri, ki ga imam v diplomski nalogi. Lahko to preberem, da si boš lažje predstavljal. Če misliš, da ni potrebno pa ne.

A: Ja, lahko.

Jaz: Torej, Renata Salecl pravi, da se v družbi prevelike izbire zdi, da je vedno manj zahtev Drugega in da je subjekt veliko bolj svoboden kot v preteklosti. Med drugim pa ta subjekt dobiva stalne spodbude, naj sledi svojemu užitku. Dobimo vtis, da smo osvobojeni stare tradicije (kulturnih in družinskih omejitev) in lahko sami ustvarjamo podobo, kakšni želimo biti. Potem pa imam še tole: možnost izbire najprej zahteva priložnost izbirati, kar nam omogoči okolje. Nato zahteva zmožnost izbire, kar si omogoči vsak sam. Pri tem je pri priložnosti izbire pomembno, da obstaja nekaj kar izbiraš in da izbira ni onemogočena s strani drugih. Zmožnost izbire pa pomeni, da moraš priložnost, ki ti je bila dana, izkoristiti in da se ob priložnosti ukrepa, kar je odvisno od pripravljenosti posameznika, da izbere. Na koncu pa piše še, da izbira vključuje predvsem negotovost in odgovornost.

Zdaj bi te pa jaz na začetku prosila, da mi opišeš eno situacijo, v zdajšnjem času, ker si zdaj mladostnik na prehodu v odraslost. Situacijo v kateri si se znašel pred izbiro.

A: Ja, v bistvu iz bližnje preteklosti?

Jaz: Ja, če se mogoče zdaj soočaš s kakšno izbiro, ali pa v preteklosti mogoče kakšno izbiro, ki se tiče tega, da ti prehajaš v odraslost. Neko situacijo, ko si se mogel odločiti o nečem, pri čemer si imel možnost izbire.

A: Aha. Ali v bistvu tako situacijo, ko sem se že odločil ali ko se še nameravam?

Jaz: Vse.

A: Aha. No, kar sem se odločil je lahko o izbiri računalnika, laptopa recimo. Kar se odločam pa lahko tudi o izbiri nadaljevanja študija na magisteriju.

Jaz: O čem bi pa raje govoril?

A: Jah... V bistvu ti lahko... Ne vem... Ali ti hočeš zaradi sebe, da sem bolj odrasel zaradi tega ali...

Jaz: Izbire glede katerih ne da si bolj odrasel... Ja, ampak da na nek način z njo vstopaš v svet odraslosti... Tako, da mogoče ta...

A: Druga.

Jaz: Magisterij, to je trenutno, kar se ti dogaja. A je bila v preteklosti tudi že kakšna taka izbira?

A: Ja, bila. Za študij.

Jaz: No, potem pa izberiva tole, ali bova govorila o tem kar se zdaj odločaš za magisterij? No, saj mogoče bova mogla o obeh...

A: No pa začniva s to, za katero sem se že odločil.

Jaz: (opis slike metafore metode osmišljanja).

A: To je čas pred izbiro, to pa potem ko sem se odločil?

Jaz: Ja, to je ta izbira in to je tvoja odločitev, most čez to izbiro. In pa potem na koncu izidi. Pa se zdaj ustaviva tukaj, ko si se ti soočal s to izbiro. Kakšna so se ti takrat pojavljala vprašanja?

A: Ja, v bistvu kaj sploh hočem. Na katero fakulteto, katero izbrati. Na izbiro smo imeli tri možnosti. In sploh se mi zdi, da takrat še nisem bil toliko dorašel, da bi sam čisto točno vedel kaj bi sploh rad. Tudi na koncu je bilo tako, da na prvo in drugo izbiro nisem bil sprejet, prišel sem pa na tretjo, kar si mogoče nisem toliko želel. Sprva, ampak se je na koncu izkazalo, da je tudi kar v redu. Problem je v tem, da je to tudi en prehod. Ti si navajen štiri leta v srednji šoli pač ene ljudi srečevati, potem pa, ko prideš na fakulteto je spet neka nova zgodba. To je v bistvu tudi mogoče strah ali pa neka pričakovanja kaj se bo zgodilo tam... Potem te še zanima obnašanje... Obnašanje takrat je bilo bolj neumno... Kakor zdaj. Zato mogoče te izbire tudi nisem dovolj resno, dovršeno jemal, ker sem odlašal bolj kot ne do zadnjega trenutka. Odločil sem se v zadnjem hipu.

Jaz: V zadnjem hipu si se odločil katere tri fakultete boš vpisal?

A: Ja. Nisem toliko premleval, kot recimo, če bi ... Kot recimo zdaj ko se odločam, bi veliko bolj pregledal kaj bi sploh rad pa kaj bi me zanimalo.

Jaz: No, saj to je ta čas in prostor. No, v redu. Ali je bilo kakšno vprašanje glede tega kako, ko si se odločal, ko je bila ta izbira ... Kakšno izbiro se ti je zdelo, da imaš takrat?

A: Ja, v bistvu ogromno. Pač veliko izbiro. Če zdaj pomislim na to, pač ena večjih izbir. Podobna je bila že na prehodu iz osnovne šole na srednjo, ampak ni bila tako velika kakor ta. S tem sem si mogoče začel graditi kariero, pa bolj se osredotočiš na en fokus. V bistvu gimnazija je bila tako zelo širok pojem, širok spekter znanja. Tukaj pa se osredotočiš na eno smer, se boš specializiral, zato se mi mogoče glede tega zdi to velika izbira. Zelo pomembna, ker potem po koncu šolanja... V to smer, kamor sem šel, te začne kakšna stvar iz te smeri tudi bolj zanimati, ki me prej sploh ni.

Jaz: Ali pa si... Ali je bil to dober občutek, da imaš izbiro... Kakšen ti je bil ta občutek?

A: Tako, mešan. Po eni strani sem hotel... Mogoče mi je ugajalo nekaj novega. Po drugi strani pa je vsaka sprememba tudi huda. Ne nujno huda, ampak, kako bi rekel, težka. Zdaj ne morem reči, da sem občutil neko tesnobo, ampak...

Jaz: Ne, saj ni treba. Ni ti treba določiti tesnobe ali svobode.

A: V bistvu oboje, tako mešani občutki.

Jaz: Je bilo potem takrat kaj prisotne zmede, strahu, kakšni zapleti ali je ta razpoka... Kakšna se je zdelala?

A: Ja v bistvu strah je bil potem, ko sem čakal kaj se bo izcimilo iz te izbire, iz teh rezultatov. Kam bom sploh prišel. Mogoče je bila potem tudi to zmeda, ker dolgo časa nisem vedel na katero od izbranih fakultet bom sploh prišel. Mogoče s tega vidika strah in zmeda. Da bi bilo kej prav pretirano pa ne.

Jaz: No, potem si se ti odločil, si izbral tri fakultete na katere se boš vpisal. Da si to naredil, da si te tri fakultete izbral... Kje si dobil ideje, so se pojavile kakšne ideje, kakšne so bile misli, ali si to naredil sam ali si rabil koga, da ti je pomagal pri tej izbiri?

A: Ja, odločal sem se na podlagi tega, kar me veseli. Bolj na podlagi tistih stvari, ki so me zanimale. Je bilo tako, da smo v šoli imeli na izbiro, da so nam pomagali pri tem, ampak meni to nikoli ni preveč ugajalo. Mi tudi zdaj ne, da mi nekdo nekaj začne svetovati, kar me v bistvu samo zmede. Jaz sam že vem določeno stvar, imam že tako premišljeno, da če kdo hoče nekaj svetovati, mi sicer kdaj pomaga, ampak zelo velikokrat me samo zmede.

Jaz: Pa v tem primeru, si šel na posvet v šoli?

A: V bistvu ne, niti k psihologu, ne na informativne dneve. S tem ugotoviš, da te kakšna stvar bolj zanima, kaj te lahko tudi odbije. Lahko na koncu ugotoviš, da sploh ni tako, kot so na začetku predstavili. Na fakulteti je na koncu tako, kot si sam začrtaš pot. Ni čisto vse tako strogo določeno, da ti nekdo reče, da ven prideš samo s to vrsto znanja. Lahko imaš ti bolj razširjen horizont, zato ker si si mogoče na podlagi tega znanja horizont še malo razširil. Kaj si me zdaj že vprašala?

Jaz: So ti potem ti informativni dnevi kaj pomagali, da si se odločil ali ne? Konkretno v tem primeru, ko si tiste fakultete, ki si jih napisal, napisal?

A: Ja, bil sem od tistih, ki sem jih potem tudi izbral, samo na enem informativnem dnevu. Bil sem potem še na drugih fakultetah, ki jih potem nisem izbral. Za te sem se ravno na podlagi informativnega dne odločil, da ne bom šel tja.

Jaz: Bi lahko rekel, da ti je to pomagalo ali ne?

A: Ja, lahko bi rekel, da mi je pomagalo.

Jaz: Je še kje drugje bilo kaj takšnega, doma, prijatelji, v šoli? Ali je bilo najpomembneje, da si potem sam s seboj predelal stvari?

A: Če procentualno gledava, se mi zdi, da je bilo 75% sam pri sebi, 15% prijatelji, 10% tudi doma, da so mi mogoče malo svetovali. Doma so mi sicer dali čisto proste roke. Kolikor smo se pogovarjali s prijatelji... Pač širok nabor fakultet je bil, tako da... Jih je bilo tudi nekaj, ki so se vpisali na to fakulteto, ampak ni bil to poglavitni razlog, da sem se tudi jaz vpisal.

Jaz: Si pri tem naletel na kakšne ovire?

A: Na ovire? Kaj?

Jaz: Pri tem, ko si se odločal, ko si izbral, te je kaj zadrževalo, ti je izbiro kaj onemogočalo?

A: Ja, ovira je bil tudi končen uspeh. Ker fakultete so imele tudi omejitve. To je bila glavna ovira. Nisem se hotel vpisati ravno na medicino, ker sem vedel, da tja ne bom prišel. Tako, da sem izbral nekoliko manjše ovire, ene sem zadel, ene pa preskočil.

Jaz: Ko si to izbral, ko si naredil ta most čez razpoko, ti je ta rešitev, ki so jo našel, si rekel sam s seboj, pa prijatelji in družina, vse skupaj, kar ti je omogočilo, da si naredil most, ti je osmislilo bistvo, končen rezultat ali ti je ostalo nejasno?

A: Se mi zdi, da sem s tem tudi zrastel. Ker sem se poglavitno sam odločil. To je bila moja izbira. Pri velikih stvareh imajo na tvojo odločitev vpliv tudi druge stvari. Tukaj se mi je pa zdelo, da sem se v veliki meri odločil sam.

Jaz: In kaj ti je to pomenilo?

A: V bistvu mi je veliko pomenilo. Kakor pač... Za svoj ego.

Jaz: Si zrastel?

A: Zrastel, ja.

Jaz: Si pripomogel na prehodu v odraslost?

A: Tako je.

Jaz: Izid, si že prej omenil, je bil pač tak, da si bil od treh možnosti sprejet na zadnjo. Kakšne so bile posledice, učinki? Kako si se takrat počutil, kaj ti je pomenilo? Izkušnje?

A: Mogoče ravno zaradi tega, ker sem bil izbran na tretjo, malo tudi razočaranja, ker potem razmišljaš zakaj se pa nisem tudi malo bolj učil, da bi bil sprejet na prvo ali drugo. Na koncu pa tudi pričakovanje nečesa novega. Razočaranje spet ni bilo tako veliko. Pač sem se sprijaznil s tem, da sem bil izbran na tretjo. Sem se potem tudi odločil, da bom to dokončal. Nisem obupal zaradi tega.

Jaz: Razumem. Bi mi želel še kaj povedati? Razmišljam, če bi še kaj... Kako pa ti je bilo potem na koncu, če pogledaš na vse skupaj nazaj? Na tisto, ko si bil pred situacijo, ko si moral izbrati, pa ko si izbiral... imaš pa kakšne občutke?

A: Se mi zdi, da sem potem tudi bolj odrasel. Pred izbiro se mi ni zdelo, da sem se zmožen tako... Takrat se mi je zdela to ogromna izbira pa mogoče tudi malo težka, ampak... Potem sem zrastel s tem in mi je ...

Jaz: Se ti je potem še zdela težka?

A: Ne, zdaj ne. Če sebe zdaj gledam ne, ampak za takrat bi se mi pa še vedno zdela, če bi bil tak, kot sem bil takrat.

Jaz: Če bi pa zdaj bil na istem?

A: Bi mi bila pa izbira lažja. Saj tudi zdaj, ko izbiram se bom malo bolj poglobil, ker so nadaljevalni programi še bolj ozko usmerjeni. Tudi vem kaj me zdaj bolj zanima. S tega vidika se bom mogoče tudi lažje odločil.

Jaz: Prav. Imam občutek, da sva zaključila. Se strinjaš, ali bi še kaj dodal? Še kaj želel?

A: Ne.

Jaz: Ne obljubim pa, da se ne bova več slišala in o tem pogovarjala. V redu? Dajva narediti odprt zaključek. Dajva si priložnost, da se še kdaj vidiva, če bom kaj rabila ali boš mogoče rabil ti, sem ti na voljo.

Intervju S

Jaz: Delam diplomsko nalogo na temo izbire med mladimi na prehodu v odraslost. Prebrala ti bom nekaj, da si boš mogoče lažje predstavljala za kaj gre. Kaj natančneje hočem. Lahko me boš še kaj vprašala. Pokazala ti bom tudi sliko. Torej, naj ti preberem besedilo, ki jih v diplomski nalogi tudi uporabim (preberem besedilo). Metodo raziskovanja, ki jo uporabljam, se imenuje Sense-making metodologija ali osmišljanje, v kateri je tale slika (opisujem sliko)...

Prosim te, da mi opišeš eno situacijo v kateri si se soočala z izbiro, si se morala nekaj odločiti. Bilo bi dobro, da je situacija, ki si jo zamisliš v povezavi z obdobjem mladosti na prehodu v odraslost.

Si si zamislila kakšno situacijo, veš o čem bi lahko govorila?

S: Mora biti taka... Odvisno kakšna je teža izbire... Recimo izbira študija ni enaka izbiri kam greš na počitnice... Kakšna mora biti torej moja izbira?

Jaz: Če pogledava tako... Da si ti izbrala študij je v povezavi, da ti prehajaš v odraslost, v to obdobje. Da s tem pač odraščáš. Da pa ti izbereš počitnice pa nekako ni...

S: V redu, bom izbiro študija.

Jaz: No, če se postaviš v situacijo, ko si ti izbirala študij... To ti predstavlja razpoko... Zanima me kakšna so se ti takrat postavljala vprašanja, je bilo kaj zmede, povej mi kako ti je bilo takrat.

S: V bistvu sem bila jaz takrat že čisto odločena, da se bom vpisala na arhitekturo. Največje vprašanje, ki je bilo, je ali bom sprejeta ali ne bom. Ali bom naredila sprejemne izpite in maturo ali ne. Naprej od tega pa je bilo vprašanje kaj bi dala na drugo in tretje mesto.

Jaz: Kako pa si se potem to odločila (drugo in tretjo)?

S: Na podlagi informativnih dni, ampak če zdaj pomislim nazaj, če bi študirala karkoli od tistega mi ne bi bilo všeč.

Jaz: Če zdaj ne razmišljaš toliko katere fakultete si vpisala, ... Takrat, ko si se mogla odločat, si bila kaj zmedena, te je bilo česa strah, še poleg tega ali narediš maturo, sprejemne izpite ...? Bi bilo še kaj, se je kaj zapletlo?

S: Ni mi bilo nič. Se mi zdi, da takrat sploh toliko ne razmišljaš točno kaj boš delal, kako boš živel... Mislim, je to ena takšna odločitev, samo ni... Dejansko ne čutiš te odgovornosti toliko, da boš enkrat res moral...

Jaz: Da te bo to toliko zaznamovalo?

S: Ja. Jaz se takrat nisem tako počutila.

Jaz: Tako, da je v tem primeru takrat težko bila kakšna zmeda ali strah.

S: Ja.

Jaz: Če pogledava še tukaj, ko si gradila ta most, si se odločala, si dobivala ideje, zaznave, misli,... Kje si to dobila, je bilo okolje, drugi, sama od sebe,... Ko si vedela, da greš na arhitekturo...

S: Kaj jaz vem, od ... Ne vem, od samega zanimanja za te stvari, ampak takrat, ko smo bili v tem obdobju in, ko smo se o tem odločali, je bilo z vseh strani veliko informacij, vsi so hoteli pomagati, svetovati... Ampak na koncu... Od staršev do sošolcev, saj se vse vrti okrog tega ... Si se verjetno odločil na podlagi vsega.

Jaz: Bi lahko rekla kaj je vplivalo najbolj?

S:

Jaz: Si sama?

S: Ja, jaz sem sama, ker me je to že od nekdaj zanimalo.

Jaz: So bile pri tem kakšne ovire? Ti je kdo kaj onemogočal?

S: Ne. So me vsi podpirali.

Jaz: Torej, niso ti svetovali – pojdi tja in tja, ampak ko si se odločila, so te podprli.

S: Ja.

Jaz: Potem, ko si se ti odločila, most je bil narejen, ko si dobila rezultate in vse, ti je to osmislilo celotno zadevo, ves proces, ki je bil prej pred teboj in je zdaj že za teboj, ali te je zmedlo, ti je pustilo nejasnosti?

S: Ne, ne, mi je osmislilo. Neko breme ti odpade, si zadovoljen, da si se nekaj odločil in si z odločitvijo zadovoljen. Skratka, pozitivno.

Jaz: Ko si to izvedela, kakšne so bile še posledice, učinki?

S: Nič, na morje sem šla. Takrat odmisliš šolo, imaš najdaljše počitnice v življenju.

Jaz: Ko si vse skupaj gledala nazaj, ali pa če gledaš zdaj nazaj, bi kaj spremenila? Bi zdaj naredila drugače?

S: Ne. Mislim, da ne.

Jaz: Bi se ti zdela zdaj ista izbira lažja, mogoče težja?

S: Kako?

Jaz: Če bi se morala zdaj, ko si toliko stara, ko je toliko več stvari za teboj, da bi se mogla spet odločit kam greš študirat, bi ti bilo lažje ali bi spet takoj vedela kaj hočeš?

S: Mislim, da bi težje.

Jaz: Zakaj?

S: Zato, ker zdaj vem, da mi tam ni uspelo, sem mogla odločitev v bistvu spremeniti že vmes... Ali bi tam spet zapravila dve leti ali bi šla takoj na ekonomijo... Težje bi mi bilo. Takrat se mi zdi, da se tako ali tako lažje odločaš.

Jaz: Zakaj?

S: Ravno zato, kar sem rekla na začetku, ker se ne zavedaš teže te odločitve. Ne veš koliko in kako bo to res vplivalo naprej.

Jaz: Kakšni pa so bili občutki takrat, ko si že vedela, da si sprejeta, je vse za teboj?

S: Dobri, zadovoljstvo, veselje. Navdušena in motivirana.

Jaz: V redu. Zahvaljujem se za sodelovanje. Recimo, da sem od tebe izvedela že vse. Ko bo prepisano, dobiš v branje. In bova takrat pogledali, če te bom še kaj potrebovala.

S: Brez problema me lahko še kaj vprašaš. Rada bi dodala, da ta izbira in to odločanje se mi zdi, da je bilo takrat, ko sem se odločala svobodno, mi je bolj predstavljalo svobodo... Ko čas mine, recimo zdaj, pa se zavedaš tesnobe te odločitve... Takrat ko se odločaš sploh nismo vedeli kaj nam to prinaša, zato je bilo svobodno... Potem pa dojameš, da je to resno in kaj vse prinese za seboj, pa ta odločitev postane malo manj svobodna, mogoče tesnobra ...

Intervju K

K: prebere odlomka, ki imam pripravljena. Razložim mu sliko metafore osmišljanja in ga prosim naj mi opiše situacijo v kateri se je soočal z izbiro. Ta situacija naj bo povezana z obdobjem mladih na prehodu v odraslost, kar pomeni, da naj ne sega predaleč v preteklost. Naj izbira ne bo izbira materialnih dobrin ali podobnega.

Jaz: Imaš v mislih o čem bi lahko govorila?

K: Mogoče razgovor za službo, se mi zdi, da bi bilo v redu. Ko sem se prijavil za delovno mesto je bil opis delovnega mesta samo notranja pomoč uporabnikom. Ko pa sem prišel tja pa so mi tam že takoj pokazali kako se dela in mi povedali, da je potrebno znanje hrvaškega jezika. Prej to ni pisalo, tega nisem vedel. Na razpisu za delovno mesto tega ni bilo. Bila je pa to stvar, za katero nisem vedel, če bo šlo, saj nisem znal hrvaško. Povedali so, da se dela tudi ponoči. Sem si rekel, v redu... Potem te dejansko vržejo noter v zadevo in začneš takoj delati. Dejansko se nato sproti učiš in sem mislil, da mi bo hrvaščina ovira. Potem pa začneš delati, imaš kolektiv, ki ti dejansko pomaga. Na ta način smo preko prešli določene zadeve. S službo nato pridejo tudi druge stvari, plačal sem si šolnino... To mi omogoča vse druge stvari. Načeloma, če bi nekaj časa še delal tu, bi lahko dobil tudi stalno zaposlitev.

Jaz: Ti si to službo našel, si šel tja pogledat, si vse izvedel, takoj so te vpeljali noter ... Sistem, hrvaščina... Si potem ti sam pri sebi kaj razmišljal ali bi to službo vzel ali ne?

K: Dejansko sem se s šefom na začetku pogovarjal, da ne znam hrvaško. Je rekel, to se da načeloma pomagat, da se naučiš. So rekli naj poskusim za kakšen mesec, pa bomo videli. V tistem mesecu sem pa potem videl, da dejansko se bo dalo rešit zadeve... Na začetku je šef celo omenjal, da bom šel lahko na tečaj hrvaščine, da bi mi to omogočili. Ampak potem iz tega ni bilo nič. Sem se jezika naučil preko klicev, e-mailov in vsega.

Jaz: Si za tečaj potem še kaj vprašal?

K: Nismo potem nič o tem govorili.

Jaz: Pa ti je bilo do tega, da bi šel?

K: Drugače ja.

Jaz: Kaj ti je potem takrat pomagalo, da nisi šel stran in si ostal v službi?

K: Ker je bilo pač v redu, smo imeli svoboden urnik, samo vpišeš se, nič te ne silijo kdaj moraš delati. Tudi kadar delam ponoči, sem dovolj svoboden v službi in sem lahko delal veliko stvari še zraven.

Jaz: Samo ti si moral biti tam nekaj časa, da si to ugotovil?

K: Ja, nisem vedel tega od začetka. Skozi čas sem spoznaval določene pluse.

Jaz: Kaj si se pa takrat, ko si prišel tja ... Za svoboden urnik in vse si izvedel kasneje... Kaj te ja pa takrat držalo, da si kar prišel?

K: Na začetku? Ker je bil izziv. Bilo je področje, ki me je zanimalo, računalništvo. Zame so bile določene stvari nove, ki jih nisem še nikoli delal. Sem videl, da je vse skupaj v redu in da se bom določene zadeve lahko naučil. Tudi že na začetku so omenjali, da po določenem času obstaja možnost redne zaposlitve ... To sem imel sicer čisto nekje zadaj, ampak ja ... Vse je, dobra firma, Ljubljana, vse. Kolektiv tudi, z ljudmi sem se razumel, čeprav so bili vsi starejši, takrat sem bil najmlajši. Tudi hrvaščina potem ... Ko sem se pogovarjal ... Potem padeš noter. Hrvaščina je bila sploh največja ovira ... Južni trgi, pokritost,... Se učiš in potem gre.

Jaz: Torej minus samo jezik, vse ostalo ... Toliko plusov, da si kar šel in potem je tudi minus...

K: Ja, dejansko, če bi jaz vedel ... Če bi na razpisu pisalo, da je potrebno znanje hrvaškega jezika, sploh ne bi šel na razgovor. Ko sem pa že prišel tja, sem pa rekel, poskusil bom. Od začetka me je motilo tudi to, da bom delal ponoči, nisem točno vedel kako bo ... Mogoče ne bo šlo. Potem pa res vidiš, da vse gre. Tudi vikendi in prazniki, vse. To so bile negativne stvari za katere s časoma znaš potegniti ven pozitivno.

Jaz: Da si se ti odločil, da si kar hodil v službo, kljub hrvaščini ... Si se odločil zato, ker so te stvari zanimale, da bi jih počel ... Si še kje drugje našel podporo, ti je kdo še kaj... Kakšna pomoč? Ali samo to, da ti greš, ker te zanima?

K: Načeloma mislim, da name niso vplivali drugi ... Pač ... Ne, to ne. Bolj sam...

Jaz: Kaj pa ta, ki si bil z njim na razgovoru ... S tem tečajem in to ... Ti je pomagalo?

K: Ja, v bistvu ... Je pomagalo ... Če bi to še dobil, bi bilo toliko bolje, ampak ... Je nisem. Vseeno se je dobro izšlo. To je bil vodja oddelka ... Vsake toliko časa imamo tudi sestanke in gremo čez probleme, ki jih imamo, ki se pojavljajo ... In skušamo rešiti. Tako, da imamo nek korekten odnos. Redno zaposleni jih imajo večkrat, vsake toliko pa še mi ...

Jaz: So se pojavljala kakšna vprašanja, dileme, da bi se res soočal s kakšnimi ... Takrat ko si začel ... So se ti pojavljala vprašanja, mogoče ali bom zmozel ali bom imel koga, da bi mi pomagal ... Ali je bilo čisto tako?

K: Za pomoč sem vedno imel sodelavce ... Kar je bilo tehničnih težav ... Nisem pa imel nekih osebnih problemov pri tem ... Osebnostnih težav res ni bilo ... Ne. Mogoče se nisem najbolje razumel z enim sodelavcem, negativna energija ... Ampak smo se potem zmenili.

Jaz: Potem ko si to obdobje, ko si premišljeval ali bi tam delal ali ne ... Potem si se odločil, da tam ostaneš, ker ti je v redu, tudi hrvaščina ni bila več problem. Si se ob tem dobro počutil, je to dalo en smisel vsemu temu o čemer si prej dvomil?

K: Ja, iz tega potegneš samo pozitivne stvari ... Dejansko, kar se tiče vsega, potem vidiš, da gre. Tudi pišem že bolje v hrvaščini, se trudim napisati kakšno elektronsko pošto. Zadevo nadgrajujem. Mi pomaga, saj se v šoli tega jezika nismo učili. Možnost se imamo razvijati ... Če imaš dobro idejo, greš tja in poveš. Te spodbujajo na nek način tudi pri tem. V bistvu razmišljaš kako lahko pripomoreš k vsemu skupaj, počutiš se kot del ekipe, kar je v redu. Tega prej nismo imeli, kjerkoli sem delal. Vidiš tudi starejše skupine ljudi, kako oni delujejo ... Ali pa ko nekdo drug dela z računalnikom in tega ne zna, skušaš mu potem pomagat in razložiti. Naučiš se delati tudi z ljudmi. Neko potrpljenje dobiš, glede na folk. Tudi to sem se naučil. Ker preko telefona stranke ne vidiš in ne moreš se držati nazaj ... So tudi oni živčni, imajo dvajset ljudi zadaj in nekaj ne dela ... To je v redu, ker dejansko nisem pričakoval, da se bom naučil tudi tega. Koliko je enih stvari zadaj ...

Jaz: Zdaj, ko gledaš nazaj, ko si bil v tej situaciji (si prišel tja, si se odločal ali ja ali ne) kakšna se ti je zdela takrat in kakšna se ti zdi zdaj?

K: Ja, zdaj v bistvu dosti lažje ... Sem šel tudi čez manjši intervju za službo ... Takrat sem prišel z določenim strahom delat v Ljubljano, nisem bil navajen toliko vožnje sem in tja ... Zdaj pa mi je vse lažje.

Jaz: Hočeš reči, da če bi prišlo do iste situacije zdaj, bi ti bilo lažje, kot ti je bilo takrat?

K: Ja. Tudi takšna zadeva me ne bi ustavila. Rekel bi si, ja, mogoče res ne obvladam toliko, ampak se bom naučil. Ne bi šel s takim odporom, kot sem šel takrat.

Jaz: Imaš preteklo izkušnjo, da se da.

K: Tako je.

Jaz: V redu ... Trenutno nimam več vprašanj, mislim, da sva vse naredila. Če te bom še kaj potrebovala ... Te bom poklicala. Enako velja zate, lahko me pokličeš.

Intervju M

Jaz: Delam diplomsko nalogo in me zanima s kakšnimi izbirami se mladi na prehodu v odraslost soočamo. Prebrala ti bom nekaj, kar imam v nalogi, da ti bo mogoče malo lažje razumeti za kaj gre (preberem besedilo). Pokazala ti bom še sliko metafore osmišljanja (sliko razložim). Vzem si čas, če nimaš še ničesar v mislih ... Prosila bi pa te, da mi poveš eno situacijo v kateri si se soočala z izbiro.

M: Ali mora biti daleč v preteklosti ali ...

Jaz: Ne, lahko je ne dolgo nazaj ... Tudi, če jih imaš več v mislih, mi jih lahko več poveš, pa bova videli kam greva.

M: Ker sem si pripravila to, ali ostanem v Berlinu za celo leto ali ne, saj sem šla takrat skozi hud proces odločanja – ostati ali ne na izmenjavi.

Jaz: Ja, ja.

M: Ta je v redu, ok.

Jaz: No, zdaj se ti postaviš v to situacijo in mi mogoče malo širše opiše vse skupaj.

M: Odločila sem se, da grem za pol leta v Berlin na izmenjavo in morala sem se dokaj kmalu odločiti, ker so mi bile vse poti odprte, ali podaljšam izmenjavo na celo leto ali ne. Mislim, da je bilo decembra, ko sem morala že vedeti ali podaljšujem ali ne. Kar pa je bilo v bistvu dva meseca po tistem, ko sem tja sploh prišla. Moja začetna izkušnja Berlina ni bila zelo navdušujoča, kot sem sprva mislila da bo. Vseeno je

bila pa možnost ostati v Berlinu do avgusta pač precejšna in moja želja po tem tudi. Že zaradi tega sem se morala res odločiti in enkrat narediti vse minuse in plusa za odhod domov januarja ali, če ostanem celo leto.

Jaz: Napisala si plusa in minuse?

M: Ja.

Jaz: Kje si to našla? Zakaj se si odločila za to?

M: Ker sem si morala načrtovati življenje za približno dve leti naprej, ker je to potegnilo za seboj dve leti življenja. Če bi šla domov, bi končala četrti letnik v roku in bi imela normalno absolventski staž in ... Potem sem pa ostala in se je vse to zamaknilo za pol leta in bi morala še enkrat delati celotni četrti letnik v Sloveniji in diplomu in tako ... Zato, ker sem mogla načrtovati vse to, sem si morala napisati plusa in minuse. Bilo je preveč, da bi imela v glavi načrt za dve življenjski poti.

Jaz: Takrat, ko si bila še v tem odločanju, kakšna so se pojavljala vprašanja, glede česa je bila še zmeda?

M: Vprašanja so bila predvsem ali se mi da ukvarjat sama s seboj še naprej v Berlinu, v tej situaciji v kateri sem bila. Pač po enem mesecu, ko sem končno dobila stanovanje, potem, ko nisem imela ravno veliko družbe, potem, ko mi nemščina ni najbolje šla, sem bila v bistvu zelo v precepu oditi domov, v neko, recimo, varno cono in biti doma s prijatelji, družino, v okolju, ki ga poznam. Ali pa ostati in mogoče celo pridobiti veliko več, kot doma. To je bilo največje vprašanje ... Sploh ta del, ostajati v Berlinu.

Jaz: Si v preteklosti ... Ko govorimo o zgodovini, preteklih izkušnjah ... Ti je kaj iz kakšnih preteklih izkušenj pomagalo pri odločitvi?

M: Razumem ... Mogoče to, da sem se toliko poznala, da sem vedela, da mi bo žal, če ne ostanem. Da bi vedela od prej, da sem zmožna neke ostati, da se svet ne bo podrl in, da bi pač šlo.

Jaz: Kaj pa potem ... Pisala si plusa in minuse ... Ni mi treba povedati kaj so bili plusi in minusi, ampak, kje si dobila to idejo ... To ti je pomagalo, v bistvu si se zaradi tega odločila ...

M: Ja. To mi je pomagalo, da sem prelila misli na papir ... To. Kje sem dobila idejo pa ne vem ... Čisto tako je bilo. Mogoče pretekle izkušnje.

Jaz: Kaj ti je poleg tega še pomagalo?

M: Mislim, da največ ta želja ... Prepričanje, da bom nekaj zamudila, če ne ostanem. To, da sem sama sebe brnila v rit, da ostanem v Berlinu.

Jaz: So bile pri tem kakšne ovire, ti je kdo kaj ... Iz okolja ... Kakšne si dobila odzive prijateljev, družine ... Si se obrnila tudi na njih?

M: Zelo malo, ker sem vedela, da me bodo pri obeh straneh podpirali, ali pridem domov ali ostanem. Vedela sem, da bodo z menoj, če ostanem gor. Da ne bo problema, ne finančno, ne tako ... Je pač v redu. Mogoče je bila ovira edino to, da nisem vedela ali bom lahko ostala v stanovanju v katerem sem bila, saj se mi ni dalo iskati novega. V bistvu pa sem še v procesu odločanja ugotovila, da lahko ostanem v stanovanju, kar je bila kljukica. Tako, da nekih ovir, razen svojih lastnih, ni bilo.

Jaz: Kaj si pa občutila takrat, ko si bila v tem odločanju?

M: Hm ... Čakaj, da se spomnim ... Mogoče strah pred eno in pred drugo odločitvijo. Torej, če grem domov, da sem popolnoma izneverila samo sebe. Po drugem pa, da sploh ne vem kaj bo, če ostanem. Ta recimo, da je bil največji ... Kaj bo. To.

Jaz: No, potem si se ti odločila. Odločila si se, da ostaneš. Ko je bilo to že za teboj, ti je celo zadevo osmisnilo ali te je pustilo zmedeno?

M: Ne razumem ...

Jaz: Ti si se odločila, da ostaneš. Ta proces je za teboj. Ti je to dalo, reciva notranji mir ... Da je odločitev smiselna ...

M: Ja, razumem. Ne, jaz tako funkcioniram, da ko se nekaj odločim, je to to. In ko sem se odločila je bilo to to in zadeve so stekle. Zelo je bilo tako ... Začela sem kupovat karte za Stockholm, Oslo, da sem lahko šla med počitnicami, ker sem vedela, da bodo dolge ... In to je bilo to. Ko je odločitev enkrat padla, sem bila pomirjena z odločitvijo, ne glede na to kaj bi sledilo.

Jaz: Potem pa izidi ... Da bi zdaj naredila evalvacijo tega procesa, odločitve, vsega, Berlina ... So bili izidi kakšni?

M: Definitivno pozitivni. Če pogledam nazaj in bi se odločila oditi domov bi mi bilo verjetno težje zdaj v tem trenutku razmišljati o tem, kot pa mi je zdaj, ker sem ostala v Berlinu. Občutki so lepši. Glede tega se dobro počutim.

Jaz: Kakšna pa se ti je ta izbira, odločanje, zdelo takrat, ko si bila na tem? In kakšna je zdaj, ko gledaš nazaj?

M: Takrat se mi je zdela zelo velika. Medtem, ko bi zdaj v trenutku rekla, ostani, ne kompliciraj, se bo že rešilo, kot bi se. Takrat se mi je ta »težava« zdela večja, kot bi se mi zdaj.

Jaz: Kaj pa se je spremenilo od takrat?

M: Predvsem šla sem pot, celo. Ugotovila sem, da je bilo bolje.

Jaz: Bi želela še kaj dodati?

M: Še kaj rabiš?

Jaz: Mislim, da ne. Vsaj za zdaj. Če te v prihodnje še kaj potrebujem, boš izvedela.

M: Z veseljem sem na voljo.

Intervju KA

Jaz: Kakor veš, delam diplomu na temo doživljanja izbire med mladimi na prehodu v odraslost, kot smo mi recimo, ko bi lahko bili že malo bolj odrasli ... Da boš lažje vedela kaj točno želim od tebe, ti dam za prebrati tole besedilo, ki ga tudi uporabim v teoretičnem delu diplomske naloge ... Naredile bova tako, da te prosim, da si zamisliš eno situacijo v kateri si morala izbirati, si bila na tem, da si se morala nekaj odločiti. Bilo bi dobro, da ta situacija zadeva nekaj, pri čemer odločitev pomeni nekakšen prehod k odraslosti. Da ni recimo izbira novega računalnika, kaj materialnega. Kaj takšnega, zaradi česar se mogoče počutiš bolj odraslo, ti je dala vsaj občutek tega. Imaš že kakšno idejo?

KA: Ja, lahko mogoče to, da sem se odločila, da grem v Španijo.

Jaz: Lahko. Zdaj pa naj ti pokažem sliko metafore osmišljanja (jo razložim). Mogoče mi lahko kaj več poveš o tej situaciji, ko si bila pred izbiro glede Španije.

KA: Ja, jaz sem že od začetka želela nekam oditi, da bi nekaj novega doživela, da bi malo samo sebe preizkusila, kako sem sposobna skrbeti sama zase, kako si vse organizirati v novem okolju, kjer nikogar ne poznam. Da dobim nove izkušnje, da bi mi bilo lažje potem kaj podobnega storiti tudi tukaj, v Sloveniji.

Jaz: Da bi ti bila ta stvar tudi doma lažja?

KA: Ja.

Jaz: Dajva se postaviti v situacijo, ko ti še nisi odšla v Španijo, ko si se o tem odločala. Kakšna so se ti takrat postavljala vprašanja, glede česa je bila zmeda, če je bila ...

KA: Bilo je veliko dvomov ali mi bo uspelo, predvsem glede študija. Morala sem izpolniti vse pogoje, ki jih ni bilo malo. Res sem morala dosti narediti za to, da sem lahko šla.

Jaz: Da si izpolnila formalne pogoje?

KA: Ja. Ker, verjetno, če si ne bi zadala tega cilja ... Vprašanje, če bi mi uspelo to vse narediti in pri študiju in vse ... Potem je pa kar vse šlo. Začela sem delati, študij mi je kar šel, službo sem dobila ... Ne vem, vse ... Poleti sem šla povsod. Vse mi je uspelo. Verjetno, ker sem si zadala cilj. Ker sem želela oditi v Španijo. Ker sem oklevala toliko let. Hotela sem oditi že prej ... Potem sem si pa rekla, to je to. Hočem. In mi je potem že zaradi tega uspelo.

Jaz: Kako pa, da si se ... Kaj je bilo drugače od prejšnjih let, da si se zdaj pa res odločila?

KA: Mogoče, ker se mi je iztekel študij. Ker je bila res zadnja priložnost. Ne bi imela več druge priložnosti.

Jaz: Kaj pa glede, recimo, če pustiva to, da si morala izpolniti obveznosti na fakulteti ... Izven fakultete torej, da si se odločila, da greš?

KA: Tudi prijatelji ... S podobnimi izkušnjami. Ker so vsi že šli na izmenjavo. Od kogarkoli sem slišala samo pozitivne izkušnje, nobene negativne. Nihče ni rekel, joj meni je bilo pa neprijetno. Vsi so od tega odnesli samo pozitivne stvari. Nato sem želela poskusiti še jaz.

Jaz: So ti torej te izkušnje prijateljev pomagale?

KA: Ja.

Jaz: Kaj ti je pa še pomagalo pri tem, da si se odločila? Je bilo še kaj?

KA: Tudi podpora doma. Starša sta me podpirala. Ne vem ... Tudi profesorji so mi rekli, da naj grem, so bili navdušeni nad mojo idejo. Ne vem, same pozitivne spodbude sem dobila. Nihče mi ni rekel, ne iti.

Jaz: Si dobila podporo pri tem od vseh?

KA: Ja.

Jaz: Glede vprašanj in zmede ... Kaj si sama pri sebi doživljala preden si odšla, ko si se odločala? Vedela si, da je glede študija vse urejeno ... Torej, kakšna vprašanja so se pojavljala pri tebi, glede tega, da si se odločila, da greš?

KA: Ja, skrbelo me je to ... Predvsem to, da nisem imela zagotovljenega stanovanja, nobene fiksne lokacije. Fakulteta mi ni mogla nič priskrbeti ... Najbolj me je mogoče to skrbelo. Kako bom našla stanovanje v velikem mestu. Kako bom to izpeljala. Pa je potem kar šlo.

Jaz: Kakšni so bili ob vsem tem občutki med procesom odločanja?

KA: Mah ... Na začetku mogoče malo panike, samo s časom se samo veselil in nekako verjameš, da se bo vse izšlo.

Jaz: Si se začela veseliti že takrat, ko si se še odločala ali potem, ko si se že odločila?

KA: Že, ne vem, takoj, ko sem začela razmišljati o tem. Marca, ko sem se prijavila, več kot pol leta prej, kot sem šla, sem se pa že veselila, da grem.

Jaz: Pa zdaj, če pogledaš za nazaj ... Ko si se odločala, da greš tja. Kako se ti zdaj zdi tisti čas? Ko gledaš nazaj ... Se ti zdi dobro, slabo, težko?

KA: Ne ... Se mi zdi, da sem na vse dobro odreagirala. Tako kot je bilo. Vse me je nekako prisililo tako, da sem si načrtovala vse. Da sem delala na tem, da bi to uresničila. Se mi zdi, da sem se vse dobro odločila.

Jaz: Kaj bi rekla, da je najbolj pripomoglo k temu, da si se odločila?

KA: Ne vem ... Saj pravim, želja je bila že od nekdaj ... Želela sem pač samo oditi nekam in malo spremeniti način življenja ... Malo preizkusiti sebe.

Jaz: Se pravi bolj sama, kot pa prijatelji, družina ... Pride to potem zraven?

KA: Ja, seveda. Od prijateljev seveda dobiš spodbudo, kar ti da še dodatno motivacijo. Ko vsi govorijo kako so se imeli dobro. Pa koliko lepih izkušenj so doživeli, samo želela sem to doživeti tudi jaz. Tudi na fakulteti že vsi govorijo o tem Erasmusu in poslušam kako je to fino in oh in sploh.

Jaz: Če bi zdaj, ko je to že za teboj, če bi bila še enkrat pred tako odločitvijo ... Kako bi ti bilo zdaj? Bi bilo lažje, težje?

KA: Ja, verjetno bi mi bilo lažje. Ker bi imela že te izkušnje, ki jih imam ... Bi mi bilo lažje. Saj vse poznam in vidim, da ni tako grozno, kot se sprva zdi. Potem kar nekako spelješ. Bi šla še enkrat in bi ponovila vse še enkrat.

Jaz: Ti je potem, ko si se odločila, ti je to osmislilo celotno zadevo? Mislim, če si se pomirila sama pri sebi ali ti je še pustilo kakšne neprijetnosti, zmede ... Ali ti je ta odločitev, ko si jo enkrat imela za seboj, ti je osmislila celotno zadevo?

KA: Ja, sigurno. To je bilo to, ja. Ni mi nič žal.

Jaz: Ok. To je to. Kar se mene tiče sva zaključili. Te še kaj zanima, bi še kaj vprašala?

KA: Ne ... Pač se mi zdi, da sem dobila veliko izkušenj in da zdaj nekako manj pomena dajem brezveznim stvarem. Ko si se včasih tudi kaj sekiral pa tam vidiš, da bo že nekako šlo vse skupaj. Nekako zrasteš. Spoznaš veliko ljudi, ki ti dajo novo perspektivo. Se mi zdi, da se spremeniš po tej izkušnji. Same pozitivne stvari.

Jaz: Ok, v redu. Če te bom še kaj rabila, se pa lahko slišiva.

9. POVZETEK

V sodobni družbi življenjski potek členimo na različne faze. Otroštvo ločujemo od mladosti in mladost od odraslosti. Podaljševanje šolanja ter razvoj industrijskih družb pa sta prispevala k temu, da mladost tvori faze zgodnje mladosti, adolescence in postadolescence ali obdobje mladih odraslih. Za potrebe pričujoče diplomske naloge sem se osredotočila na obdobje mladih odraslih. V tem obdobju gre za intenzivno identitetno raziskovanje, je doba nestabilnosti in sprememb. V sodobni družbi je oblikovanje pojma identiteta postalo zahteven in nikoli končan proces. Mladi so prisiljeni v drugačen razvoj identitete, saj se je možnost in negotovost izbire povečala. Takšen razvoj je prinesel povečanje izbire tako na materialni ravni kot tudi na družbeni in duhovni. To lahko odpira nove možnosti, lahko pa predstavlja breme, pritisk. Z raziskavo sem želela ugotoviti, kako mladi na prehodu v odraslost doživljajo to možnost izbire.

Pri razumevanju posameznika v celoti je pomembno govoriti tudi o sebstvu, subjektu in intersubjektivnosti. Postrak (2002) pravi, da se notranji svet posameznika lahko konstruira šele pod raznolikimi vplivi zunanjega sveta. Da smo vedno odprti v zunanji svet, do drugih. »Jaz« je odziv organizma na vedenje drugih in daje občutek svobode. Iz ideje svobode pa izhajajo tudi razne ideologije, ki so dandanes odprle vrata bolj tesnobi kot svobodi. Nekateri menijo, da ima svoboda pozitiven vpliv, saj posameznik sam najbolje ve, kaj ga bo osrečilo. Spet drugi mislijo, da ima svoboda negativen vpliv, saj posamezniki ne vedo, kaj je najbolje zanje. O tem govori tudi Schütz (1976), ko navede tri idealne tipe. Poimenuje jih izvedenec, človek z ulice in dobro obveščeni državljani. Ti trije tipi se razlikujejo glede na pripravljenost sprejeti stvari za samoumevne. Tistega posameznika, ki ne sprejema sveta kot nekaj samoumevnega, pa imenujemo tudi ustvarjalna oseba. Ustvarjalnost omogočajo načela družbenega bivanja, ki jih subjekt ponotranji v svojem družbenem jazu. Ustvarjalnost je lahko odgovor na negotovosti in nenehne spremembe v modernem svetu. Mladim pa so pri izbiri v pomoč tudi socialni, kulturni in ekonomski kapital.

Metodološki del naloge je izdelan s pomočjo metode osmišljanja [*Sense-Making Methodology*], ki jo od leta 1972 naprej razvija Brenda Dervin (2003). Osmišljanje je primarno metodologija, ki zagotavlja vsebinski okvir tako, da določa, katere vidike situacije upoštevamo in kako. Osmišljanje zagotavlja tudi sistematičen pristop k poslušanju občinstva,

uporabnikov, intervjuvancev – kako vidijo situacije, preteklost, sedanjost, prihodnost, kako se gibajo, da te situacije osmislijo (*ibid.*).

Zanimale so me predvsem situacije, ko so se mladi na prehodu v odraslost znašli pred izbiro. Pri tem so me zanimala vprašanja, dvomi in strahovi, ki so se ob tem pojavljali. Z intervjuvanci smo govorili tudi o idejah, zaznavah, mislih, občutkih in čustvih pred izbiro, med njo in po njej. Zanimali so me izidi, posledice poti skozi to situacijo in če je končna odločitev osmisliła proces odločanja. Na koncu smo govorili o pomoči, kdo (ali kaj) jim je pri procesu pomagal.

Mladi odrasli, ki sem jih intervjuvala, so kot situacije, ko so se znašli pred izbiro, navedli vpis na fakulteto, odhod na študijsko izmenjavo oziroma podaljšanje študijske izmenjave in pa razgovor za službo. Vse to so situacije, s katerimi se mladi na prehodu v odraslost soočajo in so jim pomembne. Sprejeli so odgovornost za posledice svojih dejanj in odločitev. Na njihove odločitve so vplivali tudi družina, prijatelji in pretekle izkušnje. Najpomembneje pa je, da so bili pri sprejemanju odločitev samostojni.

Predlagam, da bi v socialnem delu posvečali več pozornosti mladim na prehodu v odraslost, saj je to postalo obdobje negotovih razmer. Z razvijanjem ustvarjalnosti pri mladih bi pripomogli k večanju sposobnosti znati se v vsakdanjem življenju. Delo z mladimi mora potekati po konceptu vzpostavljanja delovnega odnosa in osebnega stika, pri čemer so socialni delavci in mladostniki soustvarjalci v procesu pomoči.

Za nadaljnje raziskovanje predlagam ukvarjanje z vprašanjem, koliko mladi s pridobivanjem čim višje kakovosti znanja, izobrazbe in poklicnih nazivov povečajo možnosti za soočanje z negotovostmi in tveganji prehodov v odraslost. Zanimivo bi bilo raziskati povezave med ustvarjalnostjo in doživljanjem možnosti izbire, ali pa, kakšen vpliv imata socialni in kulturni kapital posameznika na njegovo doživljanje izbire.